

2 1971

Leto XIX

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

KRONIKA
CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XIX. letnik Ljubljana 1971 2. zvezek

Vsebina drugega zvezka

- Vasilij Melik: Vplivi in odmevi pariške komune med Slovenci —
Stran 65
- Timotej Knific: Arheološka najdišča v Kranju — Stran 70
- Dušan Ludvik: Eggenbergi in eggenberški arhivi — Stran 77
- Vlado Valenčič: Razvoj zemljiške in hišne posesti v Krakovem —
Stran 82
- Tone Zorn: Nejugoslovanski Nemci v dravski banovini leta 1931 —
Stran 88
- Tone Ferenc: Predzgodovina neke »znanstvene« ustanove —
Stran 93
- Niki Brumen: Knjigarne in papirnice v Pomurju — Stran 105
- France Stukl: Doneski k zgodovini Mestne umetniške galerije
v Ljubljani — Stran 110
- Iz dela naših zavodov in društev — Stran 118
- Nove publikacije — Stran 121
- Sommaire — Stran 127

Na ovitku

Trinožnik iz grafitirane gline, ki je bil najden pri izkopu jame za siro-
tišnico (na karti, str. 71: št. 4), je najznamenitejša halštatska najdba iz
Kranja in je unikat v prazgodovinskem gradivu Slovenije. 8. st. pr. n. š.
(Fototeka NMLj)

Ureja uredniški odbor

Glavni urednik dr. Pavle Blaznik

Odgovorni urednik dr. Jože Šorn

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino
— Predstavnik Majda Kunaver — Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani —
Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri SDK,
podružnica 501-8-87/1 (Ljubljana, Miklošičeva cesta 8) — Letna naročnina 16 din,
posamezna številka 7 din

VPLIVI IN ODMEVI PARIŠKE KOMUNE MED SLOVENCİ

VASILIJ MELIK

I

V članku, objavljenem v prejšnji številki Kronike, smo govorili o tem, kako in kaj je o komuni in ob komuni poročal slovenski tisk. Po podrobnih podatkih, ki smo jih navedli, napravimo zdaj nekaj splošnih ugotovitev o odnosu do socialnega ali delavskega vprašanja v letu 1871 na Slovenskem. Kakor kaže, je bil ta odnos precej različen. Docela negativno stališče, se pravi, zanikanje obstoja pomembnosti ali upravičenosti socialnega vprašanja, ne le odklanjanje, ampak tudi popolno nerazumevanje vsakršnih socialističnih ali komunističnih idej in sovraštvo do njih, to stališče je bilo vsekakor precej razširjeno in to tako med konservativnim in klerikalnim kot med liberalnim taborom. Razširjenost takih pogledov je ugotavljal že Ferdo Kočevar dve leti prej.¹ Ljudi teh nazorov (in med njimi še zlasti tiste, ki hkrati niso imeli nobenega pojma o tem, za kaj sploh gre) je imel v mislih Zarnik, ko je v svoji študiji pisal, da bi se ob besedah socializem in komunizem »naš filister najraje prekrižal, z žegnano vodo poškopil in se na božjo pot na sv. Lušarije ali pa vsaj na Limbarsko goro objubil«. Taki filistri imajo socialiste samo za tolovaje, roparje in lopove, »ktere bi bilo treba brez vse razsodbe kar na prvo drevo obesiti ali pa jim mlinske kamne na vrat naveljati in jih v dno morja potopiti«. Je pa Zarnik izrecno poudaril, da taki nazori niso doma samo med ljudstvom, med filistri nižje vrste, ampak tudi med filistri »višje, tako imenovane izobražene vrste«.²

Drugo naziranje je sicer prav tako odklanjalo socialistične in komunistične ideje, je pa razumelo njihov nastanek in obstoj, ker se je zavedalo pomembnosti in upravičenosti socialnega vprašanja. To stališče ni bilo tako zelo redko. Razširjeno je bilo tako med klerikalci kot med liberalci, kakor nam to kažejo Močnikov govor ter Zarnikov in Kočevarjev članek. Priznavanje socialnega vprašanja ali celo zanimanje zanj nas načelno bolj preseneča pri liberalnem kot pri klerikalnem taboru. Liberallec je bil prav gotovo bolj ti-

pičen liberallec, če je, kakor smo to videli pri Laibacher Tagblattu, svetoval delavstvu le spoštovanje obstoječih zakonov, za boljšo bodočnost pa izobraževanje, kot pa če je mislil na potrebo kake zakonodaje v korist delavstvu. Konservativci so v svojem nasprotju do liberalizma z veseljem in bolj hitro opažali težave kapitalistične družbe in kazali narejeno ali pristno sočutje do delavcev in tudi več mislili na potrebo po reformah. Toda za slovensko pred sto leti gotovo še nerazvito družbo si ne moremo pomagati samo s to načelnostjo. Industrija na Slovenskem je bila še nerazvita. V gospodarsko in socialno vodilni plasti je bil delež tujcev ali potujčencev največji, delež Slovencev najmanjši. Deloma zaradi svojega rodu, deloma zaradi politično potrebnega ozira na kmete so zastopali naši politiki stališča, tipična za močnejše in srednje kmete. V podrejenem položaju, izkoriščana, brez lastnega pravega vrha je bila slovenska meščanska družba čisto nekaj drugega kakor francoska ali nemška, za določene stvari konservativnejša, za določene pa demokratičnejša. Od konservativnosti naj omenim samo trdovratno, vedno znova se ponavljajočo zahtevo po prepovedi sklenitve zakonske zveze določenim kategorijam revežev,³ od demokratičnosti pa naj omenim težnje po širši volilni pravici in po odpravi veleposestniške kurije. Slovenski liberallec, majhen po svoji veljavi, je bil najbrž bolj dostopen za razumevanje socialnega vprašanja kakor pa njegov veljavnejši nemški ali francoski kolega.

Prezreti pa ne smemo še drugega, najbrž še pomembnejšega dejstva. Kaj so razumeli ti naši ljudje pod »delavci«, kadar so mislili na domačo deželo? Ne industrijskih delavcev, ampak male obrtnike, njih pomočnike in vajučence. Socialno vprašanje jim je pomenilo predvsem vprašanje, kako ohraniti srednji stan. To misel smo videli pri Močniku s katoliške strani, isto smo videli pri Schöffleju, ki ga ni sprejemal samo Zarnik, ampak vsa naša liberalna stran. 20. maja je prinesel Slovenski narod prevod velike hvalnice Schäf-

fleju iz nekega češkega časopisa. Hvala velja tu Schafffleju zaradi tega, ker mu delavec ni le navaden stroj, ampak ceni njegove pravice in ker je proti gospodarskemu centralizmu. Povsem razumljivo je, da so prav tako kot gesla proti političnemu centralizmu tudi gesla proti gospodarskemu centralizmu morala med Slovenci, konservativnimi ali liberalnimi, ugodno odmevati. Njihova gospodarska in politična šibkost pa je bila vzrok, da se jim je zdela koristna in potrebna tudi državna intervencija v prid srednjega stanu, to je, maliga obrtnika in drugih podobnih malih ljudi.

II

Delavska društva so se začela na Slovenskem ustanavljati približno v istem času v mestih na robu slovenskega narodnostnega ozemlja, med katerimi je bil Trst po svojem gospodarskem razvoju daleč na prvem mestu, in v Ljubljani. V našem zgodovinoписju se je do novejšega časa govorilo v bistvu samo o Ljubljani. Edini, dasi ne dovolj opravičljiv razlog za to je bil, da v teh društvih Slovenci niso kaj dosti prišli do izraza, vendar pa je bilo npr. prvo slovensko delavsko društvo v Trstu osnovano (a potem ne dovoljeno) pred ljubljanskim.¹ Na žalost se bomo morali v našem članku omejiti na Ljubljano kot naši predhodniki.

Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo je stelo sredi leta 1871 okrog 90 članov, večinoma obrtniških pomočnikov. Računalo je, da mu bo sedaj pripadel »vsak omikan delavec.«² Za vpliv v društvu sta se borili od začetka obe meščanski stranki: slovenska in nemška. Lahko rečemo še določneje: mlad-slovenska in nemška liberalna. Slovenski konservativni katoliški krogi se namreč, kakor vse kaže, niso trudili, da bi se v društvu uveljavili, bodisi da je bilo to že od vsega začetka brezupno ali pa iz kakih drugih razlogov, saj se jim je zdela novo društvo poleg starega društva katoliških rokodelskih pomočnikov nepotrebno.⁶

Glavni dogodek v delavskem izobraževalnem društvu leta 1871 je bil vsekakor kratki obisk Johanna Mosta v Ljubljani od 3. do 5. aprila. Most je hotel seznaniti ljubljansko delavstvo s socialnodemokratskimi idejami, toda večino javnih nastopov mu je preprečila oblast. Čeprav so tako Laibacher Tagblatt kot mestni magistrat in deželni predsednik v svojih poročilih zatrjevali, da je našel Most le malo privržencev,⁷ je morala biti resnica precej drugačna. Mostov obisk je povzročil v društvu določen razkol, odstop mlad-slovensko usmerjenega predsednika novinarja Albina Arka in — kakor je pisal Slovenski narod⁸ — »mnogo in to inteligentnih družbenikov«, najbrž iste smeri. Glavna beseda v dru-

štvu je zdaj pripadla 18-letnemu krojaškemu pomočniku Matiji Kuncu, ki je bil sredi oktobra izvoljen tudi za predsednika društva. Na Kunčev predlog je bil že aprila soglasno in z velikim odobravanjem sprejet »predlog, naj društvo poslej sledi Lassallovim načelom, kolikor to dopušča zakon.«⁹ Na mesečnem sestanku 6. avgusta, o katerem nam Prijatelj in Kermavner ne pišeta, pa je bilo precej dolgo poročilo o njem objavljeno v Laibacher Zeitung 8. avgusta, so povedali, »da so se društveni člani v razmeroma kratkem času organizirali kot stranka«. Kunc je v daljšem govoru o tedanjem delavskem gibanju ob pritrjevanju poslušalstva ugotovil, da delavci odobravajo »namen graške in dunajske delavske stranke, ki je pripravljena, podpreti liberalce v boju proti reakciji«. V političnem položaju tistega časa je to seveda pomenilo podpreti nemško ustavoverno liberalno stranko proti Hohenwartovi vladi in s tem podpreti tudi glavno nasprotnico slovenske in češke stranke. Vendar je društvo, naj to kar tukaj povemo, ostalo odprto obema narodnostma; v njem se je razpravljalo slovensko in nemško in ob obletnici društva v oktobru so bili prostori, kakor poroča Slovenski narod,¹⁰ »okinčani s slovenskimi zastavami in napisi, vmes pa tudi z delavskimi (rdečimi) prapori«. Kunc je večinoma govoril slovensko in sredi naslednjega leta je izjavil, da so na njegov predlog sklenili, da se zapisuje in predseduje slovensko.¹¹ Slovenci v društvu so nedvomno prevladovali.

Na sestanku 6. avgusta (da nadaljujemo poročilo o njem po Laibacher Tagblattu) je Kunc protestiral proti stališču o delavskem vprašanju, kakor ga je bil 30. julija na društvenem sestanku na koncu svojega predavanja o vplivu obrti na zdravje pokazal (nemški) liberallec zdravnik dr. Friedrich Keesbacher. Ta je namreč rekel, da si more delavski razred trajno popraviti svoj položaj samo s samopomočjo. To je naletelo, je poudaril Kunc, na splošno nevoljo. S samopomočjo se položaj delavcev ne da trajno popraviti. »Za ustanavljanje konzumnih društev ni treba nobenega delavskega gibanja ne naslonitve na liberalno stranko.« Delavci morajo imeti pred seboj višje cilje, »gre za njihovo izenačenje v socialnem življenju«. Ko je vladni zastopnik, magistratni svetnik Gutman pripomnil, da mora biti glavno stremljenje društva namenjeno izobrazbi članov, je Kunc odgovoril, da se društvo že trudi za to, da ga tudi z vseh strani opominjajo, naj bo v tem vztrajno, da tudi delodajalci stalno naglašajo delavcem prednost izobrazbe, da pa nihče ne da za to društvu niti najmanjše finančne podpore. To je prav tako, kakor bi nekomu, ki se utaplja, neprestano samo kričali, naj plava, na pomoč pa mu ne bi šli.

Tako je torej leto 1871, kakor je bil svoje čase zapisal Prijatelj, »važno leto v zgodovini slovenskega socializma, važno zategadelj, ker se od tega leta dalje začne razvijati izrazito socialistično gibanje med Slovenci.«¹² Seveda ta dogodek ni v neposredni zvezi s pariško komuno, ampak z rastjo delavskih organizacij v Avstriji, ki se je bila začela že prej. Most je ob svojem obisku v Ljubljani gotovo govoril tudi o komuni. Poročilo deželnega predsednika vladi o tem — v njem pravi tudi, da je Most razlagal, »da potuje po naročilu pariških revolucionarjev«¹³ — pa moramo seveda sprejemati z vso rezervno. Podatkov o tem, kaj so člani ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva sodili o komuni, zasedaj nimamo. Kolikor nam kaže doslej pregledano gradivo, o njej na svojih sestankih niso razpravljali (nekatera podobna društva v Avstriji so govorila o tem). To je bil seveda lahko izraz opreznosti in previdnosti, da ne bi imelo društvo kakih večjih težav. Da pa so dogodke v Franciji med seboj komentirali, je prav gotovo, saj so o njih govorili, kakor bomo videli v naslednjem poglavju, tudi kmetje. Diferenciacija v aprilu, do katere je prišlo v zvezi z Mostovim obiskom in sprejetjem Lassallovih načel, je mogla biti na svoj način povezana tudi z reagiranjem na pariško komuno.

Kljub razglasitvi socialnodemokratskih načel pa naše meščanstvo (ne nemško ne slovensko) še ni začelo vojne proti delavskemu izobraževalnemu društvu. Laibacher Tagblatt je zaradi trenutnega političnega zavezništva pisal objektivno in z dobrohotnostjo, čeprav je malo prej odločno nastopal proti socialni demokraciji. Iz istih razlogov je pisal Slovenski narod nenaklonjeno. Pisal je, da se delavcem »le vsiljujejo nekatere fraze, katerih niti ne razumejo«, namesto da bi se jim »prednaševalo o raznih znanjih in se tako izobraževalo.«¹⁴ Zlasti negativno je pisal o Kuncu, voditelju nove smeri. Kunc je po Narodu »človek, ki je poprej bivši v Gradcu nabral nekoliko socialno-demokratskih fraz, katere sedaj prodaja na drobno in na debelo, pa nima globejega razuma za socialno-demokratske ideje.«¹⁵ Zarnik je v svoji razpravi o socializmu ob opisu idej Wilhelma Weitlinga, ki je bil krojaški pomočnik, samostojno dodal, da je Weitling »več premišljeval in globokejše mislil, nego vsi krojači skupaj, ki danes po socialno-demokratskih društvih strašijo in se tam širokoustijo.«¹⁶ Morebiti ni brez podlage misel, da je hotel zadeti s to pripombo ravno krojača Kunca. Krojači, katerih štrajk konec marca 1871 je v precejšnji meri uspel, so bili v izobraževalnem društvu najmočnejše zastopani.

Odpor slovenskih liberalcev do delavskega izobraževalnega društva pa vendar ni šel pre-

daleč. Vsekakor so tudi še zdaj računali na to, da bi društvo pridobili in ga že zato niso hoteli načelno odbiti. »Skrajni čas je že, da se naši domači delavci v tej zadevi razbistrijo, da pride vodstvo tega društva v roke pametnih mož. Društvo naj se spremeni v narodno slovensko, le tedaj bode napredovalo. Naj bi bili narodnjaki nekoliko pozorni na to mlado društvo,« je pisal Slovenski narod 13. julija. Nato pa je povedal tudi razlog, zaradi katerega se mu je zanimanje za delavsko izobraževalno društvo zdelo tako potrebno: »Sedanjni društveniki bodo kedaj samostalni obrtniki, treba tedaj že v mlajših letih pripravljati poznejši uspeh.« Isti razlogi so veljali seveda tudi za nemško stran. Obrtniki v deželnem glavnem mestu nikakor niso bili prezirana vredna skupina. Imeti jih v svojem taboru bi bilo koristno tako za eno kot za drugo stran. Tako se tudi v konfliktih med mojstri in pomočniki to časopisje nič ne obrača proti pomočnikom.

V letu 1871 je vladalo torej, rekel bi, kar strpno vzdušje. Slovesne proslave prve obletnice društva se je udeležil 22. oktobra tudi deželni glavar dr. Radoslav Razlag, vojaška godba pa je bila obljubila brezplačno sodelovanje zaradi dobrodelnega namena prireditve.¹⁷ Vlada je bila v svojem postopanju do društva (tudi ob Mostovem obisku) bolj previdna in zvita kot pa direktno sovražna in napadalna. Na sestanku, ki je razglasil Lassallova načela, se je vladni zastopnik Gutman, če smemo verjeti poročilu Laibacher Tagblatta,¹⁸ »zelo pohvalno izrazil o zakonitem zadržanju društva« in pohvalil članstvo. Nekaj let nato se je položaj nedvomno popolnoma spremenil.

III

Svojevrstno povezavo med pariško komuno in našimi domačimi političnimi dogodki najdemo v zvezi z nameravanim taborom v Lescah pri Bledu in z »bohinjskim uporom« meseca julija. V začetku aprila je kranjski deželni predsednik baron Conrad sporočil na Dunaj, da to leto ne namerava dovoljevati taborov, kjer bi se obravnaval jugoslovanski program, kakor je bil postavljen v Ljubljani decembra 1870, ali Zedinjena Slovenija, češ da take prireditve »povzročajo vznemirjenje, ki se stopnjuje do ogorčenosti v narodnem smislu in — kakor je poučilo izkustvo — marsikje do zlovoljnosti, ki ogroža osebno varnost.«¹⁹ V tem smislu je radovljiški okrajni glavar tabor v Lescah prepovedal. Deželni predsednik je pritožbo zoper prepoved zavrnil, to pa ne samo zaradi točk o Zedinjeni Sloveniji in o šolski zakonodaji, ampak tudi še posebej zaradi točke o gozdnih razmerah na Gorenjskem, češ da so ti problemi »že v štiridesetih letih in ponovno privedli do jav-

nih nasilstev in katerih razpravljanje na taboru bi utegnilo imeti nevarne posledice spricho razdražljivosti prebivalstva, ki že desetletja čaka na rešitev te zanj življenjske zadeve.«²⁰ Dva meseca zatem, julija 1871, je res prišlo v Bohinju do pravega konflikta: Bohinjci so pregnali gozdarje Kranjske industrijske družbe, začeli sekati les, ki jim je šel, kakor so menili, po stari pravici, in se uprli tudi še naslednjim intervencijam oblasti. Leta 1872 so prišli zaradi upora pred sodišče.

Sredi vse te zadeve najdemo dvakrat omenjeno tudi pariško komuno. Najprej je radovljiški okrajni glavar, ko je prepričeval prireditelje tabora o umestnosti prepovedi, dejal: »Prav ta čas je najbolj nesrečno izbran za tabor, poglejte dogodke na Francoskem — in ali mislite, če pade moja glava, da bo vaša varna?«²¹ Po mnenju enega od taborških organizatorjev, Radivoja Mihelača, ki je o tem napisal v Slovenskem narodu odprto pismo predsedniku vlade grofu Hohenwartu, se je okrajni glavar s temi »famoznimi besedami«, »ki so vredne biti zapisane v zgodovino«, »stavil na smeh pred vsem omikanim svetom.«²¹ Meseca julija pa je eden izmed kmetov v Stari Fužini v sporu z orožniki in komisarjem dejal: »Tudi na Kranjskem bode še tako, ko v Parizu, da bode eden čez drugega padel.«²² Zdi se mi, da sta oba ta dva primera po svoje značilna. Prvi nam kaže strahenje s komuno kot najhujšo strahoto. Zaradi tega bi morali vsi, ki jim je za obstoječi družbeni red, popustiti v vsem in v vsakršni stvari. Drugi primer je tudi grožnja s komuno, toda z druge strani družbe, s strani malega, krivico in nasilje trpečega človeka. Ta grožnja je najbrž povezana z majhnim razumevanjem namenov, strukture in načel komune ali pa je celo sploh brez njega, gotovo pa je izraz neke daljne simpatije z uporom kot uporom, z vstajo zoper krivice.

IV

Nazadnje se lotimo še vprašanja, kako je z direktno udeležbo Slovencev v komuni. Po tradiciji je do nedavnega veljalo, da je krojač France Železnikar, ki je v letih 1869 do 1875 živel v Franciji, postal tam »navdušen pristaš takratnih socialističnih idej in aktivno sodeloval v borbah v času Pariške komune«,²³ v bojih na barikadah je bil tudi ranjen v levo ramo. V zvezi s tem smo mislili tudi, da je videti višek socialistične miselnosti v prvem obdobju slovenskega delavskega gibanja v delu Železnikarja in njegovega radikalnega kroga v začetku osemdesetih let in da se je prek njega med slovenskim delavstvom najmočneje kazal neposredni vpliv pariške komune.²⁴ V zadnjih letih pa je Dušan Kermavner dognal, da pri Železnikarju, ki se celih

pet let po vrnitvi iz Francije (1875—1880 ali 1881) ni pozanimal za obstoj delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani, ni bilo opaziti nobenih socialističnih nazorov, da je prinesel iz Francije samo radikalni demokratizem. Njegovo skupino imenuje Kermavner obrtniško-demokratsko. Železnikarjeva radikalno-demokratska miselnost se je nekoliko spremenila šele v sodelovanju z ljubljanskimi socialisti.²⁵ Seveda to, da je bil Železnikar radikalen demokrat, ne pa socialist, še nikakor ne pomeni, da ne bi mogel biti komunard. Že Gestrin je poudarjal pri Železnikarju bolj republikanstvo, navdušenje za komuno in revolucionarnost kot pa izdelanost socialistične misli.²⁴ Ob najrazličnejših strujah, ki so bile zastopane med privrženci pariške komune, je pač mogel biti prostor tudi za Železnikarjev radikalni demokratizem.

Železnikar je svojim znancem govoril o komuni in tudi o sebi v zvezi z njo. Simpatije do komune kažejo tudi njegovi zapiski. Na drugi strani pa je zanikal, da bi bil komunard ali da bi se boril na barikadah, in to ne samo na krvavškem procesu leta 1884, ampak tudi v izjavi, poslani Slovenskemu narodu tri leta prej. V tej izjavi se je opredelil kot demokrat in prijatelja delavcem, napisal pa je, da ni bil, ni in ne bo socialdemokrat ali komunard.²⁶ Ne eno ne drugo zanikanje seveda ni prepričljivo. Naslov komunarda je utegnil biti močno neprijeten tudi leta 1881, ne samo za obtoženca pred sodiščem.

Po izjavi, ki jo je dal Železnikar pred sodiščem, je bil v času pariške komune v Lyonu in ne v Parizu.²⁷ (Komuna je tudi v Lyonu doživela nekaj podpore.) Čeprav udeležba v komuni Železnikarju ni bila dokazana, se je pa vest o tem trdovratno držala tudi v uradnih poročilih. Tako npr. piše kranjski deželni predsednik baron Winkler leta 1892: »Franc Železnikar, ki je bil leta 1871 v času pariške vstaje v francoskem glavnem mestu in se je baje boril na barikadah.«²⁸ Vprašanje ostane torej odprto. Morebiti nam bodo prinesla kaj več jasnosti nadaljnja raziskovanja.

V

Vpliv komune na Slovenskem gotovo ni bil velik. Razmere tukaj in tam so bile bistveno različne, problemi so bili drugačni, drugačna je bila družbena struktura. Včasih smo domnevali, da se je naša liberalna buržoazija prestrašila revolucionarnega delavskega gibanja v tujini, pariške komune, in prvih nastopov razrednega sovražnika doma, pa je zato opustila radikalno politiko. Take domneve so se pokazale kot zgrešene. O slovenski liberalni buržoaziji za ta čas komajda lahko govorimo. Kolikor je bil konec taborov (če s tem mislimo konec radikalne politike) odvisen od Slo-

vencev, ne pa od vlade, ga je povzročil razdor med liberalno in klerikalno strujo v slovenskem narodnem gibanju, ne pa strah pred radikalizmom, ki bi ogrozil lastne interese naših mladoslovencev. Radikalizem, ki se je kazal na taborih, je bil nacionalne, ne pa socialne narave, ali, da rečemo natančneje, bil je socialen toliko, kolikor je še veljalo, da je gospoda tuja, ljudstvo pa slovensko, še daleč pa se niso kazala na njih socialna nasprotja med bogatimi in revnimi kmečkimi plastmi ali med slovensko gospodo in slovenskim kmetom. Interesi mladoslovenske inteligence in meščanstva še daleč niso bili ogroženi od spodaj, zato tudi strah pred kmetom ni mogel igrati nobene vloge. Prav tako je bilo naše delavsko gibanje v tem času še preneznatno in na preveč začetni stopnji, da bi povzročalo kak preplah. Skratka, slovenska meščanska politika se ni spremenila zaradi razredne ogroženosti ali socialnih pretresov. Tudi ne vidimo v letu komune 1871, ko se je pri nas ljubljansko delavsko izobraževalno društvo prvič izjavilo za socialno-demokratsko smer, še nobenega preloma med meščanstvom in tem novim gibanjem. Do tega je prišlo šele v naslednjih letih.

OPOMBE

1. Slovenski narod 10. julija 1869. — 2. Novice 1871, str. 216 — 3. Primerjaj Vlado Valenčič: O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma, Zgodovinski časopis 22, 1968.

str. 225—260. — 4. Primerjaj Franc Rozman: Začetki delavskega gibanja na Primorskem. Goriška srečanja 3, 1968, št. 15—16, str. 67—68. — 5. Laibacher Tagblatt 8. avgusta 1871. — 6. Novice 2. marca 1870, 4. maja 1870. — 7. Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Peta knjiga, Ljubljana 1966, str. 384; Dušan Kermavner: Slovenska politika v letih 1879 do 1895 (opombe k 5. knjigi Prijatelja), Ljubljana 1966, str. 597; Rudi Kyovsky: Narodno vprašanje ob prvih začetkih socialističnega gibanja med slovenskim delavstvom, Socialistična misel 2, 1954, str. 10. — 8. Slovenski narod 13. julija 1871. — 9. Laibacher Tagblatt 25. aprila 1871. — 10. Kermavner, v op. 7. cit. delo, str. 601. — 11. Prav tam str. 610. — 12. Prijatelj, v op. 7. cit. delo, str. 392. — 13. Prav tam str. 383. — 14. Slovenski narod 13. julija 1871. — 15. Prav tam. — 16. Novice 1871, str. 381. — 17. Laibacher Tagblatt 18. okt. 1871. — 18. Prav tam 25. aprila 1871. — 19. Dušan Kermavner: O prepovedi gorenjskega tabora in o bohinjškem uporju leta 1871, Časopis za zgodovino in narodopisje 40, 1969, str. 506. — 20. Prav tam str. 510. — 21. Prav tam str. 511. — 22. Prav tam str. 513. — 23. Kyovsky, v op. 7. cit. delo, str. 13. — 24. Ferdo Gestrin: Prvi koraki delavskega gibanja in odmevi pariške komune na Slovenskem, Socialistična misel 1, 1952/53, str. 360. — 25. Kermavner, v op. 7. cit. delo, str. 642, 643, 688. — 26. Prav tam str. 687, 688. — 27. Jasna Fischer: France Železnikar in pariška komuna (referat na simpoziju Marks i savremenost ob stoletnici pariške komune v Beogradu 15. marca 1971, razmnožen tekst str. 4, 7). — 28. Dušan Kermavner: Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894, Ljubljana 1963, str. 371.

ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA V KRANJU

TIMOTEJ KNIFIC

I. Danes lahko začrtamo skico o najstarejši zgodovini Kranja kar mimogrede.¹ Sledovi človekovega bivanja na konglomeratnem pomolu med Kokro in Savo, kjer se je razvilo srednjeveško mesto, segajo v prazgodovino. Najstarejše, relativno številne najdbe pripadajo prebivalcem halštatske naselbine, medtem ko so sledovi iz latenskega obdobja skromnejši. Tudi v rimskem času, vsaj na podlagi izkopanin, ne moremo govoriti o bogatem in pestrem življenju na tem prostoru. Iz povprečnosti se je kranjski pomol dvignil v času preseljevanja ljudstev in je ohranil pomembno vlogo še po naselitvi Slovanov.

V resnici je arheološka podoba Kranja nastajala počasi. Odkritja so bila povezana z urbanističnim razvojem; vedno novi gradbeni posegi v zemljo so razkrivali tudi vedno nove podatke v rojstnem listu mesta. Že 1909 je W. Smid podal pregled prazgodovine Kranja,² ki ga je trideset let kasneje v Žontarjevi Zgodovini mesta Kranja dopolnil za vsa arheološka obdobja.³ Ta pregled je bil edina celostna arheološka podoba do izida kranjskega zbornika (1960), kjer so S. Gabrovec, A. Valič in J. Kastelic v samostojnih člankih z novimi pogledi orisali podobo Kranja od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka.⁴

Arheološke najdbe izvirajo iz številnih najdišč, ki so raztresena po vsem pomolu, na severu pa že segajo na ravnino. Ravno zaradi številnosti najdišč, ki so med seboj le malo oddaljena, je preglednost otežena. In namen tega sestavka je, da izpolni to vrzel s karto in tekstom.

II. Arheološka najdišča v Kranju so naslednja⁵ (zaporedje najdišč v tekstu se ujema s karto; pri poimenovanju je kot prvo uporabljeno ime, ki ga ima najdišče v strokovni literaturi, v oklepaju pa je zapisano današnje ulično oštevilčenje ali naziv):

1. Mestno pokopališče pri sv. Križu (Prešernov gaj). Med 21. julijem in 6. avgustom 1908 so ob južnem pokopališkem zidu naleteli na žgane halštatske grobove. Najdbe niso ohranjene. Iz poročila si lahko le približno predstavljamo tri grobne celote [1].

2. Mayerjeva klet (Mladinska ul. 2). Spomladi 1893 so pri izkopu jame za Mayerjevo klet odkrili več halštatskih grobov, katerih preostalo gradivo se hrani v Narodnem muzeju v Ljubljani [2].

Leta 1963 je bila pri gradnji na dvorišču pred stavbo Mladinska ulica 2 najdena želez-

na uhata sekira iz mlajšega halštatskega obdobja. Hrani se v Gorenjskem muzeju, Kranj [3].

V neposredni bližini halštatskih se omenjajo tudi rimski grobovi⁶ [4].

3. Stanovanjska stavba OLO (Stritarjeva ul. 8). Med drugo svetovno vojno so pri gradnji kasnejše stavbe OLO odkrili grobove iz halštatskega in rimskega časa. Po besedah J. Žontarja, ki je bil pri izkopu rimskega groba navzoč, halštatski grobni inventar pa mu je bil le izročen, severovzhodni vogal stavbe predstavlja natančnejšo lokacijo najdb.⁷ Prazgodovinski predmeti brez grobnih celot se hranijo v NMLj [5].

4. Mestna sirotišnica, Marijanišče, Mladinski dom (Stritarjeva ul. 5). Julija 1910 je bilo na vrtu sirotišnice izkopanih več prazgodovinskih grobov. Gradivo je prišlo v Deželni muzej in danes ni ohranjeno. Poročilo med najdbami omenja tudi »1 trinogato posodo posebno zanimive oblike iz prazgodovinske dobe« [6].

Pri izkopu jame za temelje nove zgradbe sirotišnice je bil leta 1913 najden znameniti trinožnik iz starejšega halštatskega obdobja⁸ [7].

5. Stikališče Jezerske in Koroške ceste (park pred nebotičnikom). V novembru 1953 je bil pri kopanju kanalizacijskega jarka na stikališču današnje Ceste St. Žagarja in Ceste JLA (približno sredi prečne poti skozi park) odkrit žgan mladohalštatski grob. Gradivo je v Gorenjskem muzeju [8].

6. Župančičeva vila (Stošičeva ul. 1). Leta 1914 so našli pri gradnji vodnjaka na vrtu za stavbo Stošičeva ul. 1 žgan halštatski grob. Najdbe so v Gorenjskem muzeju [9].

7. Vila Prah (Stošičeva ul. 3). Med 15. in 18. aprilom 1939 je R. Ložar izkopal na kraju, kjer stoji danes omenjena stavba, dva žgana grobova; na prvega so delavci naleteli nekaj dni prej pri izkopu kletne jame. Prvi, ženski grob, je bil izredno bogat in ga je S.

[3] VS 9, 1962—1964, 1965, 172, T. 3, 21.

[4] MZK 20, 1894, 184. IMK 14, 1904, 128.

[5] S. Gabrovec, l. c., tab. 4, 1—7. Tudi neobjavljeni inventar rimskega groba je v NMLj. A. Valič, 900 let Kranja, 1960, 33.

[6] Poročilo deželnega muzeja Rudolfinum v Ljubljani za leti 1909 in 1910, 1910, 5, 10 = J. Mantuani, Carniola 2, 1911, 131, 136.

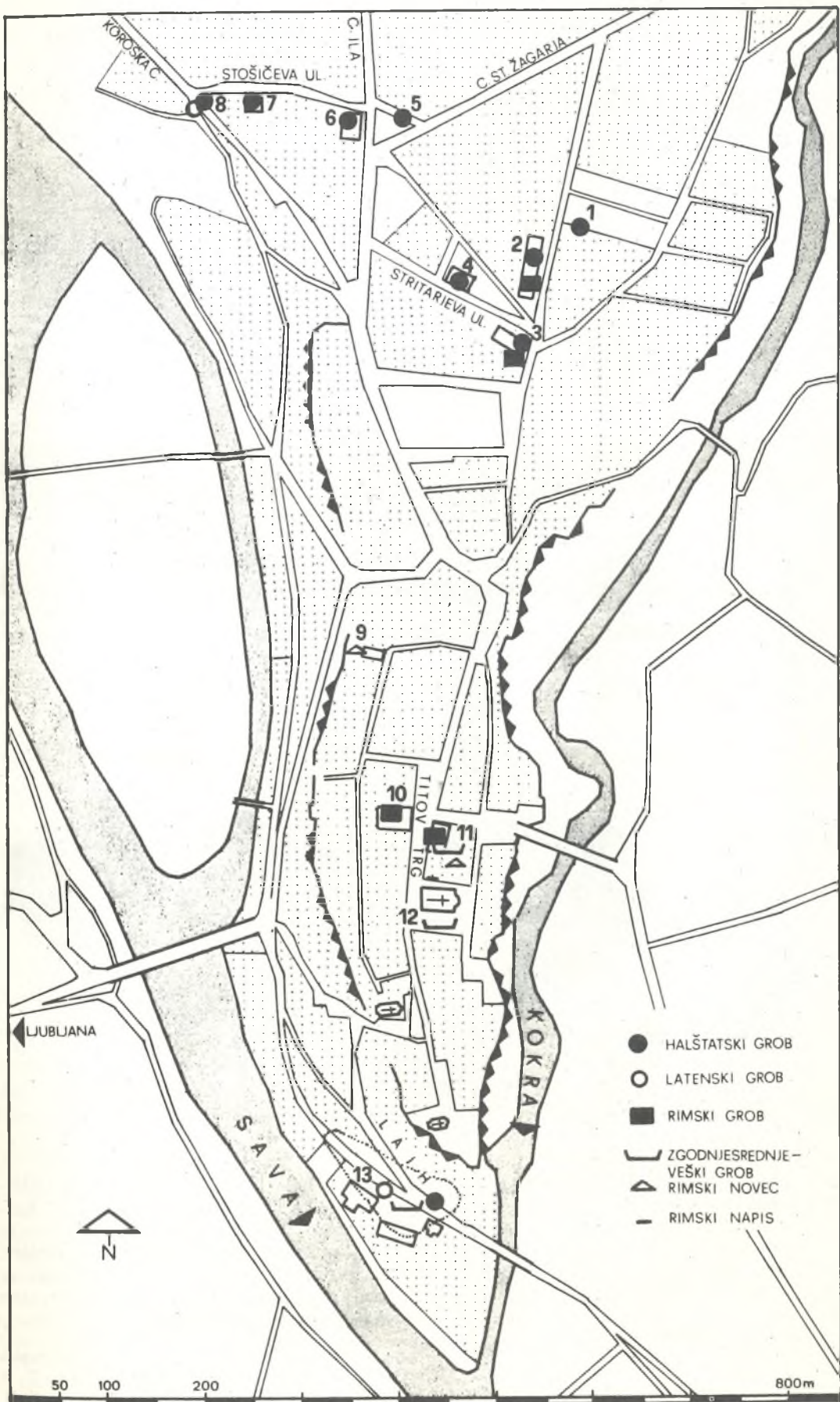
[7] W. Schmid, Eiszeit und Urgeschichte 7, 1930, 111 ss. Isti v J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, 1939, 3 s, sl. 1.

[8] F. Starč, AV 5, 1954, 112 ss, T. 2—4.

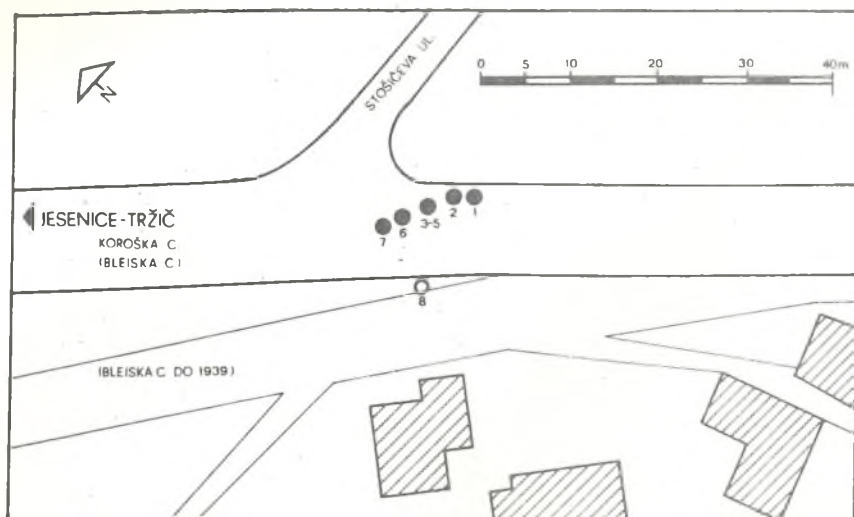
[9] Jutro, 20. 4. 1939, št. 91, 3. Gorenjec, 22. 4. 1939, št. 16, 1. F. Starč, l. c., T. 1.

[1] Carniola 1, 1903, 213. MZK 7, 1903, 313.

[2] A. Müllner, Argo 2, 1893, 94 s. IMK 3, 1893, 80. S. Gabrovec, 900 let Kranja, 1960, 11 ss, tab. 4, 8, 10.

Karta arheoloških najdišč v Kranju

Risba 1. V Narodnem muzeju v Ljubljani je ohranjena skica preparatorja Herforta s situacijo grobov, ki so bili odkriti pri preložitvi trase Blejske ceste (danes Koroška c.) leta 1939 (Karta: 8). Od 1—7 so na skici označeni halštatski grobovi (med njimi je bil tudi latenski grob), točka 8 pa označuje najdišče treh latenskih sulic.

V bogatem starohalštatskem ženskem grobu s področja Prahove vile (Karta: 7) je bila tudi ta elegantno oblikovana glinasta vaza. Njeno formo dopolnjuje okras iz bronastih žebličkov. Okrog 700 pr. n. št. (Fototeka NMLi)

Gabrovec vzel za primer Ha C (Podzemlj 2) ženskega groba v razpravi o halštatski kulturi v Sloveniji.⁹ Gradivo je deponirano v NMLj [10].

8. Vila Prah (križišče Koroške c. in Stošičeve ul.). V dneh od 22. do 24. avgusta 1939

[10] Jutro, 16. 4. 1939, št. 88, 3; 18. 4. 1939, št. 89, 3; 20. 4. 1939, št. 91, 3. Gorenjec, 22. 4. 1939, št. 16, 1. S. Gabrovec, 1. c., tab. 1—3. Isti, Germania 44, 1966, 1 ss., Abb. 1—2.

so pri kopanju nove cestne trase tedanje Blejske ceste (Koroške c.) naleteli na šest halštatskih in dva latenska grobova. Gradivo je za Narodni muzej ohranil preparator Herfort. Najdišče je le nekaj metrov od križišča v smeri proti Kranju (risba 1).¹⁰ Gradivo, razen latenskega, ni objavljeno [11].

[11] Gorenjec, 26. 8. 1939, št. 34, 3. Latenska grobova: S. Gabrovec, AV 17, 1966, 249 s., T. 6, 12—16.

V istem grobu kot vaza je bila najdena ravno tako z bronastimi žeblički okrašena skodelica s presegajočim ročajem. Tudi ornamentiranje posod z bronastimi žeblički kaže na mesto Kranja v halštatskem obdobju. Kranj je bil v tem času med obema velikima halštatskima skupinama na slovenskem ozemlju, med dolensko in svetolucijsko (po najdišču Sv. Lucija, danes Most na Soči), vendar je bil močneje naslonjen na zahodno, svetolucijsko skupino. (Fototeka NMLj)

9. Tomšičeva ul. 2. Na vrtu hiše v Tomšičevi ul. 2 je bil najden slabo ohranjen dupondij cesarja Trajana (98—117) [12].

10. Dvorišče Pavšlarjeve hiše (Titov trg 18). Tu so izkopali rimski grob. Gradivo se je leta 1939 hranilo v Pavšlarjevi privatni zbirki [13].

11. Mestna hiša (Titov trg 4). Rimski grobovi se omenjajo tudi pri Mestni hiši [14].

Leta 1959 so pri sondiranju na prostoru današnje tržnice našli malo bronco cesarja Konstantina (324—337) [15].

V veži Gorenjskega muzeja (Titov trg 4) je bilo 1966 najdenih pet staroslovanskih grobov, ki so danes prezentirani na mestu odkritja [16].

12. Farna cerkev sv. Kancijana. Okrog cerkve je bilo veliko staroslovansko grobišče, na katerem se je izkopavalo v letih 1953, 1964/65 in 1969/70. Dela še niso zaključena. Gradivo, ki sodi v ketlaški kulturni krog, je le fragmentarno objavljeno. Deponirano je v Gorenjskem muzeju [17].

Pri izkopavanju staroslovanske nekropole so se našli tudi halštatski, latenski in rimski sledovi. Prazgodovinske najdbe imajo naselbinski značaj [18].

[12] Numizmatični vestnik 3, 1960, 91.

[13] J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, 1939, 11, op. 5.

[14] J. Zontar, o. c., 10 s.

[15] VS 11, 1966, 1967, 116.

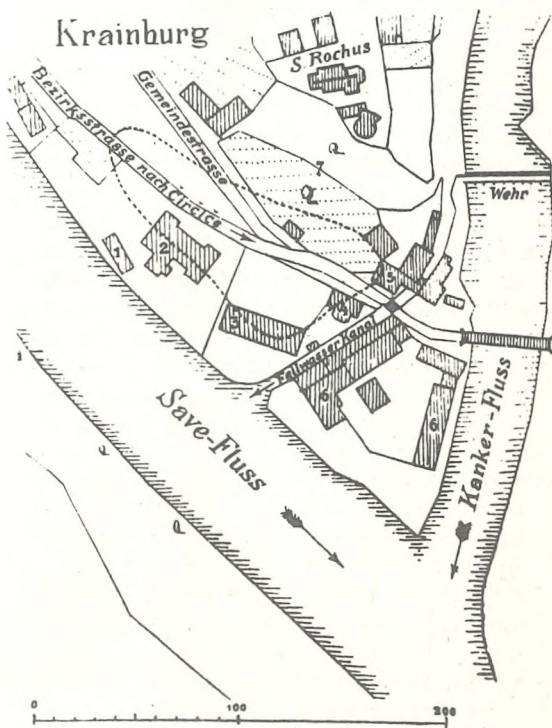
[16] A. Valič, VS 11, 1966, 1967, 13 ss. Isti, AV 18, 1967, 421, sl. 2.

[17] J. Kastelic, 900 let Kranja, 1960, 38 ss. VS 9, 1962—1964, 1965, 198. VS 10, 1965, 1966, 207, T. 6, 6. 7. A. Valič, AV 18, 1967, 417 ss.

[18] S. Gabrovcc, AV 17, 1966, 250 s, T. 7. VS 9, 1962—1964, 1965, 198.

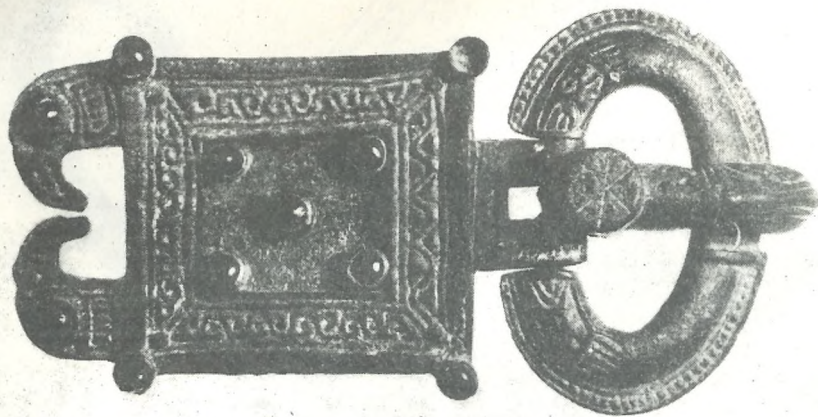
V steni stavbe Titov trg 5, severno od cerkve, je vzidan rimski nagrobnik [19].

13. Lajh. Na savski terasi pod kranjskim pomolom, ob današnji Savski cesti in poti na Sejmišče, je bila velika nekropola (okrog 750 grobov) iz časa preseljevanja ljudstev (6. st;

Risba 2. Kranjski rojak W. Smid je zadnji izkopaval veliko grobišče iz 6. stoletja na Lajhu in je pri objavi gradiva tudi s planom prikazal obseg nekropole (JfA 1. 1907, 55 ss, T. 2.2). Grobovi so bili najdeni ob današnji Savski cesti in poti na Sejmišče (Karta: 13). Satvbe, ki jih je W. Smid označil s številkami 2, 3 in 4, imajo današnje ulično oštevilčenje: Savska cesta 16, 18 in 20.

[19] CIL III 3895 = AIJ 216. A. Valič, 900 let Kranja, 1960, 33, sl. 1.

Vzhodnogotska pasna sporna z nekropole iz dobe preseljevanja ljudstev na Lajhu (Karta: 13). Prva pol. 6. stoletja (Fototeka NMLj)

risba 2). Grobišče je bilo izkopano v letih 1898—1905. Manjši del gradiva je shranjen na Dunaju (Naturhistorisches Museum), preostalo gradivo pa je v NMLj [20].¹¹

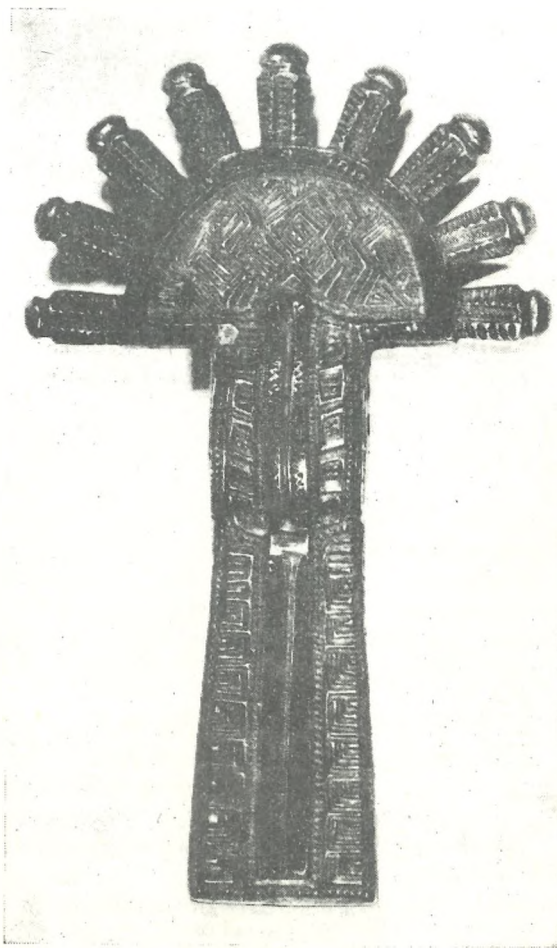
Pri izkopavanju zgodnjerednjeveške nekropole so našli tudi precej prazgodovinskih najdb, ki pričajo o uničenem starejšem grobišču. Med najbami je le nekaj starohalštatskih predmetov, druge najdbe pa so latensko-dobne. Skoraj vse gradivo je v NMLj [21].

III. Našteli smo arheološka najdišča in jih vnesli v karto Kranja. Kaj nam torej pove mikrolokacijski pregled najdišč? Če gremo po kronološkem zaporedju, se moramo najprej ustaviti pri prazgodovinskih lokalitetah. Halštatske in latenske naselbinske sledove poznamo le s področja okoli farne cerkve. Resda so skromni in fragmentarni, ker so bili uničeni pri vkopih staroslovanskih grobov, a vseeno moramo železnodobno naselbino videti prav na tem mestu.¹² Grobovi prebivalcev te naselbine so bili odkriti na dveh področjih. Prvo je severno od starega mestnega jedra na podaljšanem prehodu s pomola na ravnino. Grobove lahko sledimo od Prešernovega gaja na vzhodu do križišča Koroške ceste in Stošičeve ulice na zahodu. Zanimivo je, da so bili ti grobovi na položni, danes že precej zabrisani terasi. Ta terasa predstavlja veliko grobišče, kjer so bili na redko vkopani posamezni grobovi ali skupine grobov. Prevladujejo starohalštatski pokopi, med katerimi so bili tudi maloštevilni mlajši grobovi, tako tudi dva latenska.

[20] IMK 8, 1898, 220 s. W. A. Neumann, MZK 26, 1900, 135 ss. A. Müllner, Argo 9, 1901, 156. L. Szombathy, MZK 1, 1902, 226 ss. A. Riegl, Jb ZK 1, 1903, 217 ss. J. Žmavec, JbZK 2, 1904, 233 ss. W. Smid, JfA 1, 1907, 55 ss.

[21] J. Žmavec, l. c., 266 ss. W. Smid, l. c. Isti v J. Zontar, o. c., 3 s, sl. 2—4. S. Gabrovec, 900 let Kranja, 1960, tab. 4, 9. 11. 13. 14. Isti, AV 17, 1966, 250 ss, T. 6, 4—11.

Na Lajhu, pod konico pomola, ki se imenuje Pungert, je bilo drugo prazgodovinsko grobišče. Po gradivu iz uničenih grobov lahko sklepamo, da je bilo v uporabi predvsem ob koncu halštatskega in v latenskem času; v tem pa verjetno tiči tudi odgovor, zakaj so

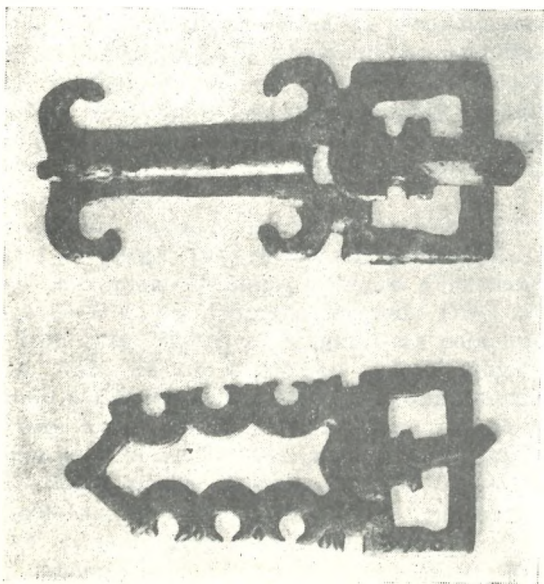

Ločna fibula (zaponka) merovinskega tipa je bila najdena na Lajhu v bogatem ženskem grobu 11 (Šmidovo izkopavanje). Sredina 6. stoletja (Fototeka NMLj)

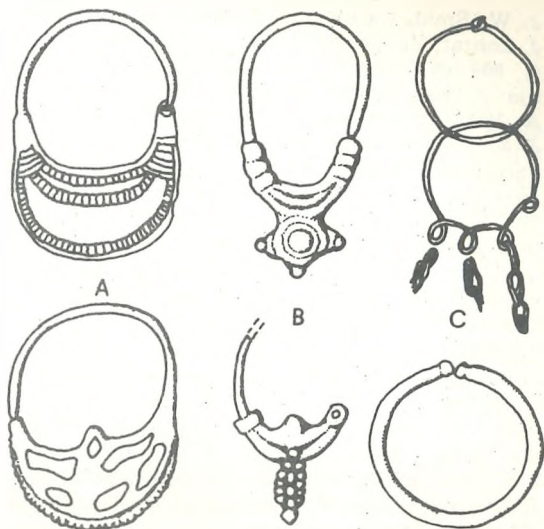
pokopi iz tega obdobja na severnem grobišču tako redki.¹³

Razmestitev rimskih najdišč na naši karti nam sama po sebi zastavi vprašanje, kje je bila takratna naselbina. Rimski grobovi so bili odkriti na obeh straneh Titovega trga in na severnem področju mesta v bližini halštatskih grobov. Če so tudi v Kranju Rimljani po pravilu pokopavali svoje mrtve ob cesti zunaj naselbine, je bil njen obseg zaradi grobov na Titovem trgu omejen. To je upošteval že J. Žontar, ki je lokaliziral naselbino (utrjeno cestno postajo) na Pungertu,¹⁴ vendar so bile sonde, ki jih je na tem mestu 1953 izkopal Narodni muzej, negativne.¹⁵ Ker je ohranjena le ena grobna celota, ki pa ni publicirana, tudi ne moremo časovno opredeliti grobov. Če bi poznali kronologijo grobov s Titovega trga in tistega, ki so ga našli pri izkopu kletne jame za stavbo Stritarjeve ul. 8, bi mogoče dobili tudi sliko o razvoju (ali morda o propadu) rimske naselbine na kranjskem pomolu. Kajti če bi se povečal njen obseg, bi se moralo tudi grobišče premakniti s pomola. Oba rimska novca (J. Žontar omenja tudi Avgustov novce)¹⁶ za sedaj le dopolnjujeta skromne podatke o življenju v antičnem obdobju na tem mestu, medtem ko nagrobnik verjetno ni bil najden v Kranju.¹⁷

Iz zgodnjega srednjega veka (za to obdobje je karta manj zgovorna) poznamo prvo ime za naselbino na pomolu. Anonimni ravenski kozmograf (leta 670) pri naštevanju mest v deželi Carneoli omenja tudi Carnium.¹⁸ Prebivalci te utrjene naselbine — romanizirani staroselci so bili v večini, manj številna je bila vzhodnogotska in kasneje langobardska

Med številnimi pasnimi sponami iz grobov na Lajhu sta tudi zgornja primerka, ki sodita v drugo pol. 6. stoletja, torej v čas, ko je imel kastel Carnium langobardsko posadko. (Fototeka NMLj)

Med gradivom s staroslovanskega grobišča okoli farne cerkve (Karta: 12) so številno zastopani uhani in obsenčni obročki. Pod A sta narisana dva luničsta ketlaška uhana; zgornji je tolčen in ima vrezan ornament, spodnji pa je vlit in okrašen z jamičastim emajlom. Med ketlaškim gradivom so tudi posamezni predmeti, ki niso domači v tem kulturnem krogu, kot uhan z grozdastim priveskom, ki je značilen za belobrodsko kulturo (B, spodnji uhan). Tipični za ketlaško kulturo so tudi obsenčni obročki (C). 9.—12. stoletje (Po J. Kastelico in A. Valiču)

posadka — so v 6. st. pokopavali pokojnike na Lajhu.¹⁹

O naselitvi Slovanov na področju Kranja govori veliko skeletno grobišče pri farni cerkvi, ki je po doslej odkritih pridatkih v grobovih datirano v čas od 9. do 12. st. Kulturno pa sodi, kot je bilo že rečeno, v ketlaški kulturni krog vzhodnoalpskega prostora. Skeletni grobovi v Mestni hiši so lahko del grobišča v cerkvi ali pa, kot misli A. Valič, gre v tem primeru za pokopališče »tik za hišo ali na svoji posesti.«²⁰ Sledov naselbine iz 6. st. kakor tudi slovanske ne poznamo, kajti kot v obravnavanih obdobjih se je tudi v srednjem veku na pomolu razvila naselbina, mesto Kranj, in novo življenje je zakrilo sledove starejšega.

KRATICE:

AIJ — V. Hoffiller-B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, Zagreb 1938; AV — Arheološki vestnik, Ljubljana; CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum; IMK — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana; JbZK — Jahrbuch der k. k. Zentralkommission, Wien; JfA — Jahrbuch für Altertumskunde, Wien; MZK — Mitteilungen der k. k. Zentralkommission, Wien; VS — Varstvo spomenikov, Ljubljana. — NMLj — Narodni muzej, Ljubljana.

OPOMBE:

1. V zadnjem času je na kratko orisal arheološko podobo Kranja A. Valič, Kranj, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 19, 1969, 3 ss. —

2. W. Šmid, *Carniola* 2, 1909, 154 s. — 3. Isti v J. Zontar, *Zgodovina mesta Kranja*, 1939, 3 ss. — 4. 900 let Kranja, 1960: S. Gabrovec, *Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja*, 11 ss; A. Valič, *Kranj z okolico v rimski dobi*, 31 ss; J. Kastelic, *Staroslovanski Kranj*, 38 ss. — 5. Na karto so vnesena samo zanesljivo lokalizirana najdišča. Cfr. še F. Starè, *AV* 3, 1952, 298 s; *VS* 11, 1966, 1967, 116, T. 2, 4. — 6. W. Šmid (*Carniola* 2, 1909, 155) našteva iz rimske dobe predmete, predvsem orodja, ki da so se našla na neznanem najdišču na severnem robu mesta. Podatke povzema po notici v *MZK* 20, 1894, 184, iz katere je razvidno, da je J. Pečnik omenjene predmete našel v žganih grobovih. Znan je tudi datum najdbe — 24. 4. 1893. V tem času se je J. Pečnik mudil v Kranju v zvezi s halštatskimi odkritji pri gradnji Mayerjeve kleti, ki prihaja v poštev tudi kot lokacija omenjenih rimskih grobov. — 7. Žontarjevo sporočilo navaja za rimski grob A. Valič, l. c., 33, op. 10 in S. Gabrovec, *Prazgodovina Gorenjske*, 1961 (tipkopijsna disertacija) za

najdiščne podatke halštatskega materiala. — 8. Podatke o gradbenih fazah sirotišnice prinaša J. Zontar, o. c., 398. — 9. S. Gabrovec, *AV* 15—16, 1964—1965, 32. — 10. Prof. dr. S. Gabrovecu, vodji arheološkega oddelka v Narodnem muzeju v Ljubljani, se najlepše zahvaljujem, ker mi je dovolil, da objavim Herfortovo skico, kakor tudi za vse fotografije, ki spremljajo tekst. — 11. Za nadaljnje bibliografske podatke cfr. Z. Vinski, *Materijali VI. kongresa ADJ (Ljubljana 1963)* 1, 1964, 112, op. 50. — 12. W. Šmid v J. Zontar, o. c., 4 nasebino postavlja v bližino kokrškega mostu, torej severneje od grobov z najdišč 1—8. Za lokacijo pri farni cerkvi cfr. S. Gabrovec, *AV* 17, 1966, 250 s. — 13. S. Gabrovec, 900 let Kranja, 1960, 11. ss. — 14. J. Zontar, o. c., 10 s. — 15. J. Kastelic, l. c., 39. — 16. J. Zontar, o. c., 431, op. 5. — 17. J. Šašel, *Mengeški zbornik* 1154—1954, 1954, 14 s. — 18. F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* 1, 224, št. 182. — 19. Z. Vinski, *Vjesnik Arheološkega muzeja u Zagrebu* 3, 1968, 135. — 20. A. Valič, *AV* 18, 1967, 421.

EGGENBERGI IN EGGENBERŠKI ARHIVI

DUŠAN LUDVIK

Med inozemske arhive, ki hranijo dragoceno gradivo za zgodovino naše dežele, sodijo vsekakor tudi eggenberški arhivi.

Rod Eggenbergov izhaja iz radgonske trgovske rodbine; s pohlepno podjetnostjo, bistrostjo, brezobzirnostjo in s preračunanimi rodbinskimi povezavami so Eggenbergi dosegli najvišja mesta takratne družbene lestvice. Na Kranjskem se ime Eggenberg (po istomimskem gradu, danes že znotraj mestnih meja Gradca) prvič navaja v zvezi z Auerpergom, zmagovalcem nad Turki, s katerim si Ruprecht von Eggenberg deli zasluge in slavo (slika bitke in obeh zmagovalcev je nekoč krasila dvorano v ljubljanskem lontovžu). Eggenbergi se preko nekaj generacij pojavljajo na Kranjskem kot deželno plemstvo.

Cesarjev zaupnik Johann Ulrich (1558 do 1634) je prvi nosilec naslova »knez« (1623), ki pa so mu ga nemški knezi izpodbijali. Zaradi zavezništva z Wallensteinom je pri cesarju prišel v nemilost in je kot prostovoljni pregnanec umrl v Ljubljani, kjer je bil v letih 1602—1621 deželni glavar. Pokopan je v Gradcu.

Imel je tri hčere in sina Johanna Antona (1610—1649); ta se je poročil z luteranko Marijo Brandenburško iz rodu Hohenzollernov (Eggenbergovo sorodstvo jo je dolžilo, da je ona kriva za skorajšnje izumrtje rodu, češ da je v rodbino prinesla »slabo kri«). Johann Anton je bil v letih 1635—1638 deželni glavar na Kranjskem, cesar ga je 1638 poslal kot svojega odposlanca na papeški dvor. S pomočjo svojih vplivnih brandenburških sorodnikov je vse življenje skrbel za priznanje naslova »knez«, ki ga je s pridobitvijo poknežene grofije Gradiške kot suverene državnice (1647) utrdil tudi »de iure«, vendar so bili Eggenbergi sprejeti v kolegij državnih knezov šele leta 1653, istočasno s Hohenzollerni in Lobkowitzi.

Johann Anton je umrl brez oporoke. Razcvet knežjega rodu se začelja pod vladavino obeh njegovih sinov, Johanna Christiana (1641—1710) in Johanna Seifrieda (1644 do 1713). Leta 1664 so ju proglasili za polnoletna. Kaže, da sta v začetku zadeve svojega rodu vodila skupno in sta tudi skupaj kovala denar, kajti njun oče je želel, da se rodbinsko imetje ne bi delilo. Med bratoma pa je prišlo do hudih sporov. Johann Seifried (ki ga je podpirala mati) je vztrajal, da se imetje razdeli; to se je zares zgodilo leta 1665.

Johann Christian se je poročil z Marijo Ernestino, hčerjo Johanna Adolfa, kneza Schwarzenberškega, njun zakon je bil brez otrok.

Johann Seifried je imel v prvem zakonu sinova Johanna Antona Josefa (1669—1716) in Johanna Christiana II. (1704—1717), v drugem zakonu pa sina Leopolda Johanna Josefa Dominika, ki je kmalu po rojstvu umrl.

Johann Seifried je bil v letih 1674—1692 deželni glavar na Kranjskem, a je glavarstvo leta 1692, ko je postal ravnatelj notranjeavstrijske vlade v Gradcu, odstopil svojemu prvorojencu (1692—1713). S smrtjo Johanna Christiana II. je rod Eggenbergov izumrl po moški liniji (1717).

Eggenbergi so imeli velikanska posestva na Češkem, Nižjem in Gornjem Avstrijskem, na Štajerskem, Kranjskem, Notranjskem in Goriškem (Gradiška). Z razdelitvijo so posestva na Češkem (z naslovom »vojvoda krumlovski«) pripadla Johannu Christianu, t. i. notranjeavstrijska posestva pa Johannu Seifriedu. Po smrti Johanna Christiana je eggenberško imetje na Češkem podedovala njegova žena Marija Ernestina Schwarzenberška, po njeni smrti leta 1719 pa ga je prevzel njen nečak Adam Franz Schwarzenberški. Eggenberška notranjeavstrijska posestva so po izumrtju moške veje razpadla.

Po razdelitvi posestev so leta 1665 po dogovoru odpeljali del rodbinskega arhiva (akti osebne urada in osebne korespondence) v Gradec. Eggenberški arhiv v Gradcu, ki je zdaj del arhiva grofov Herberštajnov (zadnjih posestnikov gradu Eggenberg), hrani Steiermärkisches Landesarchiv. Bogati graški fondi se nanašajo na upravne in posestniške zadeve eggenberških gospostev zunaj čeških meja in na zadeve članov rodu kranjsko-štajerske veje. Ohranjene so računske knjige s podatki o rokodelcih, slikarjih (portretistih) idr. V Gradec so prepeljali tudi originale najbolj važnih rodbinskih listin (npr. diplome Ferdinanda II. iz let 1622 in 1628).

Manjši fondi eggenberškega arhiva so v raznih rodbinskih arhivih (Eggenbergi so bili v sorodstvu ali svaštvu z rodbinami Hohenzollern-Brandenburška linija, Schwarzenberg, Lichtenstein, Rosenberg [Rožmberk], Sternberg, Althahn, Harrach, Mörsberg-Befort; von Breuner, von Caravaggio, Fugger von Friedberg, von Gall [Galler], von Holzapfel, von Neuhaus, von Panicher, von Sinzendorf idr.).

Glede eggenbergian je Arhiv Slovenije v primerjavi s krumlovskim ali graškim arhivom zelo reven. Dunajski »Hofkammerarchiv« ima fond »Familienakten Eggenberg«, ki pa (po izjavi vodje arhiva) vsebuje le podatke o poročnih slavnostih in podelitvi naslovja (titulature) dvema Eggenbergoma.

Lahko dostopen in povsem urejen je eggenberški arhiv v Češkem Krumlovu (južna Češka), ki vsebuje »Rodbinski eggenberški arhiv« in »Prepuščena eggenberška in schwarzenberška gospostva«; zdaj je del t. i. fondov starejše schwarzenberške veje. »Rodbinski eggenberški arhiv« zajema čas od 1607 do 1790. V primerjavi z bogatim schwarzenberškim arhivom sodi k manjšim češko-krumlovskim arhivskim fondom. Fond, t. i. »tretji departement« v sistemu schwarzenberških arhivskih fondov, je bil urejen v zadnjih letih 18. stol. Ima oddelek listin in registraturo (194 listin in 88 fasciklov, od tega 41 fasciklov računskih knjig), ki pa zaradi delitve v letu 1665 ni popoln (del arhiva je v Gradcu). Razdeljen je po triskupinski shemi: 1 *G a Geschichte* (zgodovina rodu in genealogija); 1 *Gß Geburtsfälle* (rojstva rodbinskih članov in vzgoja); 1 *H Heirathen* (poroke); 1 *R Rang* (naslovi, uradi, privilegiji); 1 *S Sterbefälle* (smrt članov rodu); 2 *P Prozesse* (pravde in spori); 2 *S Schulden* (aktiva in pasiva); 3 *C Privat-Correspondenz* (zasebna korespondenca); 3 *H Hofstaat* (knežji dvor — uslužbenci). Za orientacijo služita dva repertorija z abecednim stvarnim in imenskim kazalom. Fond je do kraja urejen. Omeniti je: genealoške tabele rodu (1645—1665); overovljene prepise najbolj važnih rodbinskih listin (1622—1628); podelitev raznih naslovov članom rodu (1625, 1628); podelitev naslova pokneženih grofov z Gradiške in pravice udeležbe na državnem zboru (1647); imenovanje Johanna Christiana za tajnega cesarskega svetnika (1691), poročne pogodbe in zagotovitve dot (1635—1670); koncepte nobilitacijskih diplom, podeljenih od Eggenbergov raznim osebam na Češkem in v zamejstvu (1627—1708); formularje nobilitacijskih diplom (1670—1779); spore Eggenbergov z raznimi osebami (17. stol. — 1716); poravnave v sporih Eggenbergov z raznimi osebami (1658—1709). Važne so: vesti o rojstvu in vzgoji otrok (1669—1707); vesti o porokah, poročnih slavnostih, pogajanjih za doto (1635—1705); zapiski o smrti Eggenbergov in oporoke (1626—1727); zapuščine članov rodu in soročnikov ter izplačila volil (1609—1777); posojila, ki so jih dajali in prejeli Eggenbergi (1607—1728). V registraturi so vesti iz življenja Johanna Antona in njegovih sinov (18. stol.); vesti o cesarski poslanici papežu Urbanu VIII. (1638), ki jo je predal Johann Anton (znan je njegov triumfalni prihod v Rim v zlati kočiji, ki je še danes na krumlovskem gradu in je tu služila knezu za posteljo; srebrne podkve konj in mežgov so bile pritrjene z enim samim žebljem, da so v zabavo in prepir Rimljanov pogosto odpadale, a bile takoj spet nadomeščene; pokrivalo za mežga je stalo 800—1000, oprema kneževega bivališča 800.000 kronskih

tolarjev); dalje poročila o potovanjih Christiana in Seifrida v tujino (1658—1669); voščila ob raznih priložnostih (1631—1717); računi eggenberškega dvora (1664—1718); seznam služabnikov eggenberškega dvora (17.—18. stol.), njih nastavitveni dekreti, listine, računi ipd. (dvorni kaplani, domači učitelji t. i. Hofmeisteri, vzgojitelji, paži, komorniki in komornice, kuharji, stolniki, vratarji, kočijaži, kirurgi, padarji tj. ranocelniki, pritlikavci, kapelniki, dvorni trobentači, gledališki igralci).

Pregledal sem fascikel o trobentačih, zlasti akt o igralcih, ki so po Innsbruških komedijantih (igrali so tudi v Ljubljani) najstarejši dvorni igralci v takratnih dednih deželah Habsburgov (od 1675—1691), potem kot potujoči komedijanti do pribl. 1710). Trobentači na krumlovskem dvoru so izkazani od 1664 do 1711; trobentači ljubljanskega Eggenberga so arhivsko dokazani šele v letih 1647—1684. Od teh je za našo lokalno in glasbeno zgodovino zanimiv Mihael Gladik. Poklic trobentačev je bil takrat privilegirani, samouke so redkokdaj sprejeli med poklicne trobentače. Na plemiških dvorih so bili učitelji trobentačev navadno bivši člani cesarske kapele. Eden izmed njih, Michael Hoppert, na krumlovskem dvoru imenovan »Lehrprinz«, je bil Gladnikov učitelj. Z njim je Johann Christian sklenil 31. marca 1667 pogodbo, da bo Hoppert na kneževe stroške v dveh letih naučil Martina Gladiga (v listinah tudi Michael Glädick) iz Škofje Loke (Bischofslackh) igrati na trobento. Za pouk mu bo knez izplačal 100 renskih zlatnikov, 50 na začetku, drugih 50 pa na kraju Gladikove učne dobe. Hoppert se je zavezal, da bo fantu posvetil vse svoje znanje in vso skrb, če pa bi pred koncem učne dobe umrl, bi morali Hoppertovi dediči Gladiku preskrbeti novega učitelja, ki bi ga izšolal. Gladik je kot trobentač ostal v službi krumlovskega vojvode do maja 1670, ko se za njim izgubi sled. Štiri leta kasneje, 1674, prosi Michael Gladek (Gladeck, Gladitsch) »fürst Eggenbergerischer Hoff- und Veldtrommetter« za službo deželnega trobentača v Ljubljani. »Josef Michael Gradigh, Principis ab Eggenberg Tubicen« se je 23. aprila 1675 oženil z Marijo, tretjerojeno hčerjo ljubljanskega, takrat že mrtvega meščana in peka Mihaela Perneteta (Vrhovnikovi izpiski iz stolnih matrik — NUK Ljubljana). V letih 1680 do 1682 ga viri imenujejo med ljubljanskimi deželnimi trobentači. Gladik ni bil samo trobentač, ampak tudi glasbeni skladatelj. V dolgem seznamu muzikalij, ki jih je Christianova žena Marija Ernestina v letih 1666 do 1706 dobivala iz Benetk, Dunaja in od drugod, je tudi Gladikova skladba »Sonata cum Clarinis« za deset glasov, najbrž še iz njegove krumlovske dobe.

V arhivskih listinah se imenuje tudi Georg Karl Ziegler, ki sicer ni bil v službi kneza Johanna Christiana, a je ca. 1675—1685 učil njegove trobentače. Za našo glasbeno zgodovino je zanimiv zato, ker so med ljubljanskimi deželnimi trobentači in muzikanti tudi glasbeniki tega imena: Urban Ziegler (1636, 1650, 1651), Wenzeslaus Ziegler (1638—1653). Hainrich Ziegler (1666, 1670, 1673, 1678, 1680).

Prijetno presenečenje je podatek o skladbah Janeza Krstnika Dolarja (v seznamu muzikalij: Dollar, Bollar), ki jih je Dolar poslal Mariji Ernestini pač v letih 1666—1673. To se ujema z njegovimi biografskimi podatki: 1662—1673 je bil na Dunaju v Hiši profesorjev vodja jezuitskega glasbenega seminarja in glasbenega kora cerkve »Am Hof« ter je za potrebe domače hiše, za jezuite in za druge samostane »komponiral mnogo slovesne glasbe« (J. Höfler, »Delo« 19. 9. 1970). Krumlovski seznam navaja dvoje »večernic« za štiri glasove »*Laetatus sum*«. *Vesperae a 4 voc. authore Dollar*« in »*Nisi Dominus*«. *Vesperae a 4 voc. Auth. Bollar*« (= Dollar).

Drugo presenečenje je Johann Carl Sammenhamer, ki ga starejša nemška gledališka zgodovina navaja v letih 1675—1700, novejša pa celo do leta 1710; bil je eden izmed prvih članov eggenberških dvornih komedijantov. Le-ti oz. njihov takratni vodja Johann Georg Gettner, igralec in dvorni poet, ki ga je knez Johann Christian povzdignil v viteški stan (1687), je 23. novembra 1693 dobil od kranjskih deželnih stanov menico za 75 goldinarjev. V pustnem času leta 1695 pa so Eggenberški komedijanti igrali tudi v našem mestu. Pri branju krumlovskih gledaliških aktov sem ugotovil, da je Sammenhamer (pravilno Sammenheimer) — njegovi predniki so pač prišli iz Sammenheima pri Eichstättu — po rodu iz Slovenj Gradca: »Carl Sammenhamer von Windisch Grätz aus Carntden« (8. 5. 1676). Doslej je veljal Ljubljčan Franc Jožef Gogala (1644—1728) za prvega popotnega gledališkega igralca, ki se je v nemškem svetu razdal nemškimi gledalcem. Zdaj mu lahko pridružimo še Slovenjgradčana Sammenheimerja. Verjetno se nanj nanaša podatek, da je bil »kronani poet von Sammenhamer vodja komedijatske družine, sestavljene iz študentov«. Krumlovski arhivski akti povedo, da je bil tudi dramatik, ki je napisal 6 iger. Leta 1682 so v Krumlovu dajali njegovo najnovejšo igro (die jungste Comedi), ki so jo uprizarjali kar dva dni — to je bila najbrž »*Die mayestätische Glickes und Liebes-Verwirrung*«, edina igra njihovega repertoarja iz leta 1683, ki je označena kot igra v dveh delih.

Rodbinski eggenberški arhiv je važen predvsem za podatke iz zgodovine rodu, glasbene, gledališke in kulturne zgodovine. Drugače

vrste je fond »Prepuščena eggenberška in schwarzenberška gospostva« (1416—1791), ki sestavlja v sistemu fondov nekdanjega schwarzenberškega arhiva samostojni oddelek IV. Vsebuje arhivalije sedmih upravnih enot: A. Poknežena grofija Gradiška; B. Gospostvo Ehrenhausen; C. Gospostvo Senftenberg; D. Gospostvo Oberwallsee; E. Gospostvo Štêkeň; F. Gospostvo Vlčice; G. Gospostvo Ostrov. Fond je bil urejen po schwarzenberškem osemkupinskem sistemu v letih 1798—1803; že takrat je bil zaključen in se do danes ni spreminjal; manjkajo le štajerske arhivalije (danes v Gradcu). Ima 117 listin, 1 zemljevid, 34 fasciklov. Za orientacijo služita dva repertorija, eden za listine, drugi za registraturo; oba imata ustrezni abecedni kazali. Fond vsebuje vire za zgodovino Gradiške, Notranjske in Štajerske ter imenovanih čeških gospostev.

Za nas sta važna predvsem fonda »Poknežena grofija Gradiška« in »Gospostvo Ehrenhausen«, deloma pa »Gospostvo Štêkeň«. Gradiška, ki jo je Ferdinand III. prodal za izredno visoko vsoto Johannu Antonu z Eggenberga, je bila poknežena leta 1647, v lasti Eggenbergov je ostala do izumrtja rodu, ko je bila 1717 združena z Gorico v eno upravno enoto. Fond vsebuje 23 listin, npr.: kupne pogodbe iz leta 1647; reverse, cedenčne pogodbe, razdolžnice in poročila o prevzemu grofije Gradiške (1647—1648); urbar konfisciranih t. i. maranskih posestev (1647); poročila eggenberškega kanclerja Zingnissa o grofiji Gradiški (1687). Ohranjen je edini idealni zemljevid grofije (17. stol.). Knjige vsebujejo kameralne in vojaške račune grofije (1709—1710). V registraturi so spisi: kupne listine poknežene grofije Gradiške (1647 do 1649); fevdne zadeve (1663—1706); cerkvene zadeve (1649—1770); vojaška trdnjava Gradiška (1622—1711); zadeve vojaške posadke v trdnjavi (1661—1706); zadeve, obravnavane na državnih zborih (1641—1708); davki t. i. »rimski meseci« (1663—1699); spori grofije z oglejskim kapitljem in z bivšim lastnikom Gradiške (1649—1707); davki in davščine podanikov (1663—1692); mitnina (1666—1710); transporti goveje živine čez ozemlje grofije Gradiške (1665—1715); najem gozdov 1662 do 1710); vizitacijska poročila (1687); zadeve deželnih glavarjev in uradnikov (1654—1705).

Gospostvo Ehrenhausen na Štajerskem, ki ga je kupil leta 1543 Krištof z Eggenberga od grofov Jurija in Janeza s Schaumburga, je ostalo v lasti Eggenbergov do 1717. Važnejše listine so: kupna pogodba za gospostvo Ehrenhausen (1543); darilna listina za gospostvo Rogatec od J. Ulricha Eggenberškega (1624); darilne in cedenčne listine za razna posestva gospostva Ehrenhausen (1666—1705); prodajna listina za grofijo Postojna, Lož in pose-

stvo Snežnik (1669); poravnava sporov med eggenberškimi gospodstvi Ehrenhausen, Weisersfeld, Strass in sosednjimi gospodstvi (1658—1678); urbarja gospodstva Ehrenhausen (1667, 1696). Od knjig je treba omeniti: račune gospodstva Ehrenhausen v denarju in naturalijah (1694—1711); od važnejših spisov pa še prodajo gospodstev Postojna, Lož, Snežnik (1669—1692); prodaja gospodstva Gösting (1701—1708); cerkvene zadeve (1557—1708); spore gospodstva Ehrenhausen (1654—1715); poročila o rudnikih gospodstva Waldstein (1636—1637) in o eggenberški kovnici denarja v Waldsteinu (1646); seznam k urbarju (1704); kmetije in pristave gospodstva Ehrenhausen (1682—1697); izvlečke iz računov (1647—1652); vizitacijska poročila (1678 do 1702).

Gospodstvi Senftenberg in Oberwallsee sta ležala v Nižji in Gornji Avstriji, ostala tri gospodstva pa na Češkem. Gospodstvo Štekeň na Strakonickem (České Budějovice) je kupil Johann Ulrich Eggenberški leta 1636 od Janeza Jakoba Khysla, grofa v Kočevju. Njegov sin Johann Anton Eggenberški ga je že leta 1647 odstopil Ferdinandu III. Knjige in spisi vsebujejo: račune gospodstva v denarju in naturalijah (1637—1639); prevzem gospodstva Štekeň (1637); odpustitev podložnikov (1642); spori gospodstva (1638); grajski inventar (1637—1638); tedenska poročila (1637 do 1638). Za zgodovino Eggenbergov prihajajo v poštev še: rodbinske listine v »Rodbinskem arhivu starejše schwarzenberške veje«, zlasti listine »Eggenberška dediščina« (1659—1782) vse v Češkem Krumlovu. V Češkem Krumlovu so še arhivski fondi »Veleposestvo Češki Krumlov« od leta 1622 (ko ga je Ferdinand II. daroval Johannu Ulrichu Eggenberškemu) pa do 1719; arhivalije »Višjega urada (Oberamt) Češki Krumlov« za leta 1622—1719; listine »Višjega urada Hluboka nad Vltavo«; mogoče bi prišlo v poštev gradivo iz »Rožmberškega arhiva« — oddelek »Tuji rodovi (zdaj v »Státní archiv Třeboň«), vsekakor pa arhivalije »Rudarskega urada (Bergamt) Hory Ratibořské«. Johann Ulrich Eggenberški je namreč leta 1623 kupil gospodstvo Chýnov, cesar mu je leta 1624 prodal rudnik srebra »Trije kralji«, Jan Felix Přehořovský pa leta 1627 posestva Vřesce, Ratibořice, Malenín in Podolí; ko je Ulrich končno leta 1631 kupil od cesarja še druge rudnike, je večji del rudarskega revirja s trgov Hory Ratibořské (Bergstadt) priključil gospodstvu Chýnov, ki so ga leta 1719 podedovali Schwarzenbergi (vsi fondi so v Češkem Krumlovu).

Johann Ulrich Eggenberški je leta 1623 od cesarja kupil za 80.000 kop meissenških grošev konfiscirano gospodstvo Chýnov (okraj Tábor). Leta 1719 ga je podedoval Adam

Franc Schwarzenberški (arhivalije hrani Státní archiv Třeboň). Tudi gospodstvo Netolice (okraj Vodňany) je cesar Ferdinand II. daroval Johannu Ulrichu Eggenberškemu, leta 1719 so ga podedovali Schwarzenbergi (arhivalije hrani »Státní archiv Třeboň«). — V Krumlovu je arhiv gospodstva Prachatice-Volary, ki ga je cesar daroval Johannu Ulrichu Eggenberškemu. Leta 1688 je krumlovski vojvoda Johann Christian dokupil še posestvo Běleč. Tudi to gospodstvo so leta 1719 podedovali Schwarzenbergi.

Johann Ulrich Eggenberški je leta 1630 kupil za 60.000 zlatnikov zadolženo gospodstvo Vimperk in ga združil s posestvom Drslavice (kupljeno leta 1628). Njegov vnuk, krumlovski vojvoda, je leta 1696 razširil gospodstvo z nakupom posestva Kosmo. Leta 1719 je gospodstvo podedoval Adam Franz Schwarzenberški (arhivski fond gl.: »Státní archiv Třeboň«).

Nekaj arhivalij za zgodovino Eggenbergov najdemo v »Rodbinskem arhivu orliških Schwarzenbergov« (mlajša veja — sekundogenitura iz Orlic), se pravi v oddelku A. VIII (»Dediščina rodu: 1. Eggenberška...«) mogoče tudi v oddelku C (»Familiae extraneae« — tuji rodovi), ki je urejen po abecedi rodov (arhiv gl.: Státní archiv Třeboň).

Za kulturno zgodovino, za študij ekonomije, gozdarstva ipd. je važna »Zbirka rokopisov in spomenikov Češki Krumlov« (1327—1937) s 736 enotami, med katerimi zaslužijo posebno omembo štajerski urbarji z abecednimi kazali, genealogija in zgodovina eggenberškega rodu, zapisniki, dnevniki ipd. Kot dopolnilo navajam še zbirko pečatnikov Eggenbergov v Češkem Krumlovu (6 primerkov) in zbirko portretov v krumlovskem gradu.

V Češkem Krumlovu je deponirana nadvse bogata knjižnica knezov Schwarzenbergov, vanjo je uvrščena kot samostojno telo čudovito ohranjena knežja Eggenberška knjižnica, ena od redkih v celoti ohranjenih dvorskih knjižnic 16. in 17. stol. Vsebuje najboljša dela nemška, francoska, latinska in grška, italijanska, deloma tudi češka idr. Zbirka je bogata z opernimi teksti (Draghi, Sbarra), s sočasnimi dramskimi deli (Cicognini, Lope de Vega, Thomas Corneille, Racine, Molière idr.). Mimogrede sem izpisal nekaj del: H. Megiser: *Theatrum...* (1616); Megiser: *Chronik...* I, II. (1612); Megiser, *Annales...* (1612); Pettschacher Gerhard: *Continuatio gratiarum...* Klagenfurt 1666; neko delo Ferdinanda Ernesta Herbersteina (Dunaj 1686); *Lands-Handveste* za Koroško (1610) in za Štajersko; Cyr. Spangenberg (1561); *Thurnierbuch* (1579); Pignatta, *Santa Genouefa...* opera, Graz 1694; P. Vergerius, *Consilium...* *episcoporum bononiae* (1553), *Landesbeschreibung des berühmten Herzogthums Krain von Valvasor*,

Nürnberg 1688; Valvasor, Ehre des Herzogthums Krain, Laibach 1689, I.—IV.; Valvasor, Topographia Carinthiae, Wagensperg 1681; Jahann Ludwig Schönleben, Annus Sanctus Habspurgo-Austriacus (1696); Schönleben, Carniola antiqua, Labaci 1681 etc., I.—III. idr. Knjižnica ima sodoben lokalni in abecedni imenski katalog.

Obiskovalec arhivov na Češkem mora dobiti pismo dovoljenje od »Archivní správa« v Pragi in naznaniti pravočasno svoj prihod. Arhiv v Češkem Krumlovu opravlja vso korespondenco in agendo z inozemstvom preko Državnega arhiva v Třeboňi. Tudi mikrofилme in fotokopije iz krumlovskega arhiva izgotavlja třeboňski arhiv, denar zanje pa se nakazuje na »Archivní správa« v Pragi. Delovno vzdušje v krumlovskem arhivu je zaradi čistih, velikih in svetlih prostorov, zaradi ljubeznivosti in ustrežljivosti njegovega predstojnika prof. Františka Navrátila in namestnika Jiříja Zálóhe zelo prijetno.

NASLOVI ARHIVOV

Archivní správa ČSR, PRAHA 6, Třída Obránců míru 133.

Státní archiv Třeboň, TŘEBONĚ, Jižní Čechy.
Státní archiv Třeboň — odbočka Český Krumlov, ČESKÝ KRUMLOV, Zámek.

Steiermärkisches Landesarchiv, A 8010 GRAZ, Bürgergasse 2a.

Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, A 1010 WIEN, Johannesgasse 6.

LITERATURA

Státní archiv v Třeboňi. Průvodce po archivních fondech, sv. 3, Praha 1959 (Kčs 17, 60), str. 10 ss., 19—23, 49, 63, 73, 80, 89—90, 94, 97, 115, 122, 162—163.

Kutschera Josef, Zur Geschichte der Fürsten von Eggenberg, Graz 1866.

Heydendorff Walther Ernst, Die Fürsten zu Eggenberg und ihre Vorfahren, Graz 1965 (z literatury).

Záloha Jiří, Přehled vývoje eggenberské državy v jižních Čechách, Jihočeský sborník historický 1958, str. 27—29.

Záloha Jiří, Eggenberská zámecká kapela v Českém Krumlově, Hudební věda 1969, str. 234—240.

Ludvik Dušan, Die Eggenbergischen Hofkomödianten, Acta neophilologica 1. III., Ljubljana 1970 str. 65—92 (z najnovějšími výsledky in z literatury).

RAZVOJ ZEMLJIŠKE IN HIŠNE POSESTI V KRAKOVEM

VLADO VALENCIC

V zgodovini trnovske župnije je Vrhovnik posvetil tudi v gospodarsko preteklost Krakovega, ki je menda že od svojega nastanka najbolj svojevrstna naselbina v Ljubljani. Več stoletij sta bila ribištvo in vrtnarstvo značilna za krakovsko gospodarsko življenje; vrtnarstvo je ostalo pomembno še do današnjih dni. Gospodarska usmerjenost tega predmestnega naselja in struktura zemljiške ter hišne posesti sta bili v mnogočem v medsebojni odvisnosti. Mislim, da ne bo odveč Vrhovnikovi podobi krakovske preteklosti dodati o tem nekaj podatkov.

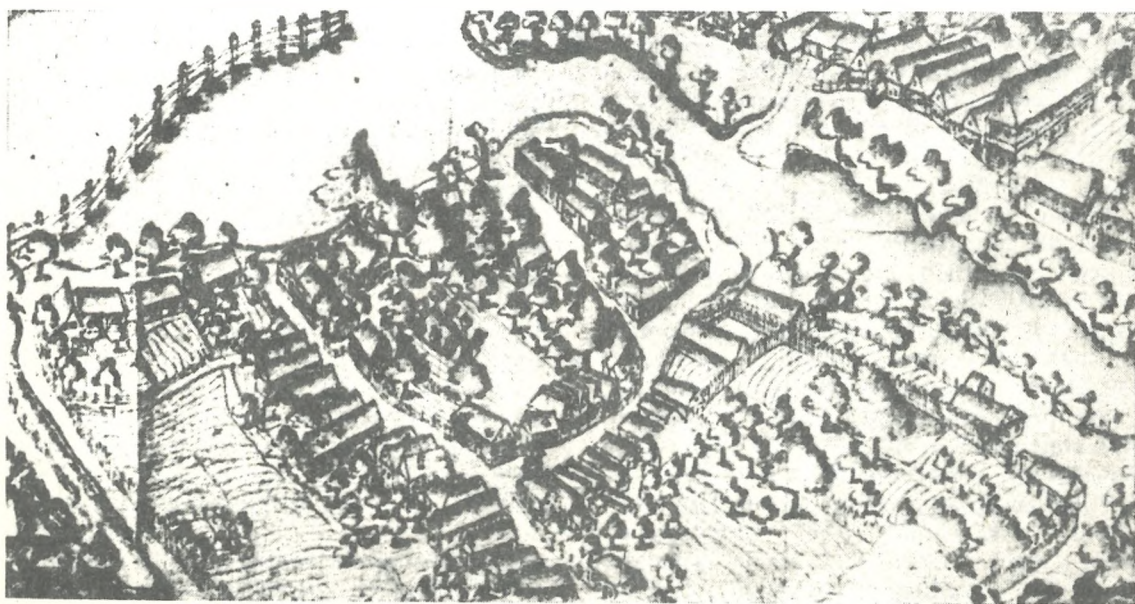
I.

Mogoče so najstarejše ohranjene vesti o krakovskih zemljiških listine iz let 1271, 1277 in 1280, ki je z njimi nemški viteški red pridobil kmetije in njive ob Gradaščici ter pred Gradiščem.¹ Ta zemljišča so bila verjetno na Mirju ter naprej ob Gradaščici navzgor, kjer je imel križevniški red do polpreteklega časa svojo zemljiško posest. O zemljišču, kjer stoji naselje Krakovo, pa imamo najstarejše podatke v urbarju posesti nemškega viteškega reda iz leta 1490; nemški viteški red je bil namreč zemljiški gospod Krakovega. V urbarju je naselje razdeljeno na dva dela, spodnjo in zgornjo stran. Spodnja stran je imela 16 domcev ali voštatorov s 15 vrtovi, zgornja pa 23 domcev z enakim številom vrtoev.² Glede na večje število domcev in vrtoev mislim, da je zgornja stran zajela jedro naselja, tj. današ-

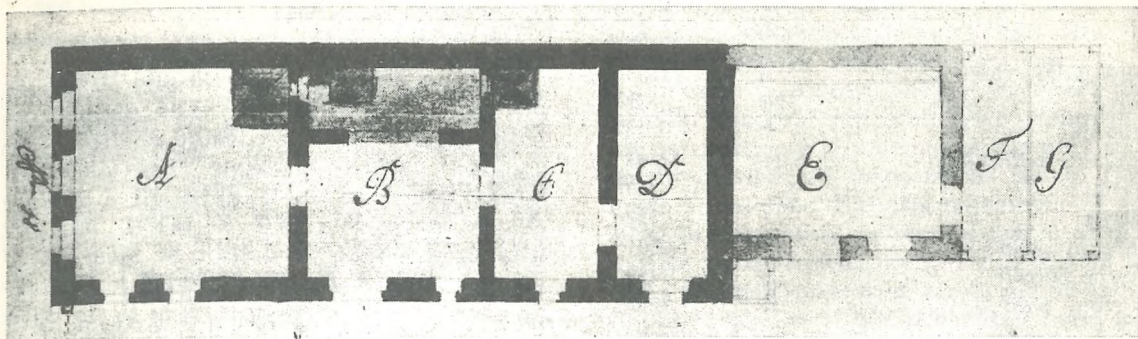
nje Kladezno, Rečno, Gradaško ter delno Vrtno ulico in Krakovski nasip. Na spodnji strani, ki je bila manjši del naselja, pa bi bili domci in vrtovi ob današnji Krakovski ulici ter na dolnjem koncu Vrtno ulice. Tako razločevanje ustreza tudi toku Ljubljaniče. Razen tega navaja urbar na zgornji strani 5 podložnikov s priimkom Ribič (Vischer), na spodnji strani pa le enega. To označevanje kaže, da so se ukvarjali z ribištvom; verjetneje pa je, da so bili ribiči naseljeni bliže Ljubljani in Gradaščici, zato jih najdemo na zgornji strani Krakovega.³ Po urbarju iz 1490 so bili za Krakovo tedaj značilni predvsem vrtovi, ki so bili z eno izjemo, združeni z vsemi domci, ribiči so bili šele v drugi vrsti. Nemški viteški red je tedaj imel podložnike še v mestu v Križevniški ulici in na Bregu ter je tudi med njimi bilo nekaj ribičev.

Naslednji podatki o zemljiški in hišni posesti v Krakovem, ki so na razpolago, so šele iz srede 18. stol. Tedaj so za davčne namene po zemljiških gospodstvih popisali vsa zemljišča in njihov odnos. V vasi Krakovo je komenda nemškega viteškega reda izkazala 78 posestnikov, ki so imeli obdavčljive, njej podložne hiše in vrtove. Domce, kajže ali hišice je imelo 77 posestnikov, eden je imel le vrt. Vrtov je bilo 70, pri šestih je pripomba, da so nepomembni; brez vrta je bilo 8 kajž, od teh je bilo šest postavljenih na tujem svetu. Zemljiških lastnikov je bilo torej 72.⁴

Vrtovi so bili različnega obsega. Obseg vrtoev je bil izražen s količino rži, ki je bila po-

1. Krakovo okrog leta 1660 (Valvasorjeva slika Ljubljane)

2. Hiša z gospodarskim poslopjem Krakovska ulica 23 (načrt iz leta 1822, MALJ, Fasc. K 22, 15/10)

trebna za posejanje prizadete površine. V spisih sta dva seznama, ki navajata obseg vrtov. Po prvem seznamu so vrtovi imeli skupen obseg za 12 1/4 mernika posevka rži, po drugem seznamu za približno 6 mernikov. Količino potrebnega semena so torej ob raznih prilikah različno ocenjevali. Oba seznama pa kažeta, da so se vrtovi po površini precej razlikovali. Po prvem seznamu je bilo za najmanjše vrtove potrebno 1/32 in za največje 3/4 mernika semena, drugi seznam pa je navajal za najmanjšo vrtno površino 1/128 in za največjo 1/4 mernika semena.⁵

Zemlja krakovskih vrtov je bila ocenjena kot dobra. Na vrtovih so pridelovali razno zelenjavo, ki so jo prodajali v mestu.⁶

Razen enega so morali vsi krakovski zemljiški posestniki opravljati komendi nemškega viteškega reda ročno tlako, ki se je gibala od najmanj 4 do največ 30 dni v letu. Največ podložnikov, in sicer 43, je bilo dolžnih opravljati 20 dni tlake, 20 podložnikov pa po 10 dni. V primeru potrebe so morali krakovski posestniki kidati sneg pred komendskim poslopjem.⁷

Kot denarne dajatve so bili v napovedih rustikalnih zemljišč navedeni davek in pravda (Steuer und Zins) ter kontribucija. Davka in pravde so plačevali od 24 krajcarjev ter 1 denarič do 2 goldinarja 14 krajcarjev; 59 podložnikov je plačevalo zneske od 1 do 2 gld. Kontribucija se je gibala od 30 kr do 4 gld; 54 podložnikov je plačevalo po 2 gld. Značilna dajatev 72 krakovskih posestnikov komendi so bile ribe; vsak je moral dajati 3 libre (1.38 kg).⁸

Pri denarnih in drugih dajatvah in pri tlaki je bila obremenitev podložnikov precej enakomerna, velika večina je plačevala dajatve in opravljala tlako približno v isti višini. To kaže, da v gospodarskih razmerah krakovskih podložnikov ni bilo veliko razlik.

Krakovčani, čeprav komendski podložniki, so imeli pravico do uporabe mestnih skupnih zemljišč. V Mestnem logu so imeli pravico do paše, na travnikih med Iščico in Mestnim logom pa pravico do košnje. To kaže,

da so v Krakovem imeli tudi živino. Ob prodaji Mestnega loga leta 1757 je 51 Krakovčanov izdražilo 53 deležev, ki so bili široki 15 in dolgi 395 sežnjev (seženj meri 1.89 m). Skupna površina krakovskih deležev je znašala 207 oralov in 117 kvadratnih sežnjev. Dasi je bil Mestni log prodan pod pogojem, da se to zemljišče, ki je bilo nekdanj gozd, ne sme spremeniti v drugo kulturo, so ga Krakovčani spremenili deloma v njive deloma v travnike.¹⁰ Posestniki iz Krakovega so bili udeleženi tudi pri prodaji in pri delitvi mestnih skupnih zemljišč na Barju; bila so to zemljišča Preproščica, Volar in Rakova jelša.¹¹ Mnoga izmed teh zemljišč niso ostala dolgo njihova last; največ z nakupom so prišla v roke drugih posestnikov iz Ljubljane in okoliških vasi. Do leta 1848 je bilo nekdanjih 53 krakovskih deležev v Mestnem logu razdeljenih na 77 zemljiških parcel, le še 37 so jih imeli Krakovci.¹²

Krakovski ribiči so imeli na ljubljanskih gmajnah še posebne pravice. Na skupnih zemljiščih so gojili in kopali črve, potrebne za vabo pri ribolovu. Ko so bili dostopnejši deli skupnih zemljišč razdeljeni med upravičence, so se ti večkrat pritoževali, da jim ribiči pri iskanju črvov razkopavajo travnike in povzročajo škodo, zato so jim branili dostop na svoja zemljišča. Ribiči so zahtevali, naj se jim za njihove potrebe dodeli kos gmajne. Dvorni direktorij je leta 1794 pristal, da dobi vsak ribič — tedaj jih je bilo 50 — 54 kvadratnih sežnjev, ne zato, ker bi imeli do tega pravico, ki iz zlorabe ni mogla nastati, temveč da se konča dolgovezno razpravljanje. Ni pa bilo ugodeno prošnji ribičev, da bi smeli dodeljeno zemljišče ograditi in uporabljati kot travnik; ta zahteva kaže — je menil dvorni direktorij — da so bili črvi za vabo le pretveza, kako bi prišli do travnika.¹³

III.

Po franciscejskem katastru je bila površina davčne občine Krakovo razdeljena na naslednje zemljiške kategorije:¹⁴

	Oralov	Kvadr. sežnjevi
zelenjadni vrtovi	6	1598
njive	20	601
travniki	3	8
travniki z drevjem	11	1108
pašniki		260
ribniki	1	192
reke in potoki	1	1521
cestne parcele	3	1499
stavbne parcele	2	1592
skupaj	52	379

Vrtovi so bili last krakovskih hišnih posestnikov in so se držali njihovih hiš, le 342 kvadr. sežnjevi je pripadalo komendi. Po katastru je bilo v davčni občini Krakovo 64 vrtnih parcel, ena je bila last komende, druge pa last 61 krakovskih hišnih posestnikov. Vrtovi so imeli naslednje površine:

do 100 kvadratnih sežnjevi	22 vrtov
100 do 200 kvadratnih sežnjevi	24 vrtov
200 do 300 kvadratnih sežnjevi	11 vrtov
nad 300 kvadratnih sežnjevi	6 vrtov
skupaj	63 vrtov

Ob davčni rektifikaciji sredi 18. stoletja je bilo izkazanih več vrtov. Del nekdanje vrtno površine je bil skoraj gotovo uporabljen za stavbišča, oziroma je bil prištet k stavbiščem in dvoriščem. Brez vrtov so bile zlasti hiše na Krakovem nasipu in v Gradaški ulici, ki sta dobili mestni značaj.

Drugače kot z vrtovi je bilo z drugimi kulturnimi površinami v krakovski davčni občini, ki so bile onstran Emonske ceste na Mirju. Skoraj vsa ta zemljišča so bila v lasti komende, med njimi je bilo 15 oralov 861 kvadratnih sežnjevi njiv, 12 oralov 859 kvadratnih sežnjevi travnikov ter 260 kvadratnih sežnjevi pašnika. Na Mirju sta bila tudi dva ribnika, pripadala sta komendi. Zemljiško posest v davčni občini Krakovo je imel še tedanji gostilničar na začetku Tržaške ceste, Janez Ulping, in sicer 4 orale 1340 kvadratnih sežnjevi njiv ter 2 orale 257 kvadratnih sežnjevi travnikov. V emonskem obzidju na vzhodnem delu Mirja, ki so mu rekli »na Gradu«, je stala pristava nemškega viteškega reda z gospodarskimi poslopji ter skladišče solitra. Sredi prejšnjega stoletja je komenda pristavo prodala, pa tudi zemljišče je pričelo prehajati v druge roke.¹⁵ Sprva je imela namen urediti na Mirju novo naselje. Že v dvajsetih letih 19. stoletja je napravila načrt za parcelacijo tamkajšnjih zemljišč v stavbišča. Na tem mestu naj bi zrastle novo predmestje Emona. Do izvedbe ni prišlo, parcelacijo je oviralo pomanjkanje komunikacij proti Krakovemu, Trnovemu in proti mestu, deloma pa tudi močvirno zemljišče proti Gradaščici in oba ribnika.¹⁶

IV.

S prvim načrtom za parcelacijo Mirja komenda ni uspela, zato je našla možnost za boljše gospodarsko izkoriščanje zemljišč z oddajanjem zemlje v zakup Trnovčanom in Krakovčanom, ki so se ukvarjali z vrtnarstvom. Okrog leta 1875 so pričeli Mirje v večji meri obdelovati in saditi na njem krompir in zelenjavo. Za nakup parcel je bilo veliko zanimanja. Zaradi koristi, ki so jih imeli od tega sveta, so Krakovčani in Trnovčani leta 1896 ugovarjali nameram, da bi država zgradila na Mirju zavod za gluhoneme in slepe. Vendar je kmalu nato bilo Mirje parcelirano in mesto je kupilo obširno stavbišče za obrtno šolo.¹⁷ Stavba obrtne šole, dograjena leta 1911, pomeni začetek zazidave Mirja. Po prvi svetovni vojni so tam gradili največ vile, obdane z vrtovi.

Širjenje vrtnarstva po Mirju se je izrazilo tudi v zemljiškem katastru, v davčni občini Krakovo se je skupna površina vrtov podvojila. Po parcelnem zapisu iz leta 1887 so vrtovi obsegali 81.801 m² (leta 1825 le 40.260 kvadratnih metrov), povečanje vrtov je šlo na račun njiv in travnikov, katerih površina se je skrčila.¹⁸ V času, ko se je vrtna površina na Mirju tako povečala, sta število starih vrtov krakovskih posestnikov in njihova površina nazadovala, kar je bilo v zvezi z nadaljnjo urbanizacijo obrobni ulic. Tako je npr. Mestna občina kupila za stavbišča leta 1874 zgrajene šole na Grabnu okrog 1300 m² vrtno površine. Leta 1887 je imelo 56 hišnih posestnikov v Krakovem 62 vrtnih parcel, od katerih so tri nastale iz nekdanjih komendskih njiv na Mirju. Vsi vrtovi so merili 32.402 m², 6 vrtov s površino 5.502 m² je pripadalo krakovskim hišnim posestnikom na desni strani Emonske ceste. V Krakovem med Emonsko cesto in Ljublanico ter med Zoisovo cesto in Gradaško ulico je bilo 56 vrtov s 26.900 m², kar je približno tretjina manj kot ob katastrski izmeritvi leta 1825. Ti vrtovi so bili podlaga krakovskega vrtnarstva. Po površini je bilo vrtov do 100 m² le 7, 100 do 500 m² kar 26, 500 do 1000 m² samo 18, nad 1000 m² pa jih je bilo 5.

Vrtovi so pripadali 54 krakovskim hišnim posestnikom, brez vrtov je bilo 18 hiš, skoraj vse na Krakovskem nasipu in v Gradaški ulici. Na Mirju so bile štiri parcele, last komende, izkazane delno kot njive, delno kot vrtovi; vrtna površina, ki jo je komenda dajala v zakup, je zavzemala 44.562 m². Vrtova dveh drugih posestnikov — Anton Paichel, Rimska cesta 23, ter Jožefa Kaiser, gostilna »pri mestu Gorici«, pozneje »Pri Krčonu«, na začetku Tržaške ceste — sta obsegala 4837 kvadratnih metrov.

Pri nekaterih krakovskih posestnikih je obdelovanje zemlje presegalo vrtnarski okvir, v manjšem obsegu so se ukvarjali s kmetijstvom, za kar so imeli podlago v zemljiščih, pridobljenih ob prodaji in delitvi mestnih skupnih zemljišč. Vendar so bili redki, ki so redili kakšno glavo goveje živine in nekaj prašičev; posamezniki, ki so za svojo gospodarsko dejavnost potrebovali vprežno živino, so imeli tudi enega ali dva konja. Leta 1834 je bilo v Krakovem 12 konj in 15 krav, število telet in prašičev je navedeno le skupaj za vse mesto, ne pa za posamezna predmestja.¹⁹ Leta 1896 je 11 posestnikov imelo 20 krav, 10 posestnikov pa 14 konj. Prašičev je bilo 22.²⁰ Ob štetju leta 1910 so v Krakovem našli 25 konj, 11 krav in 23 prašičev.²¹ Izvoščki — bilo jih je tedaj pet — so imeli 14 konj, dva obrtnika in en trgovec so imeli 8 konj, le 3 pa so imeli posestniki, ki so se ukvarjali s poljedelstvom. Število krav je nazadovalo, redilo jih je šest posestnikov, toda od teh le štirje taki, ki jim je bilo kmetijstvo glavni poklic. S prašičerejo se je ukvarjal en sam kmetovalec, ki jih je redil 13, druge so imeli posestniki z nekmetijskimi poklici.

V.

Ob davčni rektifikaciji sredi 18. stoletja je bilo v Krakovem 77 stanovanjskih hiš, kajž oziroma domcev. Šest jih je bilo ugotovljenih šele pri lokalni vizitaciji, zgrajene so bile na svetu drugih posestnikov.²²

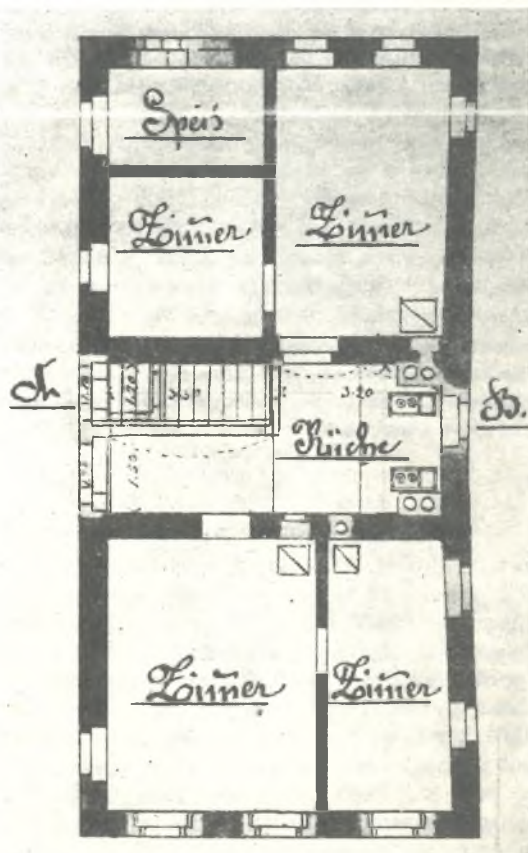
Podložna zemljišča so po napovedih obsegala 63 1/3 domca, temu številu zemljiških enot je verjetno ustrezalo skozi daljšo dobo tudi približno enako število hiš. Zemljiške enote so se le poredko delile in primeri novo zgrajenih hišic na domcem pripadajočih zemljiščih niso bili pogosti. Rektifikacijski spisi so v Krakovem 67 podložnih družin označili kot stalne, 30 pa kot nestalne gostaške družine.²³

V seznamu hišnih posestnikov je za hiše, v katerih so bila stanovanja oddana v najem, izkazan znesek letne najemnine, pri vseh hišah pa je naveden ekvivalent najemnine za lastno stanovanje.²⁴ Višina teh zneskov je gotovo bila odvisna od obsega in kakovosti zgradb, zato nam vsaj nekoliko pokaže, kakšne so bile hiše v Krakovem.

Pri 22 hišah je naveden znesek najemnine, pri 55 pa le ekvivalent za lastno stanovanje. Med hišami za najemnino so tri hiše bile na sedanji Emonski cesti, ena na Zoisovi cesti, 5 v Gradaški ulici in 4 na Krakovskem nasipu, stale so torej na periferiji naselja. Pri treh izmed teh hiš ekvivalent za lastno stanovanje ni izkazan, bile so v celoti dane v najem. Najemnina je le v šestih primerih presegala 7 goldinarjev, najbolj pogost znesek ekvi-

valenta za lastno stanovanje. Dostikrat je znašala najemnina dosti manj, kar kaže, da ni šlo za oddajo celih stanovanj, temveč le posameznih prostorov. Večkrat so najbrž najemniki souporabljali lastnikove stanovanjske prostore, saj je najemnina izkazana tudi pri štirih hišah, ki so po izkazu iz leta 1798 imele le eno sobo. Najvišja najemnina 24 gld 39 kr je bila za hišo na Zoisovi cesti 9, sledile so hiše na Krakovski ulici 27 z 12 gld 45 kr in na Emonski cesti 6 in 8 z 12 gld 45 kr in 10 gld 12 kr, druge hiše so donšale manj kot 10 gld najemnine. Po višini najemnine in najemninskega ekvivalenta so si bile krakovske hiše zelo blizu, najemninska vrednost 63 hiš se je gibala med 6 in 10 gld, višjo vrednost je imelo le 13 hiš.

Za konec 18. stoletja imamo podatke o številu sob in kabinetov v posameznih hišah. Leta 1798 je dal ljubljanski magistrat v zvezi z nastanitvijo vojaštva popisati ljubljanske hiše. V Krakovem je bilo tedaj popisanih 78 hiš, 71 pritličnih in 7 enonadstropnih.²⁵ Upoštevane so vse tedanje hiše v Krakovem, torej tudi hiše na obeh straneh današnje Emonske ceste. Po prvi numeraciji iz leta 1771 je bilo v Krakovem 81 hiš. Že pred popisom leta 1798 sta bili zaradi požarne nevarnosti

3. Hiša Krakovska ulica 9 (načrt iz leta 1889, MALJ Reg. I fasc. 995, fol. 93)

podrti na Zoisovem grabnu poleg hiše, ki je stala na mestu današnje na Zoisovi cesti št. 9, dve leseni hišici št. 3 in 4. Hiša št. 80 je verjetno pogorela in ni bila obnovljena.²⁶ Pritličnih hiš z eno sobo je bilo 27, z eno sobo in kabinetom 33, z dvema sobama 9 ter z dvema sobama in enim kabinetom pa 2 hiši. Od enonadstropnih hiš jih je pet imelo po tri sobe, od preostalih dveh ena 4 in druga 6 sob. Enonadstropne hiše so bile po današnji označbi Zoisova cesta 9, Emonska cesta 8 in 11, Gradaška ulica 20 in 22 ter Krakovska ulica 21 in 27.

V popisu hiš kuhinje niso posebej omenjene, vendar ni dvoma, da so jim bili določeni posebni prostori. To nam potrjujejo ohranjeni načrti iz prvih desetletij prejšnjega stoletja, ki prikazujejo še staro stanje. Kakovost stanovanj je bila zaradi vlage slaba. Po navodilih iz leta 1777 je magistrat smel nastanjevati vojaštvo v Krakovem le poleti, ker so bila pozimi stanovanja prevlažna.²⁷ Velik požar 29. aprila 1798 je hudo prizadel 48 hiš, 32 jih je pogorelo, 16 so jih morali odkriti, da so ustavili širjenje ognja.²⁸ V Krakovski ulici je bila večina hiš uničena po požaru, druge so bile odkrite, več hiš je pogorelo v Kladezni ulici, na Krakovskem nasipu so skoraj vsem hišam odkrili streho. Skupna škoda je bila ocenjena na 13.076 gld 25 kr; pri pogorelih hišah se je gibala od 260 do 697 gld, pri odkritih med 30 in 330 gld. Navedni višji zneski so v tistih časih predstavljali vrednost manjših hiš.²⁹ Višina škode kaže, da so bile mnoge hiše popolnoma upepeljene. Tak obseg uničenja po požaru je razumljiv, saj so bile hiše po večini lesene. Tudi po tej požarni katastrofi obnovljene hiše so bile zgrajene največ z lesom ter krite s slamo ali škodlami.³⁰ Požarnovarnostne predpise so gradbene oblasti pričele odločneje izvajati v predmestjih šele v začetku prejšnjega stoletja. Lesene hiše so bile sčasoma zamenjane z zidanimi, opeka pa je zamenjala slamo in skodle na strehah.

VI.

Iz prejšnjega stoletja ohranjeni načrti kažejo, kako so krakovske hiše prezidavali in dozidavali, da so pridobili nove stanovanjske prostore. Nekaj hiš je bilo nadzidanih, dobile so prvo ali drugo nadstropje. Pritlične hiše so bile dozidane po dolžini in širini, zazidana talna površina se je včasih več kot podvojila.³¹ Zlasti po potresu leta 1895 se je spremenil zunanji videz krakovskih hiš, skoraj vsem so povečali okna in preuredili vrata, pa tudi druge prezidave so — sodeč po ohranjenih načrtih in gradbenih dovoljenjih — postale pogostejše. Pravzaprav je ostalo le malo hiš, ki niso bile z raznimi prezidavami več ali

manj spremenjene, nekatere so celo ponovno prezidali. V zvezi z uvajanjem novih gospodarskih dejavnosti so posamezni hišni lastniki urejevali v hišah poslovne prostore in gradili poleg hiš obrtne delavnice.³²

Popis zgradb iz leta 1921 omogoča prikazati rezultate prezidav, ki se izražajo v številu stanovanjskih in drugih prostorov. Ker za hiše na Zoisovi cesti in v Vrtni ulici niso bili na razpolago podatki iz leta 1921, so uporabljeni podatki o stanovanjskih prostorih, ugotovljeni ob ljudskem štetju leta 1931. V naslednjem prikazu je zajeto Krakovo med Zoisovo cesto in Gradaško ulico ter med Emonska cesto in Krakovskim nasipom; desna stran Emonske ceste, kjer so konec 18. stoletja stale štiri krakovske hiše, tri pritlične in ena enonadstropna, ni upoštevana. Rezultati se nanašajo na 75 hiš, od katerih je bilo 53 pritličnih, 15 enonadstropnih in 7 dvonadstropnih.³³ Pritlične hiše so bile: 1 na Emonski cesti, 4 v Gradaški ulici, 20 v Kladezni ulici, 18 v Krakovski ulici, 4 na Krakovskem nasipu, 2 v Rečni ulici in 4 v Vrtni ulici. Za jedro Krakovega so te hiše še vedno značilne, po številu prostorov jih moremo deliti na naslednje skupine: 1 soba in kabinet 1, soba in kuhinja 6, 2 sobi in kuhinja 17, 2 sobi in 2 kuhinji 3, 3 sobe in kuhinja 7, 3 sobe in 2 kuhinji 11, 4 sobe in kuhinja 1, 4 sobe in 2 kuhinji 3, 5 sob in 4 kuhinje 2, 6 sob in 2 kuhinji 1, 7 sob in 3 kuhinje 1.

Štiri hiše so imele stanovanjske prostore v podstrešju, 13 jih je imelo predsobe, štiri obrtne lokale, tri kabinete.

Deset hiš, po pet v Kladezni in Krakovski ulici, je imelo enako ali celo manjše število stanovanjskih prostorov kot ob popisu leta 1798. Ker so tudi nekatere izmed teh bile prezidane, enako število stanovanjskih prostorov ne dokazuje, da v gradbenem pogledu niso bile spremenjene. Število pritličnih hiš je od popisa leta 1798 nazadovalo, dve sta bili porušeni, v drugih primerih so bile pritlične hiše nadzidane ali pa so na njihovem mestu postavili eno- in dvonadstropnice. Na novo so bile zgrajene štiri pritlične hiše.

Od 15 enonadstropnih hiš so štiri imele eno nadstropje že ob popisu konec 18. stoletja, 10 jih je bilo nadzidanih ali pa so bile na mestu nekdanjih pritličnih zgrajene enonadstropne, ena enonadstropnica na Krakovskem nasipu je bila zgrajena po potresu na prej nezazidanem vrtu. Od nadzidanih hiš je bilo pet na Krakovskem nasipu, dve v Krakovski ulici ter po ena v Gradaški, Kladezni in Rečni ulici. Štiri dvonadstropne hiše, tri ob Krakovskem nasipu in ena v Gradaški ulici, stojijo na mestu prejšnjih pritličnih hišic, prej enonadstropna hiša na Zoisovi cesti je bila nadzidana za eno nadstropje. Na novo sta bili zgrajeni na prej nezazidanih zemljiščih

dve dvonadstropni stavbi, ena hiša v Gradaški ulici ter poslopje za nekdanjo mestno šolo na Grabnu ob Zoisovi cesti na stavbišču: lesenega skladišča carinarnice na Bregu ter na delih odkupljenih vrtnih parcel.³⁴ S prezidavami, nadzidavami in novimi zgradbami sta bila skoraj v celoti spremenjena lice in značaj Krakovskega nasipa, Gradaške ulice, Emonske ter Zoisove ceste, ki jih je zajela urbanizacija; jedro Krakovega je bilo le malo prizadeto.

Delna urbanizacija Krakovega se je pokazala v preureditvi nekaterih hiš za razne obrtne dejavnosti. To so bile predvsem nekatere večje hiše v omenjenih perifernih ulicah. V hišah Gradaške ulice 6 in 8 je bila v letih 1822—1839 tovarna za ročno izdelovanje vžigalic. Zaposleni otroci so delali klinčke v spodnjih prostorih hiše št. 8. Tovarno je pokončal požar. Pozneje so poslopje obnovili in v nekdanjih tovarniških prostorih uredili stanovanja.³⁵ V začetku tega stoletja je lastnik v hiši na Krakovskem nasipu št. 26 izdeloval parkete. Parketarna se je kmalu spremenila v tovarno za izdelovanje kvasa, ta pa v tovarno za izdelovanje pločevinastih škatlic. Pozneje je v tem posloppju obratovalo podjetje za pokromanje, pomedenje, oksidiranje v raznih barvah ter brušenje jekla in drugih kovin. Obrat je imel turbino, ki jo je gonila iz Gradaščice napeljana voda.³⁶ Leta 1921 je pričela obratovati tovarna »Bakula« v Gradaški ulici št. 20, izdelovala je trsne obloge za stropce.³⁷ V Kladezni ulici št. 19 je bil obrat za izdelovanje sodavice.³⁸ Razen teh obratov je bilo v Krakovem še nekaj obrtnih delavnic, branjarij in gostiln.³⁹

Prezidave in gradnje hiš od leta 1921 do druge svetovne vojne niso zavzele večjega obsega, kartoteka gradbenih načrtov ne izkazuje niti deset primerov. Gradbeno stanje je ostalo v glavnem tako, kot ga je pokazal popis iz leta 1921.

OPOMBE

1. GZL (Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku) I. zvezek, Ljubljana 1956, 1271, november 17, Friderik s Falkenberga proda nemškemu viteškemu redu šest hub v Logu in ob Gradaščici; 1277, september 17, Friderik Falkenberški podari nemškemu viteškemu redu njive med Gradiščem in Gradaščico; 1280, julij 22, Nikolaj Porger podari nemškemu viteškemu redu štiri njive pred Gradiščem; Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, 21; A. Melik, Razvoj Ljubljane, GV V-VI/1929—1930, 134; I. Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljub-

ljani, Ljubljana 1933, 33 sl.; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Ljubljana 1955, 41. — 2. GZL XII. zvezek, Ljubljana 1968, 2 sl. — 3. Kos, n. o. m. 49, ima za zgornjo stran Krakovsko ulico, za spodnjo stran pa zgornjo Kladezno ulico. — 4. AS (Arhiv Slovenije), Bekanntnus-Tabellen, Oberkrain No. 7, Dorf Crackau und Purgstall. — 5. AS, Rectificirte Dominical Acten, Oberkrain, No. 7, priloga št. 5^{1/2}; Bekanntnus-Tabellen kot op. 4. — 6. Gl. op. 4. — 7. Gl. op. 5. — 8. Gl. op. 4. 9. V. Valenčič, Gozdovi in preskrba za lesom v stari Ljubljani, Gozdarski vestnik 1954, 178 sl.; V. Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958, 22.; Vrhovnik, n. o. m. 283; Vrhovnikova trditev, da so pozneje v Mestnem logu smeli pasti le Krakovci, ni v skladu z viri. — 10. MALj, Reg. I fasc. 148 in Fasc. K 3; Valenčič, Agrarno gospodarstvo... 34; Vrhovnik, n. o. m. 284, postavlja delitev Mestnega loga v čas okrog 1790. — 11. MALj, Reg. I fasc. 107 in 148, fasc. K 4; Valenčič, Agrarno gospodarstvo... 36. — 12. MALj, Cod. XVI/90, 1832—1840, Krakovski gozdni deleži. — 13. Valenčič, Agrarno gospodarstvo... 39. — AS, Franciscejski kataster, davčna občina Krakovo, protokoli. — 15. Vrhovnik, n. o. m. 269 MALj, Cod. XIX/7, Parcelni zapisnik ljubljanskih davčnih občin l. 1887, Krakovo. — 16. MALj, Fasc. K 15, št. 11/3; Reg. I fasc. 272, list 1021 sl.; Vrhovnik, n. o. m. 270; arhivski viri kažejo, da je komenda že leta 1826 predložila načrt za parcelacijo Mirja. — 17. Vrhovnik, n. o. m. 270. — 18. MALj, Cod. XIX/7, Parcelni zapisnik 1887. — 19. Valenčič, Agrarno gospodarstvo... 57. — 20. MALj, Štetje prebivalstva in živine 31. decembra 1869, Krakovo. — 21. Štetje prebivalstva in živine 31. decembra 1910, Zoisova cesta, Emonska cesta, Gradaška ulica, Kladezna ulica, Krakovski nasip, Krakovska ulica, Rečna ulica in Vrtna ulica. — 22. Gl. op. 5. — 23. AS, Rectificirte Dominical Acten, Oberkrain, No. 7, priloga 49. — 24. Gl. op. 23, priloga št. 5^{1/2}. — 25. MALj, Reg. I fasc. 89, fol. 43 sl. — 26. Vrhovnik, n. o. m. 223; V. Fabjančič, Knjiga hiš VII. Krakovo, tipkopis v MALj. — 27. MALj, Reg. I fasc. 41, fol. 618 sl. — 28. Gl. op. 23, priloga 50; Vrhovnik n. o. m. 121, vendar je datum nepravilen. — 29. MALj, Reg. I fasc. 20, fol. 151 sl. z navedbo vrednosti leta 1770 prodanih mestnih hiš. — 30. MALj, Reg. I fasc. 188, fol. 688 sl. — 31. MALj, Fasc. K 22, 15/10-1820, načrt prezidave hiše Kladezna ulica 19. — 32. MALj, Kartoteka gradbenih načrtov, Krakovo. — 33. MALj, Popis stanovanj, poslovnih prostorov in vsega navzočega prebivalstva po stanju z dne 20. decembra 1921. Hišne pole s popisi stanovanj oz. poslovnih prostorov: Emonska cesta, Gradaška ulica, Kladezna ulica, Krakovski nasip, Krakovska ulica, Rečna ulica; Popis prebivalstva 31. marca 1931, listi za zgradbe v mestih: Zoisova cesta in Vrtna ulica. — 34. Vrhovnik, n. o. m. 225 sl. — 35. Vrhovnik, n. o. m. 88 in 238. — 36. Vrhovnik, n. o. m. 89 in 237. — 37. Vrhovnik, n. o. m. 89 in 239. — 38. Vrhovnik, n. o. m. 89 — 39. Gl. op. 33.

Poskus pregleda o nejugoslovanskih državljanih nemškega jezika v pričetku tridesetih let na območju takratne Slovenije se ustavlja predvsem pri vprašanju o vzroku njihovega bivanja. Pregled sloni na zadevnem gradivu predvojnega oddelka II takratne banske uprave (fond obsega več desetih fasciklov gradiva za čas od prve polovice leta 1927 pa do kapitulacije stare Jugoslavije aprila 1941), ki ga hrani Arhiv Slovenije. Izbor pregledanega gradiva pada na čas od ohranjenih pričetkov tega arhiva leta 1927 (ti se nanašajo skoraj izključno na Kranjsko) pa do konca leta 1931, pri čemer je služila za orientacijsko izhodišče objava jugoslovanskega ljudskega štetja z dne 31. marca 1931 v publikacijah: Splošni pregled dravske banovine, Ljubljana 1939, in interna publikacija nemškega statističnega urada iz leta 1943 Die Gliederung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession, izdelana na podlagi jugoslovanskega popisnega gradiva iz leta 1931. Primerjava podatkov obeh publikacij glede na število ugotovljenega prebivalstva nemškega jezika pokaže za posamezne kraje določene razlike. Tako npr. jugoslovanska publikacija navaja za Celje 648 oseb nemškega jezika, medtem ko najdemo v nemški obdelavi štetja leta 1931 število 561. Razlika je med drugim tudi za Ljubljano, medtem ko so podatki za Maribor v obeh publikacijah isti (2741). Kje so nastale razlike, iz primerjave obeh publikacij ne bi mogli reči. Vsekakor pa jugoslovanska publikacija omogoča delno diferenciacijo podatkov o številu oseb nemškega jezika na jugoslovanske in nejugoslovanske državljane v rubriki »nemški jezik«, ki loči našete osebe nemškega jezika — jugoslovanske državljane od ostalih oseb nemškega jezika v rubriki »brez tujih državljanov in židov«, nasprotno pa ima rubrika iz leta 1943 obe števili združeni (seveda z izločitvijo Židov). Že uvodoma je nakazana relativnost podatkov, povzetih iz fonda oddelka II. banske uprave. Vzrokov za to je več. Tako ta fond zajema samo tiste osebe, ki niso dobile stalnega, ali pa časovno omejenega bivanja pri nas za daljše obdobje že pred letom 1927. Prav tako se podatki iz tega časa nanašajo izključno na Kranjsko in šele v prihodnjih letih zajamejo celotno območje Slovenije v jugoslovanskih mejah. V skladu s takrat obstoječimi zakonskimi določili so v tem gradivu upoštevane seveda le osebe, ki so prosile za podaljšanje bivanja, daljšega od tistega, ki je bil določen za obisk Jugoslavije z red-

nim potnim listom. Med drugimi odprtimi vprašanji pa je treba opozoriti predvsem na češkoslovaške državljane nemškega jezika, ki so večkrat vnašali v zadevne popisnice izključno državljanstvo, ne pa tudi narodne pripadnosti. Zato je tudi očitno, da ugotovljeno število Nemcev, češkoslovaških državljanov, zajema le del takih priseljencev. Vsekakor pa morejo zajeti Nemci (ob upoštevanju vseh zadržkov, med njimi tudi nepopolnost gradiva banske uprave in določeno izločitev gradiva iz pregledanega fonda že v času stare Jugoslavije) služiti le za eno izmed izhodišč za presojo zastavljenega vprašanja. Večje razlike med uradnim popisnim gradivom leta 1931 in med tistim v banovinskem arhivu nastajajo tudi ob dejstvu, da banovinsko gradivo ne zajema vedno vseh družinskih članov, temveč le prosilca, za stalno ali pa za daljše časovno bivanje pri nas. Tako je zajelo pregledano gradivo le dobro četrtino nejugoslovanskih Nemcev, bivajočih 31. 3. 1931 pri nas (od 4223 po podatkih ljudskega štetja 1135 ali 28,9% in še to v veliki meri za območje Kranjske), vsekakor pa morajo tudi tako okrnjeni podatki dati določeno v z o r č n o sliko poklicne sestave in porekla dela nejugoslovanskih Nemcev na območju takratne dravske banovine.

STAJERSKA

V primerjavi z drugimi slovenskimi kraji nastopa 1931. leta *Maribor* kot območje z najmočnejšo skupino stalno ali začasno priseljenih tujih državljanov nemškega jezika. Med 2741 nemškimi Mariborčani je bilo tega leta 667 nejugoslovanskih državljanov (23,3%). Žal v pregledanem gradivu oddelka II banske uprave najdemo podatke le za 144 oseb (21,5 odstotka vseh nejugoslovanskih Nemcev). Na prvem mestu so seveda podatki za avstrijske državljane (99), sledijo pa jim državljani Češkoslovaške, kar je glede na dotok sudetskega kapitala v času med obema svetovnjima vojnama v to mesto popolnoma razumljivo (26 oseb), tem so sledili rajhovski Nemci (16) ter po en državljan ZDA in Švice.

Med 99 avstrijskimi državljani so v pregledanem gradivu podatki za 28 oseb, rojenih v Mariboru ali na širšem področju južne Štajerske, ki pa so imele domovinsko pravico (in s tem avstrijsko državljanstvo) na območju prve avstrijske republike. Med njimi je 16 oseb (skupaj z družinskimi člani) bivalo v Mariboru vse od rojstva, medtem ko se je ostala dvanajstotica vrnila v rodno mesto šele v desetletju po razpadu avstroogrške mo-

* Izdelano v okviru odbora za kolonizacijo jugoslovanskih pokrajin pri SAZU.

narhije (predvsem v letih gospodarske krize, 1929—1931, skupaj 7 oseb). Za posameznike podatki arhiva oddelka II banske uprave tudi navajajo, da so slovenskega rodu, vendar vzgojeni v nemški miselnosti. Vsekakor kaže, da so prevladovali med povratniki predvsem zasebniki in pripadniki posameznih poklicev kot služkinje, uradniki, najbrže tudi obrtniki, kvalificirani delavci ter vajenci. Isti poklici nastopajo dalje pri nejugoslovanskih Mariborčanih nemškega jezika, ki so prebivali od rojstva v tem mestu.

Najmočnejša skupina avstrijskih Nemcev pa so bili priseljenci iz nemških območij nekdanje monarhije. Med njimi se jih je 20 priselilo v Maribor v času pred razpadom stare habsburške monarhije, medtem ko za več oseb ni ugotovljiv čas priselitve. Med priseljenici pred letom 1918 nastopajo predvsem zgornještajerski Nemci, deloma tudi Korošci ter Dunajčani (iz širšega območja tega mesta); med poklici pa zasledimo osebe, zaposlene v mariborski pivovarni (tri družine z devetimi družinskimi člani), hišne in zemljiške posestnike, kvalificirane delavce in obrtnike, trgovce in upokojece.

Značilno za avstrijske priseljence nemškega jezika (tudi za češkoslovaške) je, da so prihajali v to mesto predvsem po letu 1927. Medtem ko je prišlo v Maribor do vključno tega leta vsaj 14 avstrijskih državljanov, to število v pregledanem gradivu v prihodnjih letih hitro narašča. Med rojstnimi mesti teh priseljencev nastopata predvsem Dunaj in Gradec. Med poklici so nastopili predvsem tekstilci (tovarna Hutter!), zasebniki, obrtne dejavnosti, gostinstvo (mariborska kavarna!), upokojeanci, dijaki, pa tudi brezposelni. Posamezniki so se priselili za daljše bivanje tudi k mariborskim sorodnikom.

Med češkoslovaškimi državljani nemškega jezika je bila po dostopnih podatkih le ena oseba priseljena v Maribor pred letom 1918, vse pa kaže, da je zaznamoval Maribor največji dotok sudetskih Nemcev v letih 1928 do 1930. Po poklicu so nastopali tekstilci (predvsem v Hutterjevi tekstilni tovarni), zasebniki, obrtniki, lastniki in solastniki mariborskih podjetij, kvalificirani delavci in uradniki. Med temi priseljenici so bile tudi osebe iz nečeških območij nekdanje monarhije, ki pa so pridobile domovinsko pravico v času stare monarhije na območju bodoče ČSR. Tako so bili posamezniki rojeni celo na območju nemškega rajha, pa tudi v Mariboru.

Podobno kot češkoslovaški državljani nemškega jezika so se tudi rajhovski Nemci v glavnem priselili v letih 1929—1930 (devet). Med njimi zasledimo kvalificirane delavce, strokovnjake v Hutterjevi tovarni, obrtnike in podobne poklice.

V gradivu II oddelka banske uprave so najpopolnejši podatki za Ptuj. Zanimivo je, da celo nekoliko presegajo tiste od ljudskega štetja iz leta 1931 (štetje 73, podatki banske uprave 77, vendar gre višje število tudi na posameznike iz ptujske okolice in na tamkajšnje Žide). Kot drugod, so tudi v Ptujju prevladovali avstrijski državljani (56), od katerih večina (25) se je priselila na Ptuj v prvem desetletju ljugoslovanske države. V skupini 21 avstrijskih državljanov, živečih na Ptujju pred letom 1918, so bile 4 osebe rojene na Ptujju, večina drugih pa na območju nemške Avstrije. Po poklicu so poleg vdov nastopali predvsem hišni in zemljiški posestniki ter nekateri ročni poklici. V skupini avstrijskih državljanov, priseljenih po letu 1918, je bilo pet Nemcev rojenih na Ptujju ali v njegovi okolici. Številčno najmočnejša skupina pa so bili Nemci, rojeni v Gradcu ali v širšem območju tega mesta (11), sledili so jim Dunajčani in Nižeavstrijci (8). Dve osebi sta se priselili iz ostalega območja Štajerske. Vse kaže, da je bilo močno središče tujih državljanov nemškega jezika na Ptujju tamkajšnje usnjarsko podjetje Petovia, ki je zaposlovalo sedem tujih državljanov (z 19 družinskimi člani) nemškega jezika. Več avstrijskih državljanov je imelo dalje na območju Ptujja zemljiško posest, več pa jih je bilo na daljšem obisku pri sorodnikih.

Med priseljenimi rajhovskimi državljani so bile tri osebe priseljene na Ptuj še v času avstroogrške monarhije; vse pa tudi kaže, da so bili v večini zemljiški posestniki. Tem so se pridruževali državljani ČSR, med njimi dve ptujski Nemki, ki sta dobili domovinsko pravico v tej državi. V gradivu banske uprave se omenja dalje priseljena Švicarka nemškega jezika, priseljena k ptujskim sorodnikom še v času pred letom 1914.

OSTALO OBMOČJE ŠTAJERSKE

Po fragmentiranih podatkih za območje okraja *Maribor desni breg* (po podatkih ljudskega štetja leta 1931 je živel na tem območju 315 nejugoslovanskih Nemcev) kaže, da se je del avstrijskih državljanov, živečih v tem okraju, priselil na to območje šele po letu 1918. Po rojstnem kraju so nastopali med njimi Korošci, Dunajčani (s širšim območjem tega mesta vred), Zgornještajerci, med njimi tudi prebivalci iz obmejnega štajerskoslovenskega prostora; nekateri so bili rojeni tudi pri nas. Med njihovimi poklici zasledimo nekvalificirane in kvalificirane delavce, zemljiške posestnike, zasebnike brez nadrobnejše označitve poklica. Več oseb je živel pri svojih starših. Med drugimi nejugoslovanski-

mi državljani nemškega jezika je omeniti predvsem rajhovske Nemce, po poklicu večinoma visokokvalificirane delavce, zaposlene v industrijskih podjetjih (tako v Rušah). Podatki kažejo, da so se vsi ti rajhovski državljani priselili k nam po letu 1923.

V nasprotju z okrajem Maribor desni breg so prevladovali v okraju *Maribor levi breg* med nejugoslovanskimi Nemci (leta 1931 skupaj 429) agrarni poklici. Skoraj vsi so bili avstrijski državljani ter so se priselili k nam pred letom 1918, med njimi pa so očitno bili tudi kolonisti, ki jih je pred tem letom na slovensko območje Štajerske naseljevalo znano nemškonacionalno graško društvo Südmark. Med rojstnimi kraji najdemo med drugim predvsem Gradec in njegovo okolico ter avstrijski politični okraj Lipnico.

Na območju predvojnega *dravograjskegu* okraja kažejo podatki ljudskega štetja iz leta 1931 razporeditev tujih nemških državljanov predvsem po večjih središčih in krajih tega okraja, in to predvsem v Guštanju, Marenbergu, Muti in na Prevaljah. Od 223 nejugoslovanskih Nemcev je odpadlo tega leta na te štiri kraje 150. Podatki kažejo, da so prišli avstrijski državljani k nam predvsem z območja Koroške, pa tudi Zgornje Štajerske in Dunaja, deloma tudi v času pred letom 1918. Po poklicu so bili priseljenci po letu 1918 zasebniki, živeči pri sorodnikih, dalje zaposleni v agrarnih poklicih, dve vzgojiteljici ipd. Za avstrijske državljane, živeče pri nas pred letom 1914, podatki banskega arhiva kažejo, da so prevladovale med njimi agrarne dejavnosti in delavci, zaposleni v železarni Muta ter v mežiškem rudniku. Za železarno Guštanj v pregledanem gradivu ni podatkov. Avstrijskim priselencem so se pridruževali rajhovski Nemci, za katere je značilno, da so se očitno priselili k nam šele po letu 1925 (žal se njihovo število ni dalo ugotoviti), zaposleni pa so bili predvsem v guštanjski železarni. Med priseljenci je bil tudi madžarski državljan, ki si je na Prevaljah pridobil zemljiško posestvo.

V nasprotju z dravograjskim okrajem so očitno prebivali na območju slovenjgraškega okraja izključno avstrijski državljani, žal pa pregledano gradivo ne omogoča nadrobnejših sklepov.

Med 648 *celjskimi Nemci* je bilo leta 1931 165 nejugoslovanskih državljanov ali nekaj več kot četrtina (25,4%)! Med njimi so kot v drugih slovenskih krajih prevladovali avstrijski državljani, katerih večina je živela pri nas še pred letom 1918. Morda ne bomo daleč od resnice, če zapišemo, da se je blizu polovica avstrijskih državljanov preselila v Celje šele po ustanovitvi jugoslovanske države in to v drugi polovici dvajsetih let. Med avstrijskimi državljani, priseljenimi v Celje pred

letom 1918, so bili povojni optanti za Avstrijo, po rodu Celjani. Med njimi najdemo zasebnike brez nadrobnejše označitve poklica, trgovce, intelektualne poklice ter obrtnike. Vidi se, da so bili posamezniki zaposleni v Westnovi cinkarni in železarni Štore. Poleg Nemcev, rojenih v Celju, najdemo med nemškimi priseljenci iz časa pred prvo svetovno vojno še Nemce, rojene na drugih področjih Slovenske Štajerske ter priseljence z območja nemškega dela dežele in Dunaja. Priseljeni po letu 1918 pa so bili večinoma z območja Gradca in Dunaja, posamezniki pa tudi iz Koroške. Vidi se, da je bilo več teh priseljenecv zaposlenih v celjski zlatarni in v tamkajšnji cinkarni. Posamezniki so bili tudi na daljšem obisku pri sorodnikih ali pa živeli pri njih. Zanimivo je, da za enega nemškega priseljenca najdemo pripombo, da je avstrijski državljan slovenske narodnosti ter da je po prvi svetovni vojni optiral za Avstrijo.

Preseneča dejstvo, da so ob avstrijskih državljanih prevladovali med celjskim nemštvom češkoslovaški državljani, od katerih večina je prišla k nam za krajše ali daljše časovno obdobje v letih 1926—1930 (za čas pred letom 1918 so v gradivu oddelka II banske uprave podatki le za dva češkoslovaška državljana). Del češkoslovaških državljanov nemškega jezika je bil zaposlen v celjski tekstilni tovarni Bergman in Co., deloma tudi pri montaži strojev v tem industrijskem podjetju. Vse kaže, da so se posamezniki (ob ostalih poklicih) ukvarjali v Žalcu s trgovino s hmeljem. Tretja celjska skupina nejugoslovanskih Nemcev so bili nemški (rajhovski) državljani. Očitno je, da so vsi rajhovski državljani prišli v Celje šele po nastanku stare Jugoslavije (v dostopnem gradivu so podatki za sedem oseb), zaposleni pa so bili v raznih poklicih od zlatarstva, trgovine in lesne industrije do emaljirstva v Westnovi tovarni. Med njimi so bili tudi zasebniki, posamezniki, pa so bili na obisku pri sorodnikih.

Na območju predvojnega okraja *Laško* je leta 1931 živelo 66 nejugoslovanskih Nemcev, od tega večina v občini Hrastnik (29), Trbovlje (18) ter Loka pri Zidanem mostu (11). Kolikor lahko na podlagi pregledanega gradiva banske uprave presodimo, se je večina nejugoslovanskih Nemcev priselila na to območje po letu 1918, predvsem pa okoli leta 1930. Za Laško moramo ugotoviti ob drugih, nadrobnejše nediferenciranih poklicnih zaposlitev več avstrijskih Nemcev v tamkajšnjem podjetju Kremenit. Poleg zgornjih Štajercev zasledimo za Laško še priseljence iz drugih območij prve avstrijske republike. Močna skupina nejugoslovanskih Nemcev (predvsem zgornjih Štajercev) je bila v Hrastniku zaposlena v tamkajšnji steklarni, enako tudi pri trbovelj-

ski TPD. Dalje se je več avstrijskih Nemcev naselilo v dvajsetih letih v Rimskih Toplicah. Dalje so v zajetem gradivu še podatki o petih češkoslovaških Nemcih, zaposlenih v hrastniški steklarni (dva sta se priselila v letih 1913 do 1914). Podoba je dalje, da je bilo zaposlenih v tej steklarni tudi več rajhovskih in en romunski Nemec.

Žal manjkajo v banovinskem arhivu navedene podatki o nemških priseljencih na območju okraja *Slovenske Konjice*. Podatki štetja leta 1931 kažejo, da so živeli v vseh občinah tega okraja nejugoslovanski državljani nemške narodnosti. Vse kaže, da so bili med njimi večinoma avstrijski državljani, deloma priseljeni k nam po letu 1918. Podobna slika se luči tudi za nekdanji okraj *Šmarje pri Jelšah*, kjer je značilna z večjim številom nejugoslovanskih Nemcev zlasti občina Rogaska Slatina.

V nasprotju z ostalim področjem južne Štajerske je živelo leta 1931 na področju okraja *Brežice* 64 nejugoslovanskih Nemcev. Podatki banovinskega arhiva kažejo, da se je večina priselila k nam še v času avstroogrške monarhije, med rojstnimi kraji pa nastopajo Dunaj, Zgornja Štajerska, Koroška ipd. Med poklici nastopajo obrtniki, gostilničarji, zaposleni v sevniški kopitarni, in upokojeanci. Lastnica sevniškega gradu, avstrijska Nemka, je živeła pri nas. Ob avstrijskih državljanih je prebivalo v Sevnici še več rajhovskih (v banovinskem arhivu so podatki za štiri take državljane) državljanov, zaposlenih v kopitarni, med njimi tudi lastniki tega podjetja. Vsi so se priselili k nam pred letom 1914.

Kolikor moremo na podlagi dostopnega gradiva presoditi, je večina nejugoslovanskih priseljencev nemškega jezika na območju predvojnega *ljutomerskega* okraja izhajala iz štajersko-slovenskega obmejnega področja (Radgona—Apače). Žal so v banovinskem arhivu prav podatki za ljutomerski okraj najmanj popolni (le za 25 oseb od 288), vse pa kaže, da se je večina Nemcev — nejugoslovanskih državljanov — priselila na območje ljutomerskega okraja še pred letom 1918. Priseljenci so bili v glavnem zaposleni v agrarnih dejavnostih in v gostinstvu.

Od 12 nejugoslovanskih Nemcev, živečih v ormoški občini leta 1931 so v gradivu banke uprave podatki za dve družini, za eno z avstrijskim in eno z rajhovskim državljanstvom (skupno pet družinskih članov). Medtem ko so Avstrijci živeli pri nas že pred letom 1914, so se rajhovski Nemci priselili leta 1927.

Za *murskosoboški* okraj podatki kažejo, da so bili med tamkajšnjimi nejugoslovanskimi Nemci najmočnejše zastopani predvsem madžarski in rajhovski državljani.

Kot največje središče nejugoslovanskih Nemcev se je leta 1931 odlikovala na Kranjskem *Ljubljana*. Tega leta je živelo tu 494 tujih državljanov nemškega jezika. Koliko izmed njih je le slučajno zajel popis prebivalstva (tu mislimo predvsem na turiste in na podobne kategorije), ne moremo reči; vsekakor pa je v oddelku II. banovinskega arhiva podatek le za dobro tretjino pri ljubljanskem štetju zajetih oseb. Tako kot na Štajerskem so tudi v Ljubljani prevladovali avstrijski državljani. Vse kaže, da so se avstrijski državljani priseljevali v Ljubljano predvsem v času po prvi svetovni vojni, zlasti v letih velike gospodarske krize. Tako je od 173 Avstrijcev, za katere hrani podatke omenjeni arhiv banke uprave, prišlo k nam pred letom 1918 le 28 oseb. Pregledano gradivo kaže, da je naraščalo število priseljencev zlasti po letu 1926, posebno pa se dvigne leta 1930 (31). Po poklicni strukturi so bili priseljenci predvsem kvalificirani delavci, zastopniki tujih podjetij ip. Več oseb je bilo na daljšem obisku pri sorodnikih (tudi pri starših). Po rodu so bili iz nemških dežel nekdanje monarhije, pri tem pa bolj kot za ostalo slovensko ozemlje prihajata v poštev Dunaj in obmejno slovensko-nemško ozemlje (Koroška, Štajerska).

Avstrijecem se je v Ljubljani pridružilo vsaj 18 češkoslovaških državljanov nemškega rodu. Po poklicu so bili to predvsem kvalificirani delavci strojne in grafične stroke, obrtniki ter več zasebnikov. Tako kot Avstrijci so se tudi oni v večini priselili po letu 1918.

Medtem ko so se priseljevali tja do leta 1929 v Ljubljano le posamezni rajhovski Nemci, vse kaže, da se pričinja njihovo priseljevanje z letom 1924. Tako kot za češkoslovaške in avstrijske državljane je značilno, da so bili med priseljenci zlasti kvalificirani delavci, zlasti grafične stroke (litografi). Od drugih državljanov nemškega jezika hrani oddelek II. banovinskega arhiva podatke še za tri italijanske in za dva madžarska državljane.

Zunaj Ljubljane je v času med obema svetovnimaj vojnama prihajalo v poštev na Kranjskem območje okraja *Domžale* s širšo okolico (z Mengšem) in s tamkajšnjo slamičarsko obrtjo. Zanimivo je, da je po letu 1918 večina Nemcev, živečih v Domžalah in Mengšu, obdržala avstrijsko državljanstvo (od 128 oseb leta 1931 — 89), med njimi tudi tisti, rojeni pri nas; nekateri med njimi pa so se celo priznavali k slovenski narodnosti! Po rodu so bili skoraj vsi domžalski Nemci vzhodni Tirolci iz krajev St. Veit, St. Jakob in Defferegen. Značilno je tudi, da se z letom 1918 ni prekinil dotok Tirolcev na domžalsko območje; zanimivo je tudi, da so bili novi doseljenci

prav tako zaposleni v slamnikarski stroki. Od ostalih 48 nejugoslovanskih Nemcev na območju kamniškega okraja so v banovinskem arhivu podatki za 16 oseb. Med njimi je bilo 13 avstrijskih in 3 rajhovski državljani, katerih večina se je priselila k nam po letu 1918 (od tega 14 v letih 1928—1929). Po poklicu so bili predvsem kvalificirani delavci, zaposleni v Bonačevi papirnici na Količevem ter v tovarni upognjenega pohištva Remec in Co. na Duplici pri Kamniku. Med drugimi priseljenci je treba omeniti rajhovskega lastnika industrijskega obrata v Jabljah ter neslovensko služničad na gradu Sv. Križ.

Poleg Domžal je za Gorenjsko treba omeniti kot središča z več nemško govorečimi prebivalci Jesenice (150) ter tržiško (76) in kranjsko (133) občino. Tako kot drugod so v prvih dveh občinah prevladovali avstrijski državljani (na Jesenicah zaposleni predvsem v KID), medtem ko so v kranjski občini prevladovali češkoslovaški državljani nemškega jezika. Po rodu so bili jeseniški priseljenci zlasti nemški Korošci (tako iz Zgornje Ziljske doline) ali pa Zgornji Štajerci (npr. iz Bruck/Mur). Nekateri so bili tudi rojeni pri nas. Posamezni avstrijski državljani nemškega jezika so dalje živeli v vseh večjih krajih gornje Savske doline (Kranjska gora, Lesce, Bled, Kropa, Radovljica). Nekaj posameznikov je zaposlovala tudi tekstilna tovarna v Zapužah.

Za tržiško občino zajemajo podatki nekaj manj kot polovico nejugoslovanskih Nemcev (od 67 34). Vse kaže, da se je večina teh priseljencev priselila k nam po letu 1926 (ali pa so šele v tem času zaprosili za stalno bivanje v Jugoslaviji). Zaposleni so bili predvsem v tržiški tekstilni in čevljarški (Peko) industriji ter pri veleposestvu barona Borna. Kot njihov rojstni kraj se navaja predvsem Dunaj pa tudi nemška Štajerska. Poleg avstrijskih državljanov so v pregledanem gradivu še podatki za štiri rajhovske in za dva češkoslovaška državljana, zaposlene v tovarni Peko.

Z izjemo enega priseljenca so se vsi priselili v Trzič po letu 1925.

Očitno je, da so v Kranju (skupaj s Predvorom) prevladovali neavstrijski Nemci, predvsem tisti iz ČSR. Zaposleni so bili v kranjski tekstilni in v puškarski industriji, med njimi je bil upravnik veleposestva »Jezersko«. Več nejugoslovanskih Nemcev, češkoslovaških državljanov, je bilo zaposlenih še v škofjeloški tovarni klobukov Sešir.

V največjem takratnem nemškem jezikovnem otoku na Slovenskem, v Kočevju s široko okolico, je živelo leta 1931 268 tujih državljanov nemškega jezika. V pregledanem gradivu so podatki za 66 avstrijskih, za 9 iz ČSR, za 12 iz ZDA ter po enega madžarskega in poljskega državljana. Značilno je, da so bili vsi avstrijski državljani domači kočevski Nemci, ki so po razpadu Avstroogrske optirali za Avstrijo, vendar pa so ostali pri nas (v glavnem so bili zemljiški posestniki). Podobno velja za dve družini, ki sta se vrnila v Slovenijo v letih 1918 in 1929. Za državljane ZDA velja, da so se vrnila v letih 1928—1930 na krajši ali daljši obisk. Tem domačim Nemcem se je pridruževalo na širšem kočevskem območju vsaj 18 priseljenih avstrijskih državljanov, ki so prišli k nam po letu 1920.

Za Litiijo kažejo podatki, da so bili nejugoslovanski Nemci zaposleni v tamkajšnjih industrijskih obratih. Vse kaže, da so prišli k nam v letih 1927—1931.

Podatki za krško območje (leta 1931 41 nejugoslovanskih Nemcev) se v pregledanem gradivu prejkone nanašajo predvsem na kartuzijo Fleterje, kamor so prihajali na krajše (ali daljše) bivanje kartuzijanski redovniki iz drugih evropskih samostanov tega reda. Tako je bilo 29. januarja 1929 med 34 tujci v tem samostanu 15 rajhovskih redovnikov. Nadalje so v pregledanem gradivu še podatki za 12 posameznikov iz širšega območja, ki so se v glavnem vsi preselili k nam po letu 1918 (izjema je ena oseba).

Ena izmed temeljnih značilnosti nemške okupacije v Sloveniji v letu 1941 so okupatorjeva prizadevanja, da bi zasedene pokrajine čimprej popolnoma ponemčil.¹ Za nobeno zasedeno pokrajino v Evropi niso nacistični načrtovalci raznarodovalnega dela predvidevali za popolno ponemčenje tako kratkega roka kakor ravno v Sloveniji. Prve tedne okupacije so nacisti odkrito razglašali, da dajejo Slovencem na Štajerskem le tri ali štiri leta časa, da se naučijo nemškega jezika in za-trjevali, da se bo nato tam govorilo samo še nemško.

Med temeljnimi ukrepi za doseg tega namena je bil množičen izgon Slovencev, zlasti narodno zelo zavednih, množično naseljevanje Nemcev in do potankosti obdelan sistem ponemčevanja, ki naj bi zajel slehernega človeka. Te ukrepe — tako so sklenili ob zasedbi ali v nekaterih primerih še pred njo — naj bi uresničili na vsem nemškem zasedbenem območju v Sloveniji, ki so ga razdelili v dve enoti: Spodnjo Štajersko (slovenska Štajerska, severni del Dolenjske, vzhodni del Gorenjske, severozahodni del Prekmurja) in zasedena območja Kranjske in Koroške ali Južno Koroško (večji del Gorenjske, Mežiška dolina, dravograjski predel) na čelu z dvema šefoma civilne uprave. Enak temeljni cilj nacistične zasedbe slovenskega ozemlja aprila 1941 naj bi torej uresničili z enakimi ukrepi.

Temeljni cilj nacistične okupacije slovenskih pokrajin je določil Hitler v svojem ustnem naročilu vsakemu šefu civilne uprave posebej: »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!« Temeljne smernice za množično izganjanje Slovencev pa je za vsako zasedbeno območje izdal državni komisar za utrjevanje nemštva in šef nemške policije Heinrich Himmler. Za izganjanje Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline jih je izdal prve dni aprila 1941, ko je prispel v Celovec, vendar se nam v pisni obliki niso ohranile ali pa nam še niso dostopne. Za Spodnjo Štajersko jih je izdal 18. aprila 1941, ko je nepričakovano in nenapovedano prišel v Maribor. Za obe zasedeni pokrajini so smernice predvidevale zlasti izgon narodno zelo zavednih Slovencev in priseljencev po 1. januarju leta 1914, popolni izgon slovenskega življa iz 20 km širokega pasu ob novi meji z Italijo južno od reke Save in t. i. Nezavisno državo Hrvaško, zahodno od reke Sotle ter izgon posameznikov, ki ne bi vstopili v raznarodovalni organizaciji, katerih ustanovitev so tedaj že predvidevali ali ki jih ne bi sprejeli v ti organizaciji. Vse prebivalce naj bi pred tem rasno in politično pregledali in ocenili.

Za obe zasedeni pokrajini so ustanovili tudi podobni politični organizaciji, ki naj bi vodili raznarodovalno delo. Na slovenskem Štajerskem so jo imenovali »Steirischer Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza), na Gorenjskem in v Mežiški dolini pa »Kärntner Volksbund« (Koroška ljudska zveza). Verjetno bi tudi organizacijo na Gorenjskem imenovali »Heimatbund« (domovinska zveza) namesto »Volksbund« (ljudska zveza), če ne bi nekoč na avstrijskem Koroškem že obstajala organizacijo z imenom »Kärntner Heimatbund«.

Tudi drugi raznarodovalni ukrepi, ki jih je takoj po zasedbi uvedla nacistična nemška civilna uprava, so bili na obeh zasedbenih območjih enaki: odstranitev vsega, kar deželi ni dajalo nemškega videza, tj. predvsem slovenskih napisov, ponemčenje krajevnih in osebnih imen, ukinitve vsega, kar bi moglo vsaj malo zbujati slovensko narodno zavest, razpust vseh slovenskih političnih, družbenih, kulturnih in celo strokovnih organizacij in društev ter zaplemba njihove imovine, odstranitev vseh vrst spomenikov slovenske kulture, tj. zlasti knjižnic in knjig, ukinitve slovenskih in odprtje samo nemških šol, otroških vrtcev itd.

Uresničevanje teh ukrepov je spočetka na obeh zasedenih območjih potekalo enako dosledno in intenzivno; morda je šef civilne uprave za Gorenjsko izdal kakšen ukrep nekaj dni pozneje kakor šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, vendar ne iz načelnih razlogov, temveč zaradi tega, ker je zaradi italijanske vojaške zasedbe Gorenjske na desnem bregu Save nemška civilna uprava na Gorenjskem nastopila dva tedna pozneje.

Prvi pomisleki proti enakemu obravnavanju Gorenjske in Spodnje Štajerske so se začeli pojavljati v drugi polovici maja 1941, oziroma jih poznamo iz tega časa. Postavil jih je štabni vodja aprila leta 1941 ustanovljenega urada za utrjevanje nemštva na Bledu dr. Karl Starzacher. Ta je bil tudi poverjenik za arhive, knjižnice in muzeje pri šefu civilne uprave za Gorenjsko ter vodja pokrajinskega arhiva NSDAP v Celovcu.

Dr. Starzacher je 22. maja 1941 sestavil »spomenico o poteh, da bi zasedena območja Koroške kulturno in narodnostno vključili v staro pokrajino Koroško in nemški rajh.«² V prvem delu, ki ima naslov »Stanje zadeve«, govori o tem, da je po razbitju Jugoslavije prišel del dravske banovine in sicer Gorenjska h Koroški pokrajini. »Koroška je s tem dobila nalogo, da območje, ki ga naseljuje

več kot 180.000 ljudi, izključno Slovencev, in v katerem je le malo za akcijo zmožnih volksdeutscherjev, priključi k stari koroški pokrajini in s tem k rajhu. Nad to nalogo je firerjevo naročilo, da je treba »to deželo napraviti nemško.« Opozarja na tri možne rešitve te naloge:

»1. rešitev: Popolna izselitev zasedene območja in z njo radikalna rešitev gorenjskega vprašanja. Ta rešitev pa ni uresničljiva in naslednjih razlogov:

Ni tehničnih možnosti za tako veliko izselitev, ker so možnosti za sprejem izseljencev v Srbiji premajhne in ker je Srbija premalo oddaljena od Gorenjske. Načeloma pa tako radikalno rešitev izključujeta nemški delež krvi pri prebivalstvu Kranjske in velika rasna vrednost večjega dela prebivalstva.

Tudi gospodarska sestava območja, zasnova naselbin in etnografski značaj dežele sploh so takšni, da ni mogoče upoštevati 1. rešitve.

2. rešitev: Da bi območje napravili nemško, naj bi izgnali in tudi preselili v stari rajh vse izobraženstvo, vse po letu 1914 priseljene družine, prebivalce 20 km širokega obmejnega pasu in vse rasno manjvredne.

Ta rešitev predvideva, da je treba izgnati vse rasno manjvredne elemente, dalje vse tiste, ki so nevarni zaradi svoje izobrazbe ali kot obmejni prebivalci. Če razvoj gledamo v daljši perspektivi, je samo po sebi umevno, da morajo biti rasno manjvredni elementi na vsak način izkoreninjeni. Takih rasno manjvrednih elementov pa je razmeroma malo.

Izgon prebivalstva iz 20 km širokega obmejnega pasu bi dejansko pomenil izselitev vsega območja in bi zajel hkrati toliko rasno dobrih elementov, da ga dejansko ni mogoče uresničiti. Radikalna izselitev tako širokega obmejnega pasu bi hkrati razbila mnoge možnosti zdrave organske naselitve, tako da v sedanjih razmerah ni upravičena.

Kar se tiče izselitve izobraženstva, bi ta izselitev v Srbijo pomenila nevarnost iz sledečih razlogov: Posebne duševne zmožnosti slovenskega izobraženstva bi v Srbiji čimbolj izkoristili proti rajhu; ker Srbija meji neposredno na italijansko zasedbeno območje, in ima Italija interes, da obzirno podpira nemštvu sovražna prizadevanja na Gorenjskem, zato ker ima v perspektivi zahteve po naravni meji na Karavankah (v primeru s sedanjo politično mejo, ki ni naravno izrazita), je gotovo, da bo od tod v Srbijo izgnano izobraženstvo pred mejami rajha kaj kmalu začelo delati proti rajhu in mu škodovati. Če gledamo daljnovidno, tudi ni mogoče neprodušno zapreti meja rajha. Če pa bi rasno pretežno dobro izobraženstvo preselili v stari rajh, bi ga bilo mogoče nenehno policijsko nadzorovati in ga v krajšem času nevtralizirati, če bi

ga seveda gmotno zadovoljili in če bi se vživel v novo nemško okolje; hkrati bi preskrbeli rajhu dragoceno in pametno delovno silo, ki mu je zelo primanjkuje.

Drugače bi bilo mogoče vprašanje slovenskega izobraženstva rešiti tako, da bi ga popolnoma uničili z ustrelitvijo ali sicer z drugačno odstranitvijo, kar pa ne bi bilo ustrezno zaradi tega, ker aparat tajne državne policije zaradi težkih poizvedovalnih razmer ne bi mogel zajeti pravega izobraženstva in ker na drugi strani njegovo uničenje niti ne bi bilo po volji državnemu vodji SS, niti ne bi bilo znosno in sedanjih razmerah. S tem bi bilo nemško stališče do Jugovzhoda za daljši čas popolnoma razčiščeno in bi ga bilo tudi težko v načelu spreminjati. (Podčrtal T. F.)

Ker 2. rešitev v svojem celotnem kompleksu nima nobenih jasnih potez, je glede na potrebe organskega in razvojno-perspektivnega upravljanja dežele nezadovoljiva.

Možnost, da bi na tak način mogli deželo napraviti nemško, je prav tako negotova, ker bi velik del Slovencev na vsak način ostal v deželi; če bi mi tako ravnali z njihovimi sonarodnjaki, ne bi pri tem delu Slovencev nikakor krepili volje, da se ponemči, temveč bi ga le odbijali. Razen tega je jasno, da nekega naroda ni mogoče spremeniti v letih ali desetletjih, temveč s previdnim in pametnim delom šele skozi generacije. Sprememba narodnosti je na gorenjskem območju vsekakor mogoča, saj je treba le pravilno aktivirati nemški delež v krvi in kulturne vezi do nemštva.

3. rešitev: S smotrnim delom bo novo območje počasi ponemčeno. Izobraženstvo bo razbito tako, da bo sistematično premeščeno v rajh. Poskušali bomo pridobiti in pripeljati v našo državo preprostega človeka, na katerega lahko vpliva vodstvo, ki ni njegove narodnosti. Nemška šola in nemška kultura bosta začeli ponemčevalno delo, ki bo vsekakor uspešno šele skozi generacije. Bližnji cilj je ustanovitev vmesne plasti, ki bo čutila, da pripada rajhu in k ožji pokrajini Koroški. Ta sloj bo lahko naredil poln korak k nemštvu. V bistvu mora biti zastavljen enak sistematičen proces spremenitve narodnosti, ki je v stari Koroški pripeljal do tega, da so se vindišarji v svoji usodni skupnosti bojevali v obrambnih bojih skupaj z Nemci. Tak proces končno danes omogoča Štajercem, da skupno z vindišarji na Spodnjem Štajerskem, ki so v bistvu enako oblikovani glede na izpoved kakor kranjski Slovenci, sodelujejo pri graditvi. Poleg tega bo s to navidezno milo, vendar toliko bolj smotrno rešitvijo prej zagotovljen uspeh ponemčenja kakor pa z vsemi drugimi sredstvi, hkrati pa rajh ne bo izgubil vseh možnih ciljev v bližnjem Jugo-

vzhodu, ker ne bo povzročal trajnega bojnega razpoloženja.

Koroška ima zaradi vrste svojih ljudi in izkušenj svojega vodilnega političnega sloja pri usmerjanju ljudi večje asimilacijske možnosti kakor pa katerakoli druga pokrajina; lahko bi torej s prepričanjem sprejeli 3. rešitev in jo najbolj uresničili v interesu rajha.«

Nalašč sem navedel dobesedno tisti del Starzacherjeve spomenice, ki obravnava tri možne rešitve t. i. gorenjskega vprašanja in tudi nalašč podčrtal razglabljanja o popolnem iztrebljenju izobraženstva. Čeprav dr. Starzacher navaja dva razloga, ki sta temu nasprotovala, pa je vendarle zanimivo in hkrati značilno, da se je takšno razglabljanje sploh pojavljalo. Treba je tudi poudariti, da nobena od treh rešitev ne predvideva nadaljnega obstoja Slovencev na Gorenjskem kot etnične enote, vse tri predvidevajo njihovo narodno smrt.

Na koncu svoje spomenice dr. Starzacher predlaga »potek razvoja« ali, bolje rečeno, začetek uresničevanja 3. rešitve t. i. gorenjskega vprašanja. Pravi takole:

»Uspeti moramo s tem, da vodstvenim uradom predložimo pravilnost treh rešitev, da o njih razpravljajo. Če bi sprejeli 3. rešitev, bi bilo treba razmisliti o sledečem: Vse ukrepe je treba ne glede na vse druge pomisleke sprejeti tako, da bi lahko na tem območju namestili tiste ljudi, ki jih je treba razmestiti na njem: mlade koroške kmete, višek koroškega prebivalstva, ljudi iz Kanalske doline in iz Grödnertala, dalje je za borno litijsko območje treba upoštevati ljudi iz Fersentala in iz Lužnice, ki so se morali preseliti iz tridentinske pokrajine in tam pustiti imetje. Tam so živeli v zelo skromnih razmerah in v posledicah pretirane realne delitve svojih posestev (so pa rasno dobri).

Smotrna nasaditev teh naseljencev mora na vsak način pripeljati do uspeha, ker bo nujno potrebna izselitev slovenskih ljudi, ki jih bodo nadomestili nemški, dvignila manj prahu, kakor pa izselitev celih območij.«

Dr. Starzacher in tisti, ki so stali za njim, so se torej zavzemali za t. i. tretjo rešitev nasproti drugi, ki so jo po Himmlerjevih smernicah iz začetka aprila 1941 že začeli uresničevati. Zavzemal se je torej za nekoliko počasnejše ponemčevanje, ki bi ga uresničili šele pri prihodnjih generacijah, potem ko bi prej ustvarili potrebno vmesno plast, interesno vezano na Koroško in nemški rajh. Za takšno ponemčevanje ne bi izgnali že od začetka tako velikega števila ljudi, temveč le izobražence in sicer v Nemčijo, ne pa v Srbijo. Nujno potrební pogoj za začetek ponemčevalnega procesa bi bila naselitev ustreznih skupin nemških naseljencev, zlasti tistih iz

Italije, za kar je bil dr. Starzacher še posebej zadolžen.

Treba je povedati, da ni bil tisti čas dr. Starzacher sam, ki se je zavzemal za to, da bi velikopotezno izganjanje Slovencev omejili na nujno potreben obseg. Od 13. do 18. maja 1941 je slovensko Štajersko in Gorenjsko obiskal šef glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS v Berlinu SS-Gruppenführer Otto Hofmann, to je šef tiste ustanove, iz katere so bili t. i. rasni preiskovalci v preselitvenih komisijah v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah. Ogledal si je delo teh ljudi, npr. tudi v Gorjah in Blejski Dobravi, in o izidih rasnega pregleda razpravljaj tudi s šefom civilne uprave za Gorenjsko Franzem Kutschero. Bila sta presenečena nad tem, da je rasna podoba gorenjskega prebivalstva tako dobra, saj so rasni preiskovalci ugotavljali, da ima kar 85 odstotkov ljudi dobro rasno oceno in le 15 odstotkov slabo. S Kutschero sta 24. maja predlagala Himmlerju, naj bi nekoliko spremenil kriterije za rasne ocene, tako da bi še več ljudi vključili med rasno dobro ocenjene. Dne 28. maja so v glavnem štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu pripravili predlog »smernic za izselitev tujih elementov iz Južne Koroške«, ki jih je nato 7. julija 1941 v Himmlerjevi odsotnosti podpisal šef tega urada Ulrich Greifelt in so pomenile občutno zmanjšan obseg izгона izobraženstva in prebivalstva iz obmejnega pasu ter popoln odstop od načrta za izgon priseljencev po letu 1914. Še spomladi 1941 so se v krogih, odgovornih za gospodarstvo in oborožitev v nemškem rajhu, začeli krepiti vojnogospodarsveni pomisleki proti množičnemu izganjanju Slovencev. Kutschera se je obrnil na Himmlerja, naj bi ponovno zmanjšali obseg množičnih deportacij na Gorenjskem, a je na reševanje te vloge vplivala tudi že vstaja slovenskega naroda in tudi drugih jugoslovenskih narodov. Le-ta je prisilila naciste, da so po izgonu več kot 2300 ljudi iz Gorenjske in Mežiške doline v Srbijo, predvsem izobražencev in drugih narodno zelo zavednih ljudi, množične deportacije na Gorenjskem odložili do konca vojne.

Potem ko so nacistični raznarodovalci na Koroškem in Gorenjskem začeli polagoma opuščati tisto smer raznarodovanja, ki jo je aprila določil Himmler in ki jo je dr. Starzacher navajal kot 2. rešitev gorenjskega vprašanja, ter se podajati na pot preudarnega, bolj sistematičnega, na daljši rok preračunane in navidezno milejšega raznarodovanja, ki jo je dr. Starzacher navajal kot 3. rešitev, so sklenili, da se mora za uresničevanje tega cilja »zraven meča postaviti še znanost.« Če bi nova meja nemškega rajha tekla nekje ob Drini ali če bi šlo za narod, ki bi živel nekje

v vzhodni Poljski, bi za uresničenje take naloge, tj. raznaroditve majhnega naroda, zado- stoval samo meč. Tukaj, na vidnem mestu, v bližini Italije in drugih držav, pa meč ni mogel sam opraviti tega dela, bila mu je potrebna »znanost«.

Že spomladi 1941 so nacistični funkcionarji v Celovcu in na Bledu sklenili, da je za raznarodovanje Slovencev na Gorenjskem potrebna »znanost«, da je to delo treba postaviti »na znanstvene temelje«. Menili so, da je za proučevanje nekaterih vprašanj raznarodovalnega dela na Gorenjskem treba ustanoviti ustrezno znanstveno ustanovo. Iz nekega dokumenta je mogoče razbrati, da naj bi to šefu civilne uprave predlagal njegov referent za šolstvo Dlaska. Verjetno so se o tem najprej dogovarjali med seboj v Celovcu in na Bledu in je nato šef civilne uprave za Gorenjsko 17. junija 1941 izročil posebno vlogo ministru za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo dr. Bernhardu Rustu.³

Osnovni težavi, ki sta ju dr. Starzacher in Kutschera videla pri popolnem ponemčevanju Gorenjske, sta bili bližina ljubljanske univerze in kulturna avtonomija, ki jo je italijanski okupator dopuščal v ljubljanski pokrajini. Potem ko je priznal, da je ljubljanska univerza dosegla zgledne uspehe pri reševanju obmejnih vprašanj in obžaloval, da so za to zaslužni tudi profesorji, ki imajo nemška imena (Nachtigal, Weber, Oswald, Sturm, Ehrlich itd.), je poudaril:

»Delo na novem območju stoji daljnosežno pod vplivom dveh dejavnikov: 1. meja poteka 10 km pred vrati Ljubljane, 2. južni del Kranjske je dobil popolno avtonomijo. Učinke tujih duhovnih žarišč je treba zlomiti. Ta cilj lahko dosežemo le tedaj, če bo pooblaščen pokrajina imela enako ali podobno ustanovo, ki bo lahko namesto slovenskega duhovnega dela posredovala nemška znanstvena spoznanja.«

Zato naj bi Koroška prav zaradi novih nalog na Gorenjskem dobila »znanstveno-raziskovalno ustanovo«, ki bi bila »enakovredna svojemu nasprotnemu polu — univerzi v Ljubljani.«

Po tej utemeljitvi je Kutschera prosil ministra dr. Rusta, naj dovoli, da v Celovcu ustanovijo raziskovalno ustanovo in zanjo namenijo potrebna finančna sredstva. Ta raziskovalna ustanova naj bi po Kutschero- vem predlogu imela po enega etnografa, slavista, germanista, geografa in arheologa ter dva zgodovinarja in vsak od teh naj bi imel ob sebi asistenta; skupaj s tremi upravnimi uslužbenci in dvema čuvajema muzejske zbirke naj bi imela ustanova torej 19 ljudi. Kutschera je v svoji vlogi tudi opisal naloge posameznih raziskovalcev:

»1. *Naloga zgodovinarjev*: Raziskava in prikaz nemških storitev in ustvaritev na vseh področjih javnega in kulturnega življenja v tem prostoru od karolinške dobe: preveritev in novi prikaz politične zgodovine, temeljita raziskava in nadroben prikaz nemške kolonizacije, nemškega gospodarskega življenja, socialnega razvoja, mestnih in tržnih pravic, pravnega življenja na podeželju, cehov, duhovnega in umetniškega življenja, kolikor to ne sodi na področje jezikoslovca in umetnostne zgodovinarja;

raziskava langobardske kolonizacije in langobardskega vpliva v deželi;

raziskava sledov germanskega življenja v velikonemški dobi ali v času preseljevanja ljudstev.

2. *Naloga arheologa*: Raziskava prebivalstvenih, rasnih in kolonizacijskih razmer v prazgodovini s posebnim ozirom na čas preseljevanja ljudstev, še posebej na langobardsko dobo, v nenehni zvezi z zgodovinarjem.

3. *Naloga geografa*: Nužen primerjalni prikaz sodobnih naselitvenih razmer in naselitvenih oblik, prikaz prometnih in gospodarskih razmer dežele s posebnim upoštevanjem zgodovinskega poteka; raziskava in prikaz rasne sestave prebivalstva in zgodovinsko pojasnilo k temu. Dela z drugih področij geografije, geologije, morfologije in klimatologije.

4. *Naloga etnografa*: Raziskava oblik naselbin in hiš, predmetne ljudske umetnosti, rodovnih življenjskih in letnih šeg in navad, oblik ljudskega izročila.

5. *Naloga germanista*: Raziskava nemških narečij v Sorici in Kočevju. Ponemčevalno delo v zvezi s slavisti. Raziskava nemškega vpliva na južnoslovansko literaturo.

6. *Naloga slavista*: Raziskava nemškega vpliva na slovenska narečja. — Pregled južnoslovanskih literatur. — Spremljanje vseh novih izdaj. — Bibliografija najpomembnejših del. — Prevodi. — Ponemčevanje v zvezi z germanistom in zgodovinarjem.«

Svojo vlogo je Kutschera zaključil s sledečim stavkom: »Zagotavljam Vam, gospod minister, da uresničevanje firerjevega naročila: »Napravite mi to deželo nemško!« zahteva, da se znanost kakor povsod tudi tukaj postavi zraven meča.« Priložil ji je že omenjeno spomenico dr. Starzacherja z dne 22. maja 1941.

Verjetno je Kutschera svojo vlogo osebno izročil ministru dr. Rustu, ko je ta 17. junija 1941 prispel na obisk na Gorenjsko. Ko se je 22. junija odpeljal z Gorenjskega, je časniki »Kärntner Grenzruf« povedal nekaj več tudi o namenu ministrovega obiska:

»Posebej so se dogovorili o ustanovitvi učiteljišča v Kranju. Poleg nadaljnjih ukrepov,

ki so jih sprejeli za vzgojo in znanstveno prodiranje na novo območje, je tudi ustanovitev nacionalnopolitičnega vzgojnega zavoda⁴ in raziskovalne ustanove za kolonizacijsko zgodovino in narodnostni razvoj Južne Koroške.⁵

Vsi trije ukrepi, o katerih sta se posebej dogovarjala Kutschera in dr. Rust, so bili torej namenjeni nacističnemu raznarodovalnemu delu na Gorenjskem. Nemško učiteljsiše v Kranju naj bi vzgajalo nov učni kader za pomenčevanje slovenskih otrok, od katerih jih niti pol odstotka ni razumelo nemško, v nacionalnopolitičnem vzgojnem zavodu v Šentvidu pri Ljubljani naj bi vzgajali in urili mlade nacionalistične bojovníke za nemštvo in raziskovalna ustanova za kolonizacijsko zgodovino in narodnostni razvoj na Gorenjskem v Celovcu naj bi »znanstveno« dokazovala razliko med Slovenci na Gorenjskem na eni in Slovenci v Ljubljani in na Dolenskem na drugi strani.

Minister dr. Rust je po svoji vrnitvi v Berlin izročil Kutscherovo vlogo uradu W(issenschaft) v svojem ministrstvu v »energično obdelavo.«

Iz nekega drugega vira izvemo, da sta se takrat na Bledu ali v Celovcu dve skupini vsaka zase zavzemali za ustanovitev raziskovalne ustanove. Najprej so celo nameravali predlagati ustanovitev univerze v Celovcu, a je minister dr. Rust še pred svojim obiskom Gorenjske zavrnil to rešitev. Dlaska in Kutschera ter nekateri njuni somišljeniki bi nato radi imeli takšno ustanovo, ki bi bila zveza na dunajsko univerzo, nikakor pa ne z graško. Tako imenovani »Maier-Kaibitschev tovariški krog« (Maier-Kaibitsch — Kameradenkreis), v katerem je bil tudi dr. Starzacher, in ki se ni ujemal s Kutschero, pa bi rad imel lasten, od vseh drugih znanstvenih ustanov popolnoma neodvisen raziskovalni inštitut. Sprva so šla prizadevanja obeh skupin ločeno drugo mimo drugega, uskladili so jih šele poleti ali celo jeseni 1941. Vendar skoraj ničesar ne vemo o tem, dokler ni zadeva napredovala tako, da so o njej razpravljali že na širši konferenci.

Konferenca je bila na Bledu dne 6. oktobra 1941 in so na njej sodelovali novi vodja urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu major Alois Maier-Kaibitsch, njegov štabni vodja dr. Starzacher, referent za osnovne in meščanske šole pri šefu civilne uprave na Bledu ter hkrati ravnatelj novo ustanovljenega nemškega učiteljsiše v Kranju dr. Franz Koschier, referent za srednje šole pri šefu civilne uprave na Bledu in ravnatelj kranjske gimnazije dr. Gatterer ter Himmlerjeva odposlanca SS-Obersturmbannführer Wolfram Sievers in profesor dr. Hans

Schwalm iz esesovske »znanstvene« ustanove »Die Ahnenerbe«.⁶

Iz obsežnejšega zaupnega zapisnika, ki ga je dva dni zatem na Bledu sestavil dr. Schwalm, izvemo, da je na konferenci najprej Maier-Kaibitsch orisal narodnopolitične razmere na Gorenjskem. Krajina in kultura sta tako sorodni Koroški kakor Kanalska dolina, prebivalstvo pa je popolnoma slovensko, manjka vmesni sloj vindišarjev, ki je značilen za Spodnjo Štajersko, nemštva ni, rasno je prebivalstvo dobro, delež nemške krvi je zelo znaten, srednjeveško nemštvo se je vse izgubilo v slovenstvu, po omiki, snagi vasi in mest, po vsem načinu življenja sploh kaže Gorenjska vseskozi nemške poteze, kulturne meje — če se izvzame jezik — ni na Karavankah.

Nato je Maier-Kaibitsch orisal ukrepe nemške civilne uprave, ki so bili enaki kakor na Spodnjem Štajerskem, in se ustavil pri načrtu množičnih deportacij Slovencev in ustanovitvi Koroške ljudske zveze ter poudaril:

»Te ukrepe so sprejeli brez zveze z Maier-Kaibitschem in narodnopolitičnim delovnim krogom v Celovcu. Pri izvajanju teh ukrepov, za katere se je zavzel gauleiter, so se tudi takoj pojavile občutne težave, ki so pripeljale do močnega vznemirjenja vsega območja.«

Zlasti kritično stališče je Maier-Kaibitsch zavzel do množičnih deportacij Slovencev, v katerih so — tako je govoril — organi varnostne službe nastopali mehanično in izgnali v glavnem rasno dragocene ljudi. Iz nadaljnega izvajanja izvemo za neko nadrobnost, ki je doslej ob pomanjkanju ustreznih virov (npr. fonda šefa civilne uprave za Gorenjsko) nismo poznali:

»Po vključitvi celovškega kroga, zbranega okrog Maier-Kaibitscha, se je gauleiter dal pregovoriti, da je izprosil spremembo izselitvenih smernic, ki jih je dal Berlin za Južno Koroško (beri: Gorenjsko — op. T. F.). Žal je privolitev iz Berlina prispela že po končani izselitvi prvega vala. (Verjetno namenoma, saj je bila koncipirana že 28. V. 1941 — op. T. F.). V poslednjem trenutku smo uspeli izvzeti iz izselitve le nekaj redkih ljudi, ki so jih malo pred tem prijeli, da jih izselijo (poleg tega niso izselili zdravnikov, ker je državna zdravniška zbornica pravočasno ugovarjala izgonu).«

Ker so se nekateri Slovenci, izgnani v Srbijo, do tedaj že vrnili v Ljubljano, je Maier-Kaibitsch trdil, da je izgon slovenskega izobraženstva iz Gorenjske dejansko pripomogel k utrditvi slovenskega vodstva v Ljubljani, ki od tam deluje tudi za Gorenjsko.

Maier-Kaibitsch ni ostal dolgo časa zvest temu gledišču. Dne 10. julija 1942 je namreč na zborovanju pokrajinskega urada za narodnostna vprašanja v Celovcu takole govoril o množičnih deportacijah Slovencev na Gorenjskem:

»Glede Gorenjske menim, da smo izselili še premalo izobraženstva. Drugače bi sedaj bilo tam bolj mirno.«⁷

Iz zapisnika konference na Bledu dne 6. oktobra 1941 izvemo prvič nekaj več določnega tudi o odnosu Maier-Kaibitschevega kroga do ustanovitve Koroške ljudske zveze:

»Popolnoma zgrešena je ustanovitev in organizacija Koroške ljudske zveze. Takšna organizacija, kakor Koroška ljudska zveza, bi bila smiselna tam, kjer je treba vodstveno zajeti sicer nemško usmerjeno, vendar še ne nemško vmesno plast, da bi pospešili sicer počasni ponemčevalni proces in imeli organizacijsko možnost, da bi iz prebivalstva izkoreninili politično in rasno nezaželene elemente. Ker pa na Južnem Koroškem (beri: Gorenjskem — op. T. F.) ni takšnega prebivalstva, je Volksbund dejansko postal nova organizacija Slovencev. V njej je sedaj 95 odstotkov vsega prebivalstva. Nujno potrebno je ukiniti Volksbund. Maier-Kaibitsch je predlagal ustanovitev Koroške ljudske službe. Ukinitev Koroške ljudske zveze pa začasno ni mogoče doseči, ker je to gauleiterjevo prestižno vprašanje. Z ustanovitvijo takšnega Volksdiensta bi imelo narodnopolitično vodstvo možnost, ne da bi bilo zvezano na togi aparat neke stranke, da po potrebi, od primera do primera, sodeluje z vsemi obnove voljnimi elementi in si torej zgradi popolnoma ohlapen zbor sodelavcev, ki ne bo opravljal političnih funkcij, kakor jih morajo funkcionarji kakšne strankine organizacije.«

Na podlagi nekih drugih virov smo sicer vedeli, da je Maier-Kaibitsch nasprotoval ustanovitvi Koroške ljudske zveze in se zavzel za takojšnjo ustanovitev NSDAP na Gorenjskem, nismo pa vedeli, da je namesto Koroške ljudske zveze predlagal neko Koroško ljudsko službo. Po umestitvi novega gauleiterja NSDAP dr. Friedricha Rainerja, ki je postal tudi novi šef civilne uprave za Gorenjsko, so nacisti na Gorenjskem res ustanovili NSDAP, niso pa ukinili Koroške ljudske zveze in ne ustanovili Koroške ljudske službe.⁸

Po tej kritiki nekaterih ukrepov nemške civilne uprave na Gorenjskem je Maier-Kaibitsch na konferenci 6. oktobra 1941 prikazal lastne poglede na pot, po kateri naj bi Slovence na Gorenjskem pripeljali v nemštvo. Takole pravi:

»Firerjeve zahteve: »Napravite mi to deželo nemško!« ne moremo uresničiti in tudi ne bomo uresničili z izselitvijo sedanjega južno-

koroškega (beri: gorenjskega — op. T. F.) prebivalstva. Cilj lahko dosežemo le po poti postopnega vnemčenja dežele. Ob visoki udeležbi dragocene nordijske rasne dedne zasnove ta pot zagotavlja popoln uspeh in je po mnenju Maier-Kaibitscha edina pot, po kateri je tukaj mogoče iti. Vnemčenje dežele bo odvisno od pridobitve mladine. Samo njo lahko pridobimo za nemštvo. Po mnenju Maier-Kaibitscha bi bil obsojen na neuspeh vsak poskus ponemčevati starejše rodove. Kar lahko dosežemo in kar tudi moramo doseči, je strpen odnos starejše generacije do nemške uprave. Hkrati je treba doseči tudi to, da se ne bo upirala nemškim poskusom ponemčenja mladine.«

Nasproti aktivnosti slovenstva v Ljubljani je treba — tako je menil Maier-Kaibitsch — »Gorenjcem pojasnjevati, kaj jih dejansko loči od Ljubljčanov. Treba je torej vzbuditi in ustvariti gorenjsko zavest. Samo po takšni težavni poti lahko zgradimo duhovno pozicijo proti nacionalnemu slovenstvu v Ljubljani.«

Ta pot naj bi bila drugačna od tiste, ki so jo nacisti ubirali dotlej in tudi še v času, ko je Maier-Kaibitsch razpravljajal o njej na konferenci. Najprej so si nacisti za Gorenjsko izmislili pojem »Južna Koroška« (Südkärnten) in so nameravali pri gorenjskem prebivalstvu ustvariti nekakšno zavest ali občutek pripadnosti h Koroški. Šlo jim je predvsem za to, da prikažejo ali poudarijo vse tisto, kar Slovence na Gorenjskem *veže na Koroško*. Na konferenci pa je Maier-Kaibitsch že govoril o vzbujanju in ustvarjanju gorenjske zavesti in mu je šlo za to, da bi prikazali ali poudarili vse tisto, kar Slovence na Gorenjskem *loči od Ljubljane*. Tu naj bi nacistični nemški civilni upravi priskočila na pomoč »znanost«. »Očitno je, da se Gorenjci rasno in etnografsko razlikujejo od Dolenjcev in da se je na Gorenjskem obdržalo mnogo germansko-nemške krvi, da, da gre tukaj v mnogih potezah za deželo, ki živi na nemški način. Toda za narodno delo potrebujemo znanstveno gradivo, ki ga morajo ob popolnem pomanjkanju nemških znanstvenih del o deželi izdelati na novo vsi ustrezni krogi.« Za ustvaritev takšnega gradiva je Maier-Kaibitschev krog videl pred seboj dve nalogi in sicer pridobitev čimveč arhivskega in muzejskega gradiva iz Ljubljane ter ustanovitev raziskovalne ustanove.

Gorenjska je del Kranjske — tako je menil — in arhivsko ter muzejsko gradivo je bilo v Ljubljani, kjer so tisti čas tekle priprave na preselitev ljubljanskih Nemcev v rajh oziroma na Gorenjsko in Koroško. Pogodba o preselitvi kočevskih in ljubljanskih Nemcev, sklenjena med nemško in italijansko vlado, je sicer nemški strani omogočala

preslikavo vsega gradiva, ki se nanaša na nemštvo na obeh preselitvenih območjih, ni pa govorila o preslikavi drugega gradiva ali o izročitvi izvirnega gradiva. Zato je Maier-Kaibitsch upravičeno pričakoval »le malo izgledov na uspeh«, »kljub temu je treba poskusiti.« Za ustvaritev raziskovalne ustanove je bil Maier-Kaibitsch bolj odločen. Na sestanku je orisal zgodovino prizadevanj za takšno ustanovo. Obžaloval je, da nima Koroška lastnega vseučilišča, kakor ga ima npr. Štajerska. »V Gradcu so lahko velik del znanstvenega dela za ponovno osvojitvev Spodnje Štajerske opravili že prej. Na Koroškem pa manjka ustrezna znanstvena ustanova... Opisane težavne narodnopolitične razmere na Južnem Koroškem (beri: Gorenjskem — op. T. F.) nujno zahtevajo, da mora biti tudi znanstveno delo podrejeno istemu narodnopolitičnemu vodstvu. Vpliv ustanov s tujega območja ali tistih ustanov, ki ne poznajo težavnih problemov Južne Koroške (beri: Gorenjske — op. T. F.), bi lahko imelo za posledico neizmerno škodo.« S tem je zavračal Rustov predlog, da bi ustanovili v Celovcu izpostavo ali oddelek dunajske univerze ali da bi nova raziskovalna ustanova bila inštitut, odvisen od dunajske univerze. Kakor bi se na eni strani odvisnost raziskovalne ustanove od univerze pokazala prednostna za izobrazbo znanstvenega kadra, tako bi imela na drugi strani neugodne posledice za odločilno pravico soodločanja koroških vodstvenih ustanov. »To soodločanje bi bilo odločilnega pomena tam, kjer bi šlo za pritegovanje slovenskih moči, vsekakor ne do takrat, dokler ne bo zrastle mlada nemško usmerjena generacija. Maier-Kaibitsch opozarja z vsem poudarkom na to, da bo nujno treba najti ljudi slovenske krvi, ki bi bili kot znanstveniki pripravljene svojim gorenjskim so-narodnjakom pojasnjevati zgoraj navedene razlike med Gorenjsko in Dolenjsko. Najbrž bi se v sedanji Južni Koroški (beri: Gorenjski, op. T. F.) in tudi v Ljubljani našli ljudje, ki bi bili pripravljene sodelovati. Pritegovitev takšnih sodelavcev (morda kot asistentov na raziskovalni ustanovi), njihovo nenehno nadzorovanje itd. pa bi lahko vodile in usmerjale koroške narodnopolitične vodstvene ustanove.«

Na konferenci so tudi že razpravljali o sedežu zamišljene raziskovalne ustanove. Trdili so, da je lahko le v Celovcu, nikakor pa ne nekje na Gorenjskem. Prej so predvidevali, da bi bil začasno v Kiesselsteinovem gradu v Kranju, dokler ne bi našli zanj ustrežnejših prostorov v Celovcu. Predlagali so, da bi bila nova raziskovalna ustanova zvezana z muzejem in arhivom. »Z združitvijo muzeja in arhiva ter sistemizacijo potrebnih mest za znanstvene delavce, z izgraditvi-

jo raziskovalne skupnosti, v katero bi poklicali tudi nekoroške znanstvenike, bi omogočili zvezo z močmi, ki so že na Koroškem, in predvsem bi bilo zagotovljeno potrebno vodstvo iz Korošcev.«

Maier-Kaibitschev »tovariški krog« je za vodjo te ustanove predlagal docenta dr. Eberharda Kranzmayerja iz Münchna, za zgodovinarja dr. Güntherja Glauerta iz Celovca in dr. Viktorja Paschingerja iz Innsbrucka, za etnografa dr. Oskarja Moserja iz Celovca, za slavista dr. Paulsena iz Dunaja. Menili so, da bi vprašanja iz germanistike lahko obravnaval dr. Kranzmayer sam, ne bi pa potrebovali tudi posebnega geografa, ker bi ta vprašanja lahko obravnaval dr. Paschinger. Arheologa naj bi predlagal dr. Egger z Dunaja.

O vprašanih, ki so jih obravnavali na konferenci v Celovcu, in o predlogih, ki so jih tam sprejeli, je vodja tim. »ministrovega urada« v državnem ministrstvu za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo v Berlinu profesor dr. Harmjanz 10. oktobra 1941 poročal ministru dr. Rustu. V svoji beležki je dr. Harmjanz omenil, da je bilo njegovo poročilo zelo kratko, »ker je sedaj zaradi zavoženih narodnopolitičnih razmer na Koroškem glede Slovencev treba zadevo obravnavati z izredno previdnostjo. Zadevni referat se je že avgusta povezal z ustreznimi preseljevalnimi ustanovami na Koroškem in Štajerskem, da bi bil nenehno na tekočem o razvoju te zadeve. Bilo je več tozadevnih razgovorov z državnim komisarjem za utrjevanje nemštva, ki sta ga zastopala SS-Obersturmbannführer Sievers in prof. dr. Schwalm.« Minister dr. Rust je prosil dr. Harmjanza za pregledno pismeno poročilo o vsej zadevi.

Dr. Harmjanz je v svojem tri strani dolgem preglednem poročilu prikazal nam že znana vprašanja okrog narodnopolitičnih razmer na Gorenjskem in prizadevanj za ustanovitev znanstvene ustanove. Nova je le njegova zamisel o samostojnosti ali odvisnosti ter financiranju: »Ta inštitut v Celovcu mora kljub svoji naslonitvi na neko univerzo načeloma delati samostojno in imeti takšno ime, ki bo navzven nevtrarno. Ni nobenega dvoma, da takšnega inštituta, ki bi bil le v ohlapni zvezi z univerzo v Gradcu, ne bo moglo financirati ministrstvo za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo. To bi lahko, kakor v drugih primerih, storilo državno ministrstvo za notranje zadeve, ki že oskrbuje podobne inštitute na drugih obmejnih območjih.«

Dr. Harmjanz si je torej postavil vprašanje, zakaj ne bi takšnega inštituta, ki bi bil le ohlapno ali formalno zvezan z univerzo, financiral kdo drug in ne njegovo ministrstvo.

Saj je tudi tim. Südostdeutsches Institut v Gradcu, ki se je pod vodstvom dr. Helmuta Carstanjena ukvarjal predvsem z nacionalnopolitičnimi vprašanji Slovenske Štajerske, financiralo notranje ministrstvo. Ne vemo še, zakaj se za takšno rešitev niso mogli ogreti tudi koroški nacisti.

Toda dr. Harmjanž ni povezoval vprašanja financiranja inštituta samo z vprašanjem njegove večje ali manjše odvisnosti od te ali one ustanove. Videl je namreč še neko drugo, bolj načelno razliko, ki jo je na koncu svojega poročila prikazal takole:

»Znanstveni inštitut, ki bi bil podrejen ministrstvu za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo, bi moral v prvi vrsti nemško-slovensko vprašanje obdelovati zgodovinsko in jezikovno-zgodovinsko. S tem pa ne bi našli nobene praktične aktualne rešitve vprašanja Koroška—Slovenija. Inštitut, o katerem govorimo, naj bi vprašanje vnemčenja Slovencev reševal praktično. Takšna rešitev pa ni zgolj naloga znanstvenega inštituta, podrejenega ministrstvu za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo.«

Zato je dr. Harmjanž ministru odsvetoval, da bi ministrstvo pošljalo še kakšne uradne zastopnike na Koroško, da bi se z eno (gauleiter Kutschera) ali drugo stranjo (Maier-Kaibitsch) pogajali ali posvetovali o inštitutu, ki po »svojih nalogah in ciljih ne sodi na področje znanstvenih nalog ministrstva za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo.« Bila pa je še ena okolnost, ki je dr. Harmjanža krepila v njegovem odklonilnem stališču. To so bile novice o razmerah na Gorenjskem oziroma Koroškem, ki jih je sporočil tudi svojemu ministru:

»Referent je dobil zaupna sporočila iz Koroške in Štajerske, da naj bi bil položaj gauleiterja in šefa civilne uprave zaradi njegovih nacionalnopolitičnih napak zelo omajan; krožijo že trdovratne govornice, da bo kmalu odpoklican, in da so že v teku obravnave o tem, kdo bo njegov naslednik. Stari gauleiterjevi sodelavci pri nacionalnopolitičnih vprašanjih so se ravno zaradi tega spornega slovenskega inštituta popolnoma odvrnili od njega. Gauleiterjevi napačni nacionalnopolitični ukrepi so tudi vzrok za močne napetosti med državnim organizacijskim vodjem Leyem in gauleiterjem Kutschero, ki je zavrnil sprejem Koroške ljudske zveze v okvir Nemške delovne fronte, samo da bi onemogočil ukinitve te zveze.«

Ne vemo še natančno, zaradi katerih vprašanj je moral Kutschera zapustiti Koroško in Gorenjsko, vendar drži, da so bila po sredi tudi ta vprašanja. Kajti tudi v neko drugo nemško ministrstvo, tj. propagandno, so tisti čas prihajale podobne novice. Salzburški gauleiter dr. Friedrich Rainer je tudi že 15.

septembra 1941 pisal vodji strankine pisarne Martinu Bormannu, da je pripravljen sprejeti funkcijo gauleiterja za Koroško. Je pa predlagal, naj bi začasno, najdlje do konca vojne, združili pokrajini Koroško in Salzburško, da bi za ureditev razmer na Gorenjskem dobili »širše frontno zaledje« kakor ga npr. za Spodnjo Štajersko pomeni Zgornja Štajerska. »Za nacionalnopolitično delo v Spodnji Štajerski je na razpolago dosedanja pokrajina Štajerska z 1,1 milijona prebivalcev. Pri pokrajini Koroški ne smemo upoštevati za delo plebiscitne cone, ker je tudi to območje treba prej še ponemčiti. Ostane torej nemško prebivalstvo z okrog 300.000 do 350.000 Korošci.« Natančno čez mesec dni je podobno predlagal Himmlerju tedanji višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju dr. August Wilhelm Scheel, a mu je Himmler čez teden dni odgovoril: »Po večkratnih vprašanjih in po večkratnih predlogih sta firerjev izrazito odločni ukaz in njegova jasna volja takšna, da mala pokrajina Salzburška ostane. Nahrulite vsakogar, ki bi izražal kakšne druge poglede! Firer je odločil in s tem se neha vsaka razprava.« Hitler je 18. novembra 1941 res imenoval dr. Rainerja za koroškega in dr. Scheela za Salzburškega gauleiterja, Kutschero pa so poslali najprej v Berlin in nato v Varšavo.⁹

Verjetno so odklonilno stališče ministrstva za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo do ustanovitve raziskovalne ustanove v Celovcu v njegovem okviru, vedno večje napetosti med Kutschero in Maier-Kaibitschevim krogom, nekajkratna in nato dokončna odločitev priključitve Gorenjske in Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu ter zamenjava koroškega gauleiterja in šefa civilne uprave za Gorenjsko bili tisti razlogi, ki so odložili tudi nadaljnja razpravljanja o ustanovitvi omenjenega celovškega raziskovalnega inštituta. Toda po prihodu novega gauleiterja in šefa civilne uprave, ki je bil doma iz Koroške (iz Št. Vida ob Glini) in ki je imel pri Hitlerju in osrednjih državnih ustanovah v Berlinu trdnejši položaj kakor pa njegov predhodnik Kutschera, so nastale drugačne razmere. Dober opazovalec razmer na Gorenjskem in tudi na Koroškem, vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada NSDAP za Koroško Lothar Weber, jih je 11. decembra 1941 opisal takole: »Trenutno se v Celovcu bije priskutna bojna igra za naklonjenost novega gospoda. Tega tekmovanja se na Koroškem udeležujejo vsi, ki imajo položaj in ime.«¹⁰

Dr. Rainer se je kot novi gauleiter za Koroško in šef civilne uprave za Gorenjsko zelo zavzel za ustanovitev že omenjene raziskovalne ustanove v Celovcu. Ne vemo sicer, kdaj in kako je Maier-Kaibitschev krog raz-

pravljaj z njim o tem vprašanju, vemo pa, da je dr. Rainer januarja 1942, potem ko se je dodobra seznanil z razmerami na Gorenjskem (ta ga je sprejela z barikadami na cestah in z vseljuskim odporom), o ustanovitvi raziskovalne ustanove govoril osebno s Hitlerjem. Sodim, da je bil ta pogovor 22. januarja 1942 v Hitlerjevem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji. Znani so nam že trije akti, ki so jih izdale osrednje nemške državne ustanove nekaj dni po tem pogovoru.

Dne 29. januarja 1942 je državni minister in šef državne pisarne dr. Heinrich Lammers s posebnim dopisom seznanil vrhovne državne ustanove, da je Hitler ukazal, naj v prihodnje tisto zasedeno ozemlje, ki ga upravlja dr. Rainer kot šef civilne uprave, označujejo za »Gorenjsko« (Oberkrain). To je bilo vsekakor pomanjkljivo sporočilo, saj ga je moral 22. februarja 1942 dopolniti tako, da tisti del zasedenega ozemlja, ki spada h Koroški, označujejo za »Mežiško dolino«, in da se zato v naslovu šefa civilne uprave nič ne spremeni. Le-ta je v svojem naslovu uporabljal naziv »zasedena ozemlja Koroške in Kranjske.« Po teh dveh sporočilih so nacisti v Celovcu in na Bledu nehali za Gorenjsko uporabljati ime »Južna Koroška«.

Konec januarja ali prve dni februarja 1942 je dr. Lammers poslal notranjemu ministrstvu sporočilo, ki ga je to dne 5. februarja 1942 poslalo vrhovnim državnim ustanovam, da je po »firerjevem naročilu« priključitev Gorenjske in Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu »še za naprej odložena.«¹¹

In končno je znano še tretje Lammersovo sporočilo, poslano 30. januarja 1942 samo državnemu ministru za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo dr. Rustu. To sporočilo se glasi:

»Ob priliki svojega poročanja pri firerju je gauleiter dr. Rainer prosil firerja, naj bi dal soglasje za ustanovitev državnega inštituta za raziskovanje koroške dežele. Firer ni imel proti temu nobenih pomislekov, je pa istočasno dr. Rainerja napotil na Vas kot na pristojnega državnega ministra.«¹²

Ker je sedaj šla zadeva po obratni poti, tj. od vrha navzdol, seveda ni imel nihče več kakšnih glasnih pomislekov. Zadevo je ponovno reševal dr. Harmjanz. Ta je že 10. februarja 1942 sporočil ministru dr. Rustu, da je inštitut, ki naj bi se imenoval »Institut für Kärntner Landesforschung«, istoveten s »Forschungsinstitut für die deutsch-slowenischen Kulturbeziehungen, Klagenfurt«, za katerega so z dopisom WE 355/42 NW poslali državnemu ministru za finance ustrezen predlog za dodelitev proračunskih sredstev. Iz tega bi lahko sklepali, da se je moral dr. Rainer še pred svojim pogovorom s Hitlerjem načelno sporazumeti z ministrom dr. Ru-

stom za financiranje novega inštituta, za katerega pa je uporabljal še prvotno ime in da je do spremembe imena prišlo šele v poslednjem času. Prav gotovo se komu izraz »nemško-slovenski kulturni odnosi« ni zdel ustrezen.

Čez mesec dni, tj. 17. marca 1942, je imel dr. Rainer v Hotelu Vierjahreszeiten v Münchnu konferenco, ki so se je udeležili njegov referent za znanost dr. Medweth iz Celovca, SS-Standartenführer dr. Wüst kot rektor münchenske univerze, SS-Obersturmbannführer Wolfram Sievers kot predstojnik Himmlerjeve ustanove »Die Ahnenerbe« in profesor dr. Eberhard Kranzmayer z münchenske univerze. O tem, kaj so razpravljali na tej konferenci, zveemo iz zapisknika, ki ga je še tisti dan sestavil Sievers in ga poslal ministrstvu za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo.¹³

Najprej je dr. Rainer orisal predzgodovino raziskovalnega inštituta. »On je pred kratkim o tem v firerjevem glavnem stanu poročal državnemu vodji SS, ki je pozdravil zamišljeno ustanovitev in izrazil pripravljenost za tesnejše sodelovanje z ustanovo »Die Ahnenerbe«. Ko je dr. Rainer poročal firerju, je ta dal svoje dovoljenje, da se inštitut ustanovi 1. 4. 1942.«

Dr. Rainer je nato povedal, da se je dogovoril z ministrom dr. Rustom, da bo ta prevzel inštitut v finančni proračun, ne da bi ga vezali na kakšno univerzo (podobno kakor so to storili z državnim inštitutom za zgodovino nove Nemčije). Toda ponovno se je zadeva zapletla pri dr. Harmjanžu, ki je povedal, da dovoljenje za ustanovitev inštituta še ne pomeni odobritev sredstev, o čemer mora odločiti državni minister za finance. »Gauleiter Rainer je v tem videl birokratsko oviro, ki je ne more razumeti, ker so mu profesorja Harmjanža opisali kot zelo aktivnega in vsemu formalizmu nenaklonjenega človeka.« Ponovno so na konferenci zavrnil predlog o povezavi inštituta z graško ali dunajsko univerzo, češ »da bi od tam samo poskušali biti varuhi dela na Koroškem, če ga že ne bi kar oteževali.« Zato so razpravljali o svarilu dr. Harmjanža, naj ne ustanavljajo »državnega« inštituta (Reichsinstitut), ker bi ta nato prišel v pristojnost notranjega ministristva. Ugotovili so, da jim ne preostane nič drugega, kakor da ustanovijo »pokrajinski« inštitut (Gauinstitut). Dr. Rainer je obljubil, da se bo na sestanku z ministrom dr. Rustom v Salzburgu 18. marca zavzel za to, da bo raziskovalna ustanova v Celovcu pokrajinski inštitut in popolnoma neodvisen od dunajske ali graške univerze.

Končno so razpravljali še o namestitvi raziskovalnega kadra. Dr. Rainer je za vodjo inštituta predlagal profesorja dr. Kranzma-

yerja, za glavne sodelavce pa dr. Klebla za srednjeveško zgodovino, dr. Güntherja Glauerta za geografijo, dr. Georga Graberja za etnografijo, dr. Paulsena za slavistiko in še profesorja Gienharta. Skupno naj bi sistemizirali deset delovnih mest za raziskovalce. Za poslovodjo so predvideli Ungerja. Ob tej razpravi je rektor Münchenske univerze dr. Wüst predlagal, naj bi se inštitut zvezal z Münchensko univerzo, ker ta drugače ne bi pustila dr. Kranzmayerja, da bi jo zapustil, saj ima on edino stolico za slovenski jezik. Inštitut naj bi vodil iz Münchna in naj bi en semester delal tam, drugi pa v Celovcu. Dr. Wüst je še svetoval, naj bi predvidene sodelavce zaposlili le kot zunanje sodelavce za določene raziskovalne naloge.

Na tej konferenci se je dr. Rainer dogovoril s predstojnikom Himmlerjeve ustanove »Die Ahnenerbe« Sieversom, da bo sprejela vodjo in sodelavce inštituta v svojo sestavo.

Kakor vidimo, ohranjeni ali nam dostopni dokumenti od januarja 1942, tj. približno od takrat, ko je šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer nasledil Kutschero, omenjajo novo ime za predvideno raziskovalno ustanovo v Celovcu. Namesto da bi ga imenovali inštitut za preučevanje »nemško-slovenskih kulturnih odnosov«, so mu dali novo ime »inštitut za preučevanje koroške dežele«. Verjetno so ime spremenili iz dveh razlogov, prvič, da ne bi navzven preveč očitno poudarjali njegovega protislovenskega cilja, in drugič, ker so raziskovalno področje inštituta razširili z Gorenjske na tisti del Koroške, kjer živijo Slovenci. Dr. Rainer in Maier-Kaibitsch sta bila namreč soglasna, da ni mogoče »rešiti« gorenjskega vprašanja, če prej ne rešijo koroškega.

Kaže, da se je na Koroškem ravno v letu 1942 začela nova nacistična protislovenska ofenziva, ki so jo pripravljali že v letu 1941. Ob preseljevanju Nemcev iz Kanalske doline na Koroško je Maier-Kaibitsch kot vodja pokrajinskega mejnega urada (Gaugrenzlandamt) v Celovcu aprila 1941 dal pobudo, da bi dali posestva zavednih Slovencev na Koroškem nemškemu priseljencem iz Kanalske doline. Po izjavi samega Maier-Kaibitscha na sodnem procesu leta 1947, naj bi Himmler aprila 1941, ko je v Celovcu izdal že omenjene smernice za množičen izgon Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline, govoril tudi o potrebi po izgonu »50.000 Slovencev« iz Koroške.¹⁴ Čez nekaj mesecev, tj. 25. avgusta 1941, sta Maier-Kaibitscheva pobuda in to Himmlerjevo stališče našla izraz v Himmlerjevi odredbi o preselitvi kanalskih Nemcev v južni del Koroške, Gorenjsko in Mežiško dolino ter o nasilnem izgonu in zaplombi imetja kakih 200 narodno zelo zavednih in protifasistično usmerjenih slovenskih družin iz Ko-

roške. Sredi aprila 1942 so zbrali v taborišču Žrelec pri Celovcu in odpeljali v nemška preseljevalna taborišča okoli tisoč koroških Slovencev. In Maier-Kaibitsch je na zborovanju pokrajinskega urada za narodnostna vprašanja v Celovcu 10. julija 1942 poudarjal:

»Dogodki na Balkanu v preteklem letu so nam dali priložnost, da na območju severno od Karavank napravimo konec s tako imenovano slovensko manjšino. Od tistega časa na Koroškem ni več nobenega slovenskega manjšinskega vprašanja... Treba je enkrat za vselej storiti konec z vindišarskim občevalnim jezikom in sicer tudi v zasebnem življenju. Na ozemlju severno od Karavank je treba govoriti nemško; to je treba doseči z vsemi sredstvi... Naša prva in najpomembnejša naloga v prihodnosti je torej iztrebljanje slovenskega jezika iz javnega in zasebnega življenja.«¹⁵

Razumljivo je torej, da so koroški nacisti v raziskovalno območje predvidenega inštituta vključili tudi s Slovenci naseljeni del Koroške in za ta inštitut tudi določili novo ime. Za sedaj še nimamo podatkov o nadaljnjih pripravah na ustanovitev inštituta. Ne vemo še tudi, kdaj so se odločili, da bodo njegovo ustanovitev časovno povezali s proslavo obletnice koroškega plebiscita. Nekaj dni pred to proslavo, tj. 3. oktobra 1942, je dopisnik ali časnikar B. Petrei v časniku »Karawanken Bote« na podlagi razgovora z vodjo pododdelka II d v uradu državnega namestnika za Koroško dr. Medwethom objavil članek »Zavod za raziskovanje kärntnerske dežele«. Bralec je že po podnaslovu članka »Nemška znanost zoper panslavistično propagando« lahko slutil, kakšen znanstveni inštitut snujejo v Celovcu, še bolj odkrita sta v članku samem:

»Po vrnitvi Oberkraina ima naš Gau nalogo, da to deželo organično zopet popolnoma uvede v državno zvezo. Da se je moralo to nalogo rešiti tudi na znanstvenem polju, je bilo od vsega početka jasno. Zaradi tega je bila ustanovitev zavoda, ki se je izvršila na pobudo Gauleiterja, brezpogojna nujnost. Vseučilišče v Ljubljani je smatralo svoj čas kot svojo izredno nalogo, da dá Nemčiji ukradenim ozemljem z intenzivnim propagandnim duševnim delom »znanstveno podlago«. Da, šlo je tako daleč, da je »utemeljevalo« upravičenost na srednji Kärnten.

Temu ljubljanskemu propagandnemu duševnemu delu od takrat naj bodo sedaj nasproti postavljena temeljita nemška znanstvena raziskovanja. Jasno in odločno bodo kazala, da so od prve zasedbe dežele germansko-nemški naseljenci do danes dali deželi rasični in kulturni obraz. Ta razmotrivanja je Gauleiter predložil Führerju v glavnem stanu in

Führer je pritrdil, da se takoj ustanovi inštitut kot za vojno odločujoča naprava.«

Dalje je članek napovedal, da bo ravnatelj novega inštituta, ki bo zvezan z graškim vseučiliščem, univerzitetni profesor dr. Eberhard Kranzmayer. Inštitut bo imel lastne in zunanje sodelavce in je med prvimi omenil le etnografa dr. Georga Graberja in arheologa dr. Karla Dinklageja, med slednjimi pa zgodovinarja dr. Martina Wutteja, umetnostnega zgodovinarja dr. Grimschitza, nacističnega funkcionarja Kraussa in profesorja Karla Ginharda. Napovedal je še, da bo zaradi pomembnosti dogodka ob ustanovitvi inštituta govoril sam minister dr. Rust in sklenil:

»Inštitut bo znanstveno politično orodje v rokah političnega vodstva, da s primerjajočo preiskavo korenin in življenjskih zakonov tudi stvarno neovrgljivo utemelji ideologijo nemške zahteve do prastare germanske naselebine dežele Oberkraina.«¹⁶ (Podčrtal T. F.)

Inštitut za raziskovanje koroške dežele so ustanovili na obletnico koroškega plebiscita 10. oktobra 1942, vendar kaže, da minister dr. Rusta ni bilo na slavnosti. Isti dan so ustanovili še t. i. Koroško znanstveno družbo (Kärntner Forschungsgesellschaft), ki je zajela raziskovalce, ne glede na katerem raziskovalnem področju so delali. Tudi ta organizacija je imela predvsem politične naloge, saj je bilo že vnaprej določeno, da ji bo dajal naloge pokrajinski vodja NSDAP za Koroško.¹⁷

Dosežke svojega dela je inštitut ugotavljal prvič na slavnostnem delovnem zborovanju 11. oktobra 1943 na obletnico svoje ustanovitve. Iz članka »Ein Jahr Institut für Kärntner Landesforschung«, objavljenega 12. oktobra 1943 v Kärntner Zeitung,¹⁸ izvemo, da je imel inštitut v prvem letu svojega obstoja za glavno nalogo »raziskavo o germanski ljudski dediščini na Koroškem«. Ravnatelj inštituta dr. Kranzmayer je najprej objavil v reviji »Carinthia« članek o ostankih germanskega življenja v koroških krajevnih imenih, nato pa si je prizadeval prikazati »velik vpliv nemškega jezika in nemške materialne kulture na slovensko« ter je v ta namen pripravil dva krajša članka »o nemških izposojenkah v slovenščini« in »o nemški predstavi o svetu v slovenskem ljudskem jeziku«. Nadaljeval in dokončal je delo Primusa Lessiaka »o jezikovnem otoku Sorica na Gorenjskem«.

Kranzmayerjevo delo se je zelo ujemalo z delom vodje oddelka za predzgodovino in za zgodnjo zgodovino dr. Karla Dinklageja in njegovega asistenta Hermanna Müller-Karpa, ki sta si prizadevala prikazati, da so Germani živeli na Koroškem nepretrgoma že od začetka 6. stoletja n. št. Ta oddelek je po gauleiterjevem prizadevanju in s pomočjo sodelavca nemškega arheološkega inštituta v Rimu

dr. Siegfrieda Fuchsa zelo vneto izkopaval na Bregu pri Rožeku in na Bledu.

Vodja oddelka za etnografijo profesor dr. Georg Graber se je ukvarjal z raziskovanjem pripovedništva in narodnih noš, zlasti pa o langobardskem izročilu na Koroškem. Njegovemu asistentu dr. Oskarju Moserju pa je raziskovanje oblike gradnje hiš na Koroškem pretrgal vpoklic v vojsko.

V zemljepisnem oddelku je profesor dr. Viktor Paschinger nadaljeval pripravo pokrajinskega atlasa, je pa napisal tudi brošuro o krajini in gospodarstvu Gorenjske. Dr. Günther Glauert, ki se je vrnil iz vojske, je objavil knjigo o naselitveni geografiji na Gorenjskem. Asistentka dr. Annemarie Richter je sestavila uvod k delu o jezikovnem otoku Sorica na Gorenjskem in raziskovala planinsko gospodarstvo v Krških Alpah.

Inštitut je začel pripravljati tudi dve seriji del svojih sodelavcev, t. i. malo in veliko. Za prvo so v prvem letu njegovega obstoja in dela pripravili deli dr. Kranzmayerja in dr. Glauerta, za drugo pa je dr. Martin Wutte pripravljaval novo izdajo svojega dela »o koroškem osvobodilnem boju.«

Že iz tega članka lahko ugotovimo, da so se sodelavci novega inštituta za raziskovanje koroške dežele ukvarjali skoraj samo z vprašanji Gorenjske in slovenskega dela Koroške. Izpolnjevali so predvsem politično nalogo in je zato lahko šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer na nekem zborovanju 26. septembra 1943 izjavil: »Inštitut za raziskovanje koroške dežele se je izkazal.«

OPOMBE

1. Nadrobneje o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji v letih 1941—1945 glej mojo razpravo s tem naslovom. — 2. Denkschrift über die Wege, die besetzten Gebiete Kärntens kulturell und völkisch in den Altgau Kärnten und das Reich einzugliedern. Deutsches Zentralarchiv Potsdam (krajšam: DZA Potsdam), fond Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung (krajšam: RMWEV), Bd. WE 2939/41. Kopije te spomenice in tudi drugih dokumentov iz fonda nacističnega ministrstva za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo, ki jih navajam v tem članku, hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Posredoval mu jih je dokumentacijski arhiv avstrijskega odporniškega gibanja na Dunaju leta 1967. V svoji razpravi, omenjeni v opombi št. 1 tega članka, tega gradiva še nisem mogel upoštevati. — 3. DZA Potsdam, fond RMWEV, Bd. WE 2939/41. — 4. V takšne »nacionalnopolitične vzgojne zavode« (Nationalpolitische Erziehungsanstalt, skrajšano: NAPOLA), ki jih je vodil esesovski polkovnik Heissmeier, so pošiljali mlade Nemce, da bi jih na polvojaški način izsolali in izurili za mlade bojevnike za nemštvo. V Sloveniji so takšna za-

voda uredili v Škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani in na gradu Mokrice pri Brežicah. Zanimivo je, da so oba zavoda uredili v bližini nove meje nemškega rajha, prvega ob novi meji z Italijo, drugega pa ob novi meji s Hrvaško. — 5. Kärntner Grenzruf 21./22. 6. 1941. — 6. »Die Ahnenerbe« je bila esesovska »znanstvena« družba, ki je imela nalogo raziskovati germansko predzgodovino, v vojnem času pa se je ukvarjala tudi z vojaškimi raziskavami. Vodil jo je esesovski major dr. Wolfram Sievers. Spadala je med tiste esesovske ustanove, ki so še posebej pritegovale Himmlerjevo osebno zanimanje. (Hans Buchheim: Die SS — Das Herrschaftsinstrument. Befehl und Gehorsam. Olten u. Freiburg i. B. 1965. Str. 243. — 7. Glej op. 15. — 8. Glej op. 1. — 9. Scheelovo pismo Himmlerju 15. 10. 1941, Himmlerjevo pismo dr. Scheelu 22. 10. 1941, Scheelovo pismo Himmlerju 9. 11. 1941, National Archives Washington, navitek T-175; 122; prepis Hitlerjevega odloka o imenovanju dr. Rainerja za koroškega gaulajterja in šefa civilne uprave za Gorenjsko 23. 11. 1941. DZA Potsdam, fond Rechnungshof des Deutschen Reiches, Bd. 1969 (krajšam: RHDR). — 10. Webrovo poročilo dr.

Kriegu 11. 12. 1941, arhiv IZDG, f. 1003 n. — 11. Lammersovi sporočili z dne 29. 1. in 22. 2. 1942, ZDA Potsdam fond RHDR, Bd. 1969, str. 34, 36. — 12. Stuckartovo sporočilo 5. 2. 1942, DZA Potsdam, fond RHDR, Bd. 1969. — 13. Sieversov zapisnik 17. 3. 1942, DZA Potsdam, fond RMWEV, Bd. WE 1032/42. — 14. T. Zorn: Poizkusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. Kronika, 1966, št. 2, str. 80. — 15. Auszug aus dem Vortrage des SS-Standartenführers Maier-Kaibitsch in Anwesenheit des Gauleiters, des stellv. Gauleiters, des Regierungspräsidenten, der Kreisleiter und von über 100 führenden Personen der Partei und des Staates anlässlich der Tagung des Gauamtes für Volkstumsfragen am 10. 7. 1942 in Klagenfurt. — Izvirnik v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, fond urada za utrjevanje nemštva na Bledu. — 16. Karawanken Bote 3. 10. 1942. — 17. B. Petrei: Kärntnerska znanstvena družba. Karawanken Bote 7. 10. 1942. — 18. Ein Jahr Institut für Kärntner Landesforschung. Kärntner Zeitung 12. 10. 1943. Na ta članek me je opozoril in mi preskrbel prepis dr. T. Zorn, za kar se mu ljubeznivo zahvaljujem.

KNJIGARNE IN PAPIRNICE V POMURJU

NIKI BRUMEN

Pri zbiranju raznega gradiva se mi je nabralo tudi nekaj drobcev o knjigarnah in papirnicah pri nas. Škoda bi bilo, če ne bi prikazala, katere so bile v Pomurju, saj je pot knjige tesno povezana s piscem od tiskarja in založnika do potrošnika prek prodajalca.

Pr eden bom predstavila posamezne papirnice in knjigarne, želim navesti imena tistih razširjevalcev slovenske, domače prekmurske in prleške besede, katerih priimkov najbrž ne bomo našli v Slovenskem biografskem leksikonu in ki so ponujali morda bolj iz trgovskega nagiba in več ali manj z idejnega vidika slovensko knjigo, največ z nabožno vsebino. In ker so jo prodajali, so prispevali svoj delež k širjenju in ohranjanju slovenske besede pri nas. Bili so to manjši trgovci, morda samo knjigovezi ali tiskarji, založniki, prodajalci in mogoče vse v isti osebi. Podajam nekaj imen iz Pomurja: knjigovezar v Lendavi Endre Balogh ok. 1870; knjigar v Radgoni Alojz Weitzinger = Vajcinger ok. 1850; žid trgovec Árvai B. (Ascher B. i Szinovi v Muraszombati) ok. 1888; knjigovezar v Lendavi Árpád Balogh ok. 1892; knjigovezar in tiskar v Lendavi in v Soboti Ernest Balkányi ok. 1900; knjigovezar, založnik in tiskar v Monoštru Bela Wellisch ok. 1900, čigar dejavnost bi bilo zanimivo raziskati, koliko in kaj je tiskal za porabske Slovence in za Slovence sploh;¹ tiskar in založnik, prodajalec Franc Zemljč = Semlitsch, po njegovi smrti pa vdova po njem; knjigovezar v Soboti Miksa Újházi ok. 1877, kasnejši tiskar N. Hirschl, Ferencz Udvary, ki je dal natisniti nekaj slovenskih nabožnih knjižic na svoje stroške kot knjigovezar v Körmendini² in drugi. Na knjižicah je običajno pisalo: Najde se pri tem in tem. Od tod vidimo, da so bili pogostokrat knjigovezi tudi založniki in prodajalci knjig obenem. In te male ljudi moremo šteti za neke vrste predhodnike knjigarnarjev, če že niso bili izpisani kot poklicni 'knigari'.

1. V Murski Soboti je znana najstarejša papirnica oziroma prodajalna knjig in časnika Muraszombat és Vidéke, prav Grünbaumova. Avgusta 1891 je namreč prvi soboški tiskar Marko Grünbaum sporočil v svojem listu Murska Sobota in okolica = MéV, da bo s 1. septembrom 1891 odprl na Glavni ulici (danes Titova 21) tudi 'prodajalno' poleg nameščene tiskarne.³ Gondas Mark Grünbaum r. 1852 je umrl 8. junija 1914 v Budimpešti.^{3a} Razpečeval je predvsem knjižice, ki jih je sam Grünbaum tiskal, npr.: Predgo iz 1884, Máli katekizmus iz 1888, Predgo iz 1888, Máli katekizmus iz 1891, Zgrüntávanyé Düsnevej-

szi iz 1896,⁴ Árjegyzék Felsőlendvai uradalom gyümölcsfa-, rózsá-és diszfa-iskolai termékeiről iz 1890 in isto v nemščini Frühjahrs- Verzeichniss... in seveda časnik MéV, koledarje, madžarske knjige in časopisje.

Grünbaumovo tiskarno in papirnico s knjigarno je 1898 prevzel Nikolaj Hirschl, tiskar v M. Soboti, ki se je imenoval tudi Miksa Újházi, vendar ni imel sam več papirnice v smislu knjigarne, temveč je na svojih tiskih navajal samo Najde se pri Miksi Újháziju v Soboti.⁵ Tudi iz časopisja ni razvidno, da bi imela tedaj Sobota kako javno papirnico.

Leta 1906 je prišel v Soboti Ernest Balkányi, tiskar iz Lendave, ki je imel tiskarnice v Soboti, Lendavi in Čakovcu, povsod tod pa tudi svoje papirnice oziroma prodajalne knjig in časnikov. Balkányijeva knjigarna v Soboti je bila manjša papirnica, ki je prodajala poleg pisarniških potrebščin tudi časopisje, koledarje in poleg molitvenikov in knjižic z nabožno vsebino še kake druge knjige, slovenske in madžarske. Leta 1909 je Balkányi prenovil in uredil svojo papirnico.⁶ Obdržal jo je do avgusta 1924, oziroma jo je dal v najem, jo zalagal s svojim kapitalom, prodajalec pa je bil Barnabáš Erdössy, ki se ga starejši Sobočanci še spominjajo kot prijetnega možaka, prodajalca v 'trgovini z igračami in papirjem', preseljeni na Cerkvno ulico št. 180 poleg katoliške cerkve in pošte (danes Kerenčičeva ulica). B. Erdössy je prišel v Prekmurje z Erdeljskega in je znal samo madžarsko, zato mu je pomagala v trgovini vse do njegove smrti 30. novembra 1934 Aranka Plöhl iz M. Sobote. Umrl je star ok. 80 let v M. Soboti. Trgovino z igračami in papirnico je likvidiral lastnik E. Balkányi.⁷ Trgovina B. Erdössyja je pobirala naročnino za časopisje, razpečevala je predvsem Novine, koledarje in kakšne molitvenike.⁸

Dne 6. septembra 1923 so odprli v Soboti t. i. Slovensko knjigarno, ki je imela svoje prostore na Radgonski cesti v hiši g. Reicha (danes je na tem mestu sezidano novo poštno poslopje). Naznanilo v časniku je bilo namenjeno vsem občinskim župnim uradom, šolskim vodstvom, državnim in občinskim uradom, trgovcem na deželi, trafikantom in vsemu občinstvu. Slovenska knjigarna je bila trgovina s knjigami, papirjem, šolskimi in pisarniški potrebščinami. 'Z najodličnejšim spoštovanjem' se je priporočila Slovenska knjigarna za c. naročila in obiske: 'ar je naše podjetje edino te vrste v našem kraju i v okolici domačih ljudi'.⁹ Zanimivo je, da je morala biti knjigarna res naprednejša, ker se je pisalo že leto 1925, da bi se... 'zaenkrat bilo

treba znebiti prodajalke Goršičeve, da bi podjetje zgubilo tisto liberalno lice, ki ga ima sedaj zaradi prodajalke.¹⁰ Nežika Goršič, r. 11. januarja 1891 v Svetinjah, se je poročila s Francem Benčecem 1930 v Soboti, že konec leta 1927 pa mu je prodala svojo knjigarno, sicer bi šla v celotni konkurz. Potem jo je skupaj z možem vodila še skozi okupacijo, seveda pod firmo Franc Benčec, knjigarna, na sedanji Titovi cesti (tam je sedaj bife), kamor se je preselila sredi 1927 še Slovenska knjigarnica v t. i. Bergerjevo hišo, Aleksandrova cesta.¹¹ Franc Benčec, knjigarnar in trafikant, r. 14. septembra 1889 v Murski Soboti, je umrl 27. decembra 1945 istotam.¹² Spočetka je prodajala knjigarna predvsem papir, šolske potrebščine, galanterijo, knjige, muzikalije in umetnine, kasneje pa tudi šolske knjige in koledarje.¹³ Po moževi smrti je N. Benčec sama imela trafiko in papirnico do likvidacije 1946 istotam. Umrla je v Mariboru 18. maja 1967.¹⁴

Še 17. novembra 1929 je poslovala Slovenska knjigarna v M. Soboti tudi pod tem imenom, v lasti Franca Benčeca, poleg Prekmurske knjigarne.¹⁵ Pod imenom *Prekmurska knjigarna* je mišljena *knjigarna Izidorja Hahna*. Spomladi leta 1924, ko je imel tiskarno že dve leti v najemu, je odprl svojo knjigarno in papirnico Izidor Hahn, r. 4. aprila 1893 v Bodoncih; u. na transportu iz Auschwitza 1944. Knjigarna je razpečevala predvsem revijo *Mladi Prekmurec* in list *Murska krajina*, od knjig pa je največ prodajala šolske priročnike, koledarje in molitvenike. Še med okupacijo 1941 in 1942 je prodajala molitvenike v „staroslovenskom jeziki“.¹⁶ S tem so najbrž mišljene Molitvene knjige, ki jih je založil in prodajal tudi Ivan Zver, soboški knjigarnar, (kar mu je okupator proti koncu vojne zelo zameril), in prekmurske knjižice, ki jih je založil sam Izidor Hahn, tiskala pa Prekmurska tiskarna v M. Soboti: Starišinstvo i zvačinstvo v več izdajah, Mrtvečne pesmi idr. Do aprila 1944 je bila odprta Hahnova knjigarna in papirnica do aretacije žida lastnika. Nato je prevzel vso zalogo že maja 1944 trgovec v M. Soboti Franc Kúhar.¹⁷

V tej dobi, 1928—1931, in morda tudi nekaj let kasneje sta v Prekmurju imela prodajalno knjig in papirja še: v Murski soboti *Emilija Studnička, trgovina s papirjem in šolskimi potrebščinami*, gl. Seznam trgovcev v srezu M. Sobota z dne 20. februarja 1928 in X. redni občni zbor z dne 1. maja 1931, Gremija trgovcev za srez M. Sobota 1931 (str. 22 oziroma 17) in na Cankovi *Franc Šadl, trgovec z usnjem, trgovina s šolskimi knjigami* (str. 12 oziroma 19).

Dne 15. decembra 1929 je prišel v M. Soboti *knjigovez Ivan Zver*, r. 26. oktobra 1900 v Brezovici, obč. Lendava; u. 26. maja 1945 v

Vrapčah pri Zagrebu. Lastno knjigoveznico je odprl na Glavnem trgu št. 4 poleg Fürstove trgovine, danes je tam pošta, kjer je najbrž prevzel prostore bivše Slovenske knjigarne. Še istega leta je zaprosil za dovoljenje, da bi odprl papirnico in knjigarno v Soboti. Zver je imel nato... „zalozbo knjig v našem domačem jeziku, veliko izbiro slovenskih in vogrskih molitvenikov, ... zalogo pripovednih in zgodovinskih knjig“.¹⁸ Leta 1930 se je preselila Zverova knjigarna na Lendavsko c. 12, v hišo Janeza Rehna, 6. septembra 1931 pa na Lendavsko 11, kjer si je Zver preuredil prostore za svojo knjigoveško obrt in knjigarno. 1936 govori oglas, da prodaja šolske potrebščine najceneje *knjigarna in knjigoveznica I. Zver v M. Soboti*.¹⁹ Ivan Zver je vodil svojo knjigoveznico in knjigarno do prihoda Rdeče armade v Soboti 1945, vendar po osvoboditvi sam ni več odprl trgovine, ker je zbolel in umrl. Po njegovi smrti jo je vodila njegova žena *Marjeta Zver*, in sicer od 4. septembra 1945 do 1. maja 1948, ko jo je morala zapreti zaradi premajhne dobave blaga, sicer pa je bila uradno ukinjena junija 1948, ko sta jo prevzeli takratni knjigarni v M. Soboti Slovenski knjižni zavod kupaj z Drž. zalozbo Slovenije, predhodnica *Dobre knjige v M. Soboti*. *Marjeta Zver* r. Györfi, r. 17. julija 1903 v M. Soboti, je bila tako ljubezniva, da mi je odstopila moževe dokumente.²⁰ Za Ivana Zvera je značilno, da je bil poleg uradnega knjigarnarja tudi založnik več slovenskih knjižic: *Molite bratje!*, *Slava Bogu in Molitvene knjige*. Že 1929 je v Brezovici založil molitvenik *Molite, bratje!*, ki jo je v »prekmurščino prepisav Jožef Radoha«, tiskala Prekmurska tiskarna v M. Soboti.²¹ Zanimivo je, da je J. Sakovič, župnik v Spodnjem Seniku v Porabju, prav I. Zveru dal koncesijo ali pravico za izdajanje Molitvene knjige, čeprav v pismu z dne 7. novembra 1929 I. Zveru pravi: »Hvala vam za knjigo.²² Vezava je dobra, ali knjiga sama je malo vredna. Gospod Radoha nevejo našega jezika. Či se je što v Nedelici narodo, s tem ešče neve v našem jeziki knjige sestaviti, nego mora te prlé dobro naučiti jezik...« Potem pravi J. Sakovič, kakšne izraze bi morala imeti knjižica. Čeprav je omenjeno pismo pisano v lepem jeziku in v slovenskem črkopisu, v naslednjem in to v zadnjem pismu Zveru piše J. Sakovič v madžarskem črkopisu in v bolj popačenem jeziku, ko mu daje dovoljenje za natisk nadaljnjih prekmurskih slovenskih knjižic: »Vszaki dén znam vmreti, záto poszkrbim za Molitveno knjigo i za Szvéti Evangélium. Kak tü odznotra podcrtano vidíte, szam vsze pravice i duzsnozsti na Molitveno knjigo gledocs prek dao Vam. Rávno tak Vam prekdám moj rokopiesz Szvéti Evangéliumi za vogrské szlovene. Vi máte pravico zalagati tevi dve

knigi...²³ O Jožefu Sakoviču gl. Slovenski biografski leksikon, 3. knjiga str. 186—187. Molitvenik Molite, bratje je dal I. Zver ponatisniti še v 3. izd. pri E. Balkányiju leta 1936, ko je dobil dovoljenje od lavantinskega škofa iz Maribora, dopis z dne 14. maja 1936. Nato je Zver objavil oglas: Staroslovenske molitvene knjige odavam po 12 dinarjev, Zver Ivan, knjigovezec v Murskoj Soboti.²⁴ Zverova izdaja Molitvene knjige iz 1940 je pravzaprav ponatis M. Küzmičeve iz leta 1783 s predelavo J. Sakoviča iz leta 1904 oziroma 1931, tiskal pa jo je J. Steinbrenner, Winterberg. Leta 1941/42 je naročil Zver ponatis Molitvene knjige v 4000 izv. na Madžarskem pri Stephaneum nyomda — tiskarni v Budapešt, dovoljenje za natisk je dobil pri szombathelyskem škofu. Tako je I. Zver še med okupacijo prodajal Molitvene knjige in Molite, bratje v 'staromslovenskom jeziki', saj se razen nabožnih slovenskih knjižic ni dalo rešiti v knjigarnah pred madžarskim okupatorjem nobenih drugih slovenskih knjig.²⁵

Dne 28. marca 1939 je dobila Murska Sobotna Mohorjevo knjigarno. Prostore je imela v današnji trgovini Merkur, v Štivanovi hiši, Trg zmage 4. Poslovodkinja je postala v knjigarni in papirnici Nežika Pevec, por. Őri, r. 1911 v Kompolju (Celje). 1940 se je knjigarna imenovala Mohorjeva tiskarna in knjigarna, podružnica v M. Soboti. Tako rekoč je imela M. Sobotna od 1939 dalje štiri knjigarne, med katerimi je bila večja Mohorjeva, Hahnova manjša in knjigarni oziroma papirnici I. Zvera in F. Benčeca. Mohorjeva knjigarna je prodajala pisarniške potrebščine, šolske knjige, knjige vseh slovenskih založb in predvsem knjige Mohorjeve. Drobna zanimivost se mi zdi pomembnejša za Mohorjevo knjigarno tale, kako je ukrenila N. Őri s slovenskimi knjigami med okupacijo. V času od aprila do maja 1941 je dobila poslovodkinja pooblastilo od vodij Mohorjeve družbe dr. Fr. Kotnika in pisatelja F. S. Finžgarja, da ukrepa s knjigarno, kakor ve in zna. Ker okupator tudi v Prekmurju ni prizanašal slovenskim knjigam, je bila bojazen N. Őri upravičena, da bodo zaplenili slovenske knjige tudi v knjigarnah, ker so uničili ali zažgali vse slovenske knjige iz šolskih in ljudskih knjižnic v Prekmurju, rešena je bila le zbirka prekmurian, ki jo je zaščitil dr. Avgust Pavel iz Szombathelya.²⁶ N. Őri je bila pravočasno obveščena od J. Zrima, ki je tedaj delal na občini, da bodo prišli po knjige tudi v Mohorjevo knjigarno. Ponoči je zato nosila knjige v cekarjih iz trgovine in jih dala zazidati na podstrešju v hiši bivše Kleklove tiskarne. Ker so jo opazovali, so ji grozili z aretacijo, če ne bo zaprla cele knjigarne. Sama pravi, da so ji nagajala predvsem soboška konkurenčna podjetja. Dobila je celo odlok o izgo-

nu in bi se morala izseliti iz Sobotne v 48 urah. Poročila se je z Őrijem, ki ji je s tem zagotovil madžarsko državljanstvo in jo tudi zaščitil.

Tedaj je bila ustanovljena v Soboti t. i. *Cerkvena knjigarna — Egyházi könyvkereskedés* in je N. Őri prevzela knjigarno pod svojim imenom. Ves čas okupacije je skrbno vodila in hranila račune in obračune, in je 1946 predala ves arhiv in skrite slovenske knjige Mohorjevi družbi v Celju in zato dobila priznanje in nagrado.²⁷ Mohorjeva oz. Cerkvena knjigarna v M. Soboti je iz dela svojega dobička pomagala nekaterim Slovincem, ki v Prekmurju niso bili v službi med okupacijo.²⁸

Takoj po 1946 je ustanovil svojo knjigarno in papirnico v M. Soboti Slovenski knjižni zavod iz Ljubljane, ki jo je vodil sprva *Areh*, kasneje *S. Kager*, prostore je imela v stavbi današnje občinske skupščine na Titovi cesti.

Leta 1949 sta se združili knjigarni Drž. založbe in Slovenskega knjižnega zavoda v eno podjetje, vodja je postala Nežika Őri do 31. julija 1953, ko je prevzel knjigarno v Soboti »Naš tisk«, kasnejši Pomurski tisk. Nato so se preselili s knjigarno v nove prostore nasproti ekonomske srednje šole na Titovi cesti. *Knjigarna in papirnica »Dobra knjiga«* v M. Soboti je bila registrirana 12. maja 1955 s poslovodkinjo Nežiko Őri do 27. januarja 1970, za njo je prevzel posle *Franc Škodnik*, r. 1921 v Gornji Slaveči, ki je prišel v soboško knjigarno iz lendavske.²⁹

2. Najbrž bo najstarejša knjigarna in papirnica v *Lendavi* tesno povezana z imenom *Balkányi*. Ernest Balkányi, r. 1890 v Berkah, u. 1939 v Lendavi,³⁰ je imel sprva v Lendavi samo tiskarno, a je tudi sicer prodajal v svoji tiskarni oziroma uradu razglednice, koledarje, molitvenike, knjige ipd., vendar zasledimo njegovo trgovino s papirjem šele 10. junija 1899.³¹ Podpis Ernest Balkányi könyvnyomda és papirkereskedés Alsó-Lendva = tiskarna in trgovina s papirjem. 10. sept. 1899, ko je preselil E. Balkányi svojo tiskarno, je obenem obvestil odjemalce, kaj vse prodaja: šolske in pisarniške potrebščine, risalne pripomočke, vse knjige za meščansko šolo, kartice, zamljevide, albume, molitvenike, koledarje idr.³² Po njegovi smrti je vodila knjigarno in papirnico njegova žena, *vdova Elizabeta Balkányi* oz. *njegov sin Elek*, r. 1902, ustreljen 31. III. 1945 od nyilasev. Vdova Balkányi je vodila knjigarno še po osvoboditvi do 1948, ko je bila knjigarna likvidirana in prevzeta v Lendavi. Elizabeta Balkányi, r. Nincs, r. 1909 v Renteholnosu. Balkányieva knjigarna v Lendavi je prodajala predvsem madžarske knjige. Med obema vojnama je razpečavala Ljudsko pravico, Mladega Prekmurca, Novine, Slovensko krajino, molitve-

nike in druge prekmurske knjižice, nabožne in posvetne vsebine.

Od Balkányija je prešla lendavska knjigarna in papirnica pod ime »Naš tisk«, knjigarna in papirnica Lendava, nato po letu 1949 v poslovalnico Drž. založbe Slovenije iz Ljubljane, potem po 31. 7. 1953. v Časopisno in založniško podjetje Naš tisk, Murska Sobota, knjigarna in papirnica Lendava. Do leta 1955 je bila VESNA knjigarna in papirnica Lendava, nato po 12. 5. 1955 Časopisno založniško podjetje Pomurski tisk, knjigarna in papirnica Vesna Lendava. Poslovodja je bil vsa leta Franc Škodnik do 27. 1. 1970, za njim Veronika Király, r. Matjašec, r. 1940 v Hoszafaluhegyju.³³

3. Knjigarna in papirnica Beltinci je bila odprta konec leta 1969, registrirana pa 27. 1. 1970, vodja Elvira Veren do 11. 2. 1970, nato Franc Kerec.³⁴

4. V Radkersburgu — nemški Radgoni — je bila najstarejša knjigarna Weitzingerjev; potomci imajo papirnico in knjigarno še danes istotam. Pomembni so zato, ker so izdajali in prodajali slovenske knjižice dolgo vrsto let. Tudi Franc Zemljič in njegovi so prodajali, založili in celo natisnili slovenske knjižice od molitvenikov do drugih manjših, predvsem pa nabožnih knjižic. Obe knjigarni sta dolgo časa polnili Gornjo Radgono in širšo okolico v Pomurju s slovenskimi knjižicami. Tiskarna Panonija F. Jerebič in tov. komanditna družba, Gornja Radgona je ustanovila istotam 16. januarja 1920, ko je začela delati tiskarno, tudi svojo Papirnico Panonijo.³⁵ Prostore je imela v bivši Kirbusovi hiši (sedaj slaščičarna). Prodajalka je bila Marica Baller, por. Borko. Poleg papirja in pisarniških potrebščin je prodajala tudi knjige. M. Baller je kasneje priučila k delu tudi Anico Sert, ki je hodila v G. Radgono v šolo.

Ko je faktor Janko Sušec, r. 1886 v Zenkovcih; u. 1946 v Tišini (takoj odpeljan v G. Radgono), prevzel 19. januarja 1922 tiskarno Panonijo, je postal tudi lastnik papirnice oz. knjigarne; imenovala se je Tiskarna Panonija J. Sušec s tov. kom. družba. Medtem je A. Sertova napravila pomočniški izpit in odšla v Ljutomer, v G. Radgoni je v Suščevi knjigarni delala njegova hči Greta. J. Sušec je vodil svojo knjigarno in papirnico oz. trgovino do svoje smrti. Med vojno so Suščeve hoteli odpeljati v Srbijo in so bili že v živinskih vagonih, vendar so jih izpustili.³⁶ Toda vzeli so jim dovoljenje za opravljanje tiskarske obrti, pustili so jim le trgovino in papirnico s trafiko.³⁶ Po J. Suščevi smrti je bila odklonjena izdaja potrdila o obstoju obrtne pravice prijavitelja... (tov. Sušec Janka za obrt trgovine s knjigami, muzikalijami, papirjem, z igračami, parfumi in galanterijskim blagom na drobno, ki bi jo hotel kdorkoli izvrševati

na podlagi pooblastila, izdanega od bv. sreskega načelstva v Ljutomeru z dne 9. 5. 1935 št. No 42/10/1, se v smislu čl. 4 tč. 2 uredbe ministrstva za trgovino in preskrbo o registraciji obratov z dne 29. 1. 1946 odkloni.³⁷) Suščevo knjigarno je prevzela s papirnico vred Drž. založba Slovenije iz Ljubljane, ki je imela svojo prodajalno v G. Radgoni do 1952. Nato je prešla knjigarna pod ime Panonija Ljutomer, njen ravnatelj je bil tedaj Tomšič.³⁸ Po 1953 jo je prevzel soboški Naš tisk, 6. 12. 1955 pa je bila registrirana kot Knjigarna in papirnica Gornja Radgona v ČZP Pomurski tisk.³⁹ Poslovodkinja je bila Nada Irgolič, r. Nežič, r. 1931, v Pincah.

Danes je 'moda' več ali manj v večjih in celo manjših krajih, da prodajajo papir, šolske potrebščine in celo leposlovne knjige z revialnim tiskom tudi v trafikah in v raznih samopostrežnih trgovinah in blagovnicah. V G. Radgoni prodajajo obe trafiki in samopostrežna trgovina poleg knjigarne omenjeno blago.

5. Janko Sušec iz G. Radgone je ves čas nagovarjal Anico Sert, ko je bila še pri njem v službi, da sestavi pogodbo o ustanovitvi knjigarne tudi v Ljutomeru. Do te družabniške pogodbe je prišlo 1. julija 1927 med J. Sušcem iz G. Radgone in Anico Sert, trgovko v Ljutomeru. Sklenila sta pogodbo, očitno trgovsko družbo z namenom, da pride do obratovanja 'knjigarne, trgovine s papirjem in muzikalijami, devocionalijami ter parfumerijo v Ljutomeru pod imenom: Knjigarna Panonija J. Sušec in A. Sert Ljutomer.⁴⁰ Vložila sta vsak po 15.000 din. Zguba in dobiček pripada družabnikoma do polovice, je pisalo v pogodbi. Knjigarna Panonija J. Sušec & A. Sert Ljutomer, trgovina s knjigami, in muzikalijami je bila registrirana pod št. 776 s sedežem v Ljutomeru 30. septembra 1927.⁴¹ Prostore je imela na Glavnem trgu 12 (Ljutomer 65/66). Za obrtni list je zaprosila A. Sertova pa že 11. junija 1926 za trgovino s papirjem, igračami in parfumi.⁴² Koncesijsko listino je dobila O. br. 1773/1 iz Maribora 24. septembra 1926 od velikega župana mrb. oblasti.⁴³ V ljutomersko knjigarno Panonijo J. Sušec & A. Sert je vložila končno večji kapital Anica Sert, por. Zupé, r. 1902 v Šratovcih. To ime knjigarne je ostalo do 1935. Medtem so sestavili novo kom. pogodbo: A. Sertova, J. Sušec in oče A. Sertove Franc Sert, ter ustanovili tiskarno v Ljutomeru, reg. šele 1929.⁴⁴ Prostore si je uredila poleg knjigarne. In ker je prišlo med Sušcem in Sertovo do razdružitve 31. decembra 1931, sta sestavila pogodbo, po kateri se mora podjetje likvidirati do 31. decembra 1932. Šele 1933 je J. Sušec odpeljal tiskarno nazaj v G. Radgono. A. Sert, por. Zupé pa je vpisala v register 6. junija 1935 novo podjetje: Knjigarna Pa-

nonija A. Sert-Zupé.⁴⁵ Tudi ur. list z dne 26/6-1935 pod št. 512 je prinesel dan vpisa 6. 6. 1935 Knjigarna Panonija, A. Sert — Zupé, trgovina s knjigami in muzikalijami. Lokacija knjigarne je ostala v Ljutomeru 65/66 do 1. januarja 1938, nato se je Zupéjeva preselila v hišo J. Berdenova ul. 1. Danes je tu prodajalna časopisja, v njem dela A. Zupé.⁴⁶ Knjigarna Panonija A. Sertove je poslovala vso okupacijo na istem mestu (Supé) do splošne likvidacije privatnih knjigarn 1946.⁴⁷ Prevzela jo je potem Drž. založba Slovenije iz Ljubljane do 1952. Nato je bila Panonija Ljutomer z ravnateljem Tomšičem. Po letu 1953 jo je prevzel soboški Naš tisk, 6. 12. 1955 pa je bila registrirana z današnjim Pomurskim tiskom v Knjigarno in papirnico v Ljutomeru. Poslovodkinja je bila do 23. 11. 1964 Julijana Beg, r. 1906, r. Perger v Bralslovčah, za njo pa Marta Perčič, r. Škrlec, r. 1940 na Pristavi.⁴⁸ Ko sta se s Sertovo razšla, je J. Sušec odprl tudi svojo knjigarno v Ljutomeru z imenom Knjigarna J. Sušec G. Radgona, podružnica v Ljutomeru,⁴⁹ in sicer 1935. Prostora je imela v lokalni, kjer je danes prodajalna Peko (prej Grossmannova hiša, sedaj Pušenjakova) vse do 1939, ko se je preselila na št. 65/66 v Ljutomeru. Knjigarna je bila pravzaprav manjša, bolj papirnica. Odprta je bila do 1941, vodila jo je pod vodstvom očeta Greta Sušec, ki je prišla iz G. Radgone. Po letu 1941 je postala lastnica Anica Ros do likvidacije 1946. Papirnica je nato prešla v last Obrtne zadruge v Ljutomeru, kjer je postala A. Ros prodajalka.⁵⁰

OPOMBE

1. Zelo zanimiv je njegov oglas v Dobrem pjadásu kalendáriumu... na 1902 návadno leto...: Ki knige ali skér za pizsanye núca, on sze naj k Wellisch Béla kompaktori v Szent — Gotthárdi obrné, ino sze eti vsze lekho notriszpráví, ka nyemi trbój. — 2. Kardoševa Mala historia bibliska iz leta 1840 je: 'Naidena v Körmendini pri Udvary Ferencz knjigovezári.' (Krsztsanszke/Mrtvecsne/Peszmi/... V Körmendini Na sztroski Udvary Ferencza/1848), Ur. J. Kardoš, 168 str. M8^o. (Sztároga i Nuvoga/Testamentoma/Szveté historie/krátka summa/na sztári szlovenszki jezik obrnyena/po/Pustüvanom Goszpoudi/Küzmic Miklósi/... V-Körmendini/Na sztroski Udvary Ferencza)... b. l. najbrž med 1840 in 1852. (Szvétí/Evangyéliomi/pouleg/Réda Rimszkoga/... na szlovenszki jezik obrnyeni V. P. Goszpoudi/Küzmic Miklósi/... V-Körmendini, Na Udvary Ferencza

lásztiynom stroski v-leti 1852.) M8^o. — 3. Mura-szombat és Vidéke = Mév 1891, št. 34, str. 4. — 3a. Mév 1914, št. 24, str. 3. — 4. Brumen N.: Tiskarne v Pomurju, Kronika IX/1961, str. 82—92. — 5. Gl. op. 4 — 6. Novine 1909, št. 26, str. 4. — 7. Izjava A. Plöhl iz M. Sobote. — 8. Trgovina s papirjem in igračami... Novine 1924, št. 34, str. 3 oglas še do dec. 1928. — 9. Novine 1923, št. 36, str. 4. — 10. Pismo F. Jerebiča — J. Kleklu, st. 20. 11. 1925 (Arh. ŠK M. Sobota). — 11. Lipovšek G.: Lovski in ribiški zakon... V G. Radgoni (1927). V8^o. (inserirat na ščitnem ovitku). — 12. Podatki od sestře F. Benčeca iz M. Sobote. — 13. Mladi Prekmurec II-1937/38 št. 1—2, ščitni ovitek. — 14. Podatki od sorodnice Z. Gorjan iz M. Sobote. — 15. Novine 1929, št. 46, str. 4. — 16. Mév 1941, št. 30 str. 3; 1941, št. 31, št. 4.; 1941', št. 32, št. 4; in 1942, št. 36 str. 6; 1942, št. 38, str. 8; 1942, št. 39, str. 6; 1942, št. 44, str. 5; — 17. Opozorilo M. Ferjan, bivše uslužbenke pri Hahnu iz M. Sobote. — 18. Novine 1929, št. 51, str. 3. — 19. Mladi Prekmurec I-1936/37, št. okt. in II-1937/38, št. 3—4, ščitni ovitek. — 20. Shranjeno v Študijski knjižnici v M. Soboti. — 21. Knji-go hrani Študijska knjižnica v M. Soboti. — 22. Molite, bratje, založo I. Zver v Brezovici, v prekmurščino prepisav J. Radoha. — 23. Pismo Jožefa Sakoviča — Ivanu Zveru Alsószölnök 8. 8. 1930, gl. ponatis pisem! — 24. Novine 1936, št. 51, str. 3 — 25. Mév 1942, št. 2 str. 4 — 26. Brumen N.: Knjižnice v Pomurju, Knjižnica VIII/1964, str. 152—165. — 27. Pisma žal N. Öri ni mogla najti. — 28. Podatki N. Öri iz M. Sobote. — 29. Podatek iz pisarne ČZP Pomurski tisk junija 1970. — 30. Gl. op. 2! — 31. Alsó-Lendvai Híradó 1899, št. 27, str. (4). — 32. Könyv — és papírke-reskedés, Alsó-Lendvai Híradó 1899, št. 35, str. (4). — 33. Gl. op. 29! — 34. Gl. op. 29! — 35. Izjava A. Sert — Zupéjeve iz Ljutomera, ki je delala v tej papirnici. — 36. Izjava sina tiskarja Sušca Janka Sušca, zato tu popravljam netočen podatek v članku Tiskarne v Pomurju, Kronika 1961, str. 90 pod op. 72, da so Sušceve hoteli odpeljali v Srbijo, ne pa da so jih izselili! — 37. Dokument hrani sin Janko Sušec, sedaj doma v M. Soboti. — 38. Podatki iz sedanje knjigarne G. Radgona. — 39. Gl. op. 29! — 40. Družabniško pogodbo hrani A. Sert Zupéjeva v Ljutomeru. — 41. Ur. list Maribor 30. sept. 1927. — 42. Obrtni list hrani A. Sert Zupéjeva, Ljutomer. — 43. Koncesijsko listino hrani A. Sert Zupéjeva v Ljutomeru in se ji za vso ljubeznivost o virih in podatkih na tem mestu lepo zahvaljum. — 43. Gl. op. 4! — 45. Fi 16/35 Rg A III 274/1 prav tako Ur. list 26/6-1935 — 46. Obisk v trafiki oz. prodajalni časopisja. — 47. Gl. ostale knjigarne v Pomurju. — 48. Podatki Jul. Beg iz Ljutomera. — 49. Izjava A. Sert Zupéjeve in oglas v brošuri Prlekija Vas vabi (1935). — 50. Izjava A. Sert-Zupéjeve iz Ljutomera.

V Mestnem arhivu v Ljubljani sta v registraturi (Reg. I) dva svežnja spisov, iz katerih izvemo marsikaj o umetnostnih razmerah v prvih dvajsetih letih 20. stoletja. Fascikel 1550, XIX/907, nosi naslov: Umetniška galerija. Spisi so folirani od št. 629—829. Za dopolnilo temu spisu lahko štejemo tudi gradivo v fasciklu 1591, V/4, št. 14118/18. Ta spis je foliran od št. 397—413. V prvem svežnju gre za spise od leta 1907—1921, v drugem pa za spise od leta 1918—1923. V obeh svežnjih je približno 3 tcm gradiva.

Prvotno sem domneval, da se spisi nanašajo na začetke Narodne galerije. Res je sicer, da se te zadeve prepletajo. Vendar je bila akcija, ki jo je začel ljubljanski mestni svet po nasvetu župana Hribarja leta 1907, mišljena kot akcija za ljubljansko mestno galerijo, zato je danes fundus tu omenjenih slik v ljubljanskem Mestnem muzeju.

Pri pregledovanju gradiva je bil problem, kako najti primerno obliko, da se posamezni spisi razporedijo bralcu v dovtetno branje. Včasih sem dodal kakšno pomembnejšo oceno magistratnega veščaka za te zadeve, dr. Milutina Zarnika, ki bi lahko služila za zgled tudi današnjim likovnim kritikom. Nalašč sem včasih bolj gostobeseden, da se lahko iz spisov posamejno takratne umetnostne razmere. Kot je iz spisov razvidno, je bil duša nastajajoče galerije župan Ivan Hribar, njegova desna roka pa dr. Zarnik kot veščak za področje umetnosti. Kadar je magistrat ukrepal v širšem merilu, so pritegnili ravnatelja in magistratnega svetovalca I. Šubica.

Leta 1907 je izdal Hribar naslednje uradno poročilo: »Za bodočo mestno galerijo nakupilo se je nekaj slik ter se utegnje nakupovati še nadalje. Te slike razobešene so po raznih uradih. — Da se ohranijo v evidenci, treba je torej posebnega inventarnega seznama. Naročam torej, da se vmisli posebna — ne prevelika knjiga, v katero naj se upisuje takole: 1. ime umetnika, 2. slika ali kip, 3. nakupna cena, 4. kje se umetnina hrani. Prve upise naj preskrbi mestno knjigovodstvo; kasnejše pa opravlja gospod mestni arhivar, ki bode to inventarno knjigo hranjeval. 10 XI. 1907 župan Iv. Hribar«¹

O tem poročilu so bili obveščeni ravnatelj Ivan Vončina, arhivar Anton Aškerc in knjigovodja Fran Trdina. Še na istem spisu je pripisano, da so knjigo kupili in da je v varstvu mestnega arhivarja gospoda Aškerc (dat. 14. IV. 1908). Tudi pozneje so postopali tako pri vsakem nakupu. Ko je Aškerc umrl, so obveščali njegovega naslednika Otona Župančiča.

Ta knjiga podolgovate oblike, vezana v trdo usnje, nosi naslov Katalog umotvorov ljubljanske mestne umetniške galerije in je še danes v rabi kot prva inventarna knjiga slik Mestnega muzeja v Ljubljani. Kustos Marija Železnik mi je ljubeznivo dala na vpogled to knjigo. Splošna ugotovitev je, da se vpisi v knjigi v glavnem ujemajo s spisi, iz katerih je sestavljen pričujoči prispevek. Ob vsakem vpisu v knjigo so naredili nekak akcesijski, oziroma inventarni spis, ki služi še danes in iz katerega izvemo več kot pa iz knjige same. Pozneje so dali narediti slikam še tablice z napisom: »Last mestnega magistrata«. Medeninate tablice so izdelali v Budjejevicah na Češkem,² potrebne pa so bile zato, ker so slike visele po raznih uradih in celo v županovem stanovanju.

Iz spisov je razvidno, da si je Hribar razen slik zbiral tudi razne predmete za mestni muzej, ki si ga je prav tako zamislil. Daroval je stare puške,³ pohištvo⁴ in druge predmete, kar nas pa na tem mestu ne zanima. Iz poznejšega spisa⁵ je razvidno, da so imeli namen postaviti galerijsko zbirko na gradu. Vendar do te realizacije ni prišlo. Leta 1917, ko je bilo po uradih že preveč slik, je Ivan Franke postavil galerijsko zbirko v prvem nadstropju Kresije.

Pri odkupih se opazi denarno pomanjkanje na obeh straneh. Vsakoletno vsoto 2000 K so lahko kaj hitro izčrpali. Vedno pa najdeta magistrat in umetnik skupen jezik: oba nekoliko popustita v ceni. Včasih odkupi magistrat dražjo umetnino tudi na obroke. Glede denarja so nekateri umetniki precej nestrpni. Vendar bomo take detajle in zanimivosti navajali sproti. Kot prvi odkup je ponudil škofjeloški notar Niko Lenček leta 1907 zaboje s slikami slikarja Ažbeta in njegovih učencev.⁶ Lenček je vljudno prosil, »da ne boste pri ponudbi preveč tesnosrčni, kajti lastnik podob, rajncega brat Anton Ažbè, ni baš v najboljših premoženjskih razmerah in ima zelo veliko rodbino«.⁶

Hribar je vzel vso zadevo resno in je dal sklicati komisijo, v katero je povabil Jakopiča, Groharja, svetnika Šubica in dr. Zarnika.⁷ Zbrali so se v mestni dvorani in odkupili Ažbetovo sliko Pevska vaja in študijo Moška glava. Ostalo zapuščino, »ki obstoji skoro izključno le iz študij in aktov raznih več ali manj nadarjenih učencev Ažbetovih...«, so vrnili.⁷ Za obe sliki je magistrat ponudil 600 K, s čimer se je notar Lenček strinjal.⁸

Kmalu zatem je Hribar 17. julija 1907 kupil Groharjevo pokrajinsko sliko za 1000 K.

Pismo je datirano na Dunaju, sliko pa so obesili v mestni dvorani.⁹

Na prvo slovensko umetniško razstavo v Trstu 1907 se je odpeljala cela delegacija: župan, dr. Zarnik in svetnik Ivan Šubic.¹⁰ Iz počečkanega kataloga razstave, ki je dodan spisom, pravzaprav ni razvidno, koliko slik so odkupili. Zato je Šubic sam napisal seznam odkupljenih slik:¹¹ 1. Ivan Grohar: Iz loškega kota (kat. št. 6) 500 K; 2. Matija Jama: Mlin (kat. št. 21) 500 K; 3. Matej Sternen: Krajina (jutro) (kat. št. 27) 200 K; 4. Anton Gvaizd: Angelika (kat. št. 48) 150 K; 5. Henrietta Šantel: Portret (kat. št. 78) 300 K; 6. Saša Šantel: Ex libris (kat. št. 89) 60 K; 7. Saša Šantel: Mlin na solinah (kat. št. 100) 100 K; 8. Hugo Viktor: Čarovnica 50 K. Katalogne številke so sicer nekoliko zamešali (S. Šantel!), izločili so tudi sliko Huga Viktorja, ki je bila ves čas rezervirana za magistrat. Ko so slike prispele v Ljubljano, je manjkala Jamova slika Mlin. Na urgenco je tajnik razstave H. V. Gerbič iz Trsta odgovoril: »Gospod Matija Jama je izjavil na vprašanje odbora, ali da sl. magistratu sliko »Mlin« za 500 K, odgovoril, da principiuelno neprepusti sl. magistratu nobene slike toliko časa, dokler se isti pri nakupu slik ne bode ravnal po umetniških načelih.«¹² Jama je pokazal vso solidarnost do Viktorja Hugoja, čigar slika je bila ves čas razstave rezervirana za magistrat, ki pa je ni odkupil.¹³ Magistrat je poslal pojasnilo v Trst, da kupuje le slike slovenskih umetnikov.¹⁴ Slike je magistrat plačal tajniku razstave Gerbiču v Trstu. Še enkrat so se stvari komplicirale, ko H. Šantel ni dobila plačanih svojih slik in je njen oče urgiral na magistratu.¹⁵ Z večkratnim dopisovanjem so uredili tudi to zadevo.

Januarja 1908 je ponudil Ludvik Grilc štiri slike: Vintgar, vodopad (30 f); Ponte ss. Apostoli v Benetkah (70 f); Ribič pod mostom v Benetkah (50 f); Nabiralke koral v Benetkah (40 f).¹⁶ Odkupili so le sliko Ponte ss. Apostoli v Benetkah za 140 K.¹⁷

Iz Gorice je knjigotržec in lastnik tiskarne Gabršček magistratu ponudil neko Smrekarjevo sliko. »Slikar g. Smrekar je napravil lepo »študijo«; predstavlja nekega zaslužnega Slovenca. Lastniku iz nekega posebnega razloga ni ugajala, — in prepušča jo galeriji slik v Ljubljani...«¹⁸ Slika je predstavljala gospoda Miha Vošnjaka.¹⁹

Maja leta 1908 so iz stranskega oltarja v Cerkljah odstranili sliko sv. Cirila in Metoda. Sliko je naročil pred leti Hribar sam pri Juriju Šubicu. Ko je Hribar zvedel za usodo slike, jo je vzel nazaj in jo poklonil bodoči galeriji.²⁰ V uradnem poročilu je Hribar tudi zapisal, »da je na njej v sv. Cirilu portretoval Jurij Šubic samega sebe, v sv. Metodu pa odvetnika dr. Mencingerja.«²⁰ — V juniju je

odvetnik dr. Pavletič iz Gorice sporočil magistratu, da je kot izvršitelj oporoke pokojnega administracijskega svetnika Emila Guttmanna dolžan dati mestu 11 oljnatih slik. »Svojih 11 (enajst) oljnatih slik volim mestni občini ljubljanski za galerijo slik, ki jo ista namerava otvoriti na Grado v Ljubljani. V slučaju, da bi mestna občina ljubljanska ne mogla ali ne hotela sprejeti tega volila, naj navedene slike pripadejo kranjskemu dežel-nemu muzeju »Rudolfinum«.²¹ Obenem z zahvalo za prejete slike je magistrat prosil, naj bi Pavletič navedel, čigave so slike, način nakupa, skratka provenienco slik.²² Šele ob letu je dr. Pavletič odgovoril, da je »v spisih pokojnika mogel dobiti samo sledeči zapisek, ki ga prepisem doslovno: meine Ölgemälde (eifl Stück) darunter 4 von Prof. Ivan Franke in Laibach zwei von Johann Šubic (†) eines von Anton Karinger, eines von Paul Küel (†) († to zadnje ime ni razločno pisano, in ne vem ali sem ga pogodil) — und drei von unbekanntenen Meistern (zwei Dryaden, Ausschnitt aus einem grösseren Bilde einen Knaben in Pagentracht darstellend und heil. Sebastian)...«²³

Na priporočilo občinskega svetnika Ivana Šubica so kupili 5. marca 1909 Smrekarjevo Karikaturu slovenskih umetnikov in pisateljev za 240 K.²⁴ Sliko so plačali knjigotržcu Lavoslavu Schwentnerju. — Aprila so kupili Zajčevega Kazaka na konju za 120 K. Razen knjigovodstva in A. Aškerca so obvestili o nakupu tudi stavbnega svetnika Ivana Duffeta, da bo oskrbel stekleno pokrivalo za kip.²⁵

Avgusta 1909 je umetnik Sever izdelal za 300 K Prešernovo plaketo v bronu.²⁶

Na prvi umetniški razstavi v Jakopičevem paviljonu se je zdel dr. Zarniku in Šubicu najboljši in najlepši Bernekerjev kip Žrtve. Ker je Berneker postavil ceno na 3000 K, so se pogodili, da bodo kip plačali v treh letih.²⁷ Za plačilo je bil Berneker vsa tri leta silno nestrpen, ker je bil »v najhujših gmotnih zadregah (čeprav zelo soliden in marljiv mož)...«, kot je zapisal dr. Zarnik.²⁷ Kip je ostal v Jakopičevem paviljonu, magistrat pa ga je zaznamoval.²⁸

Novembra 1909 je Hribar sam daroval več slik za bodočo galerijo. Groharjevi sliki »Pustni terek« in »V kmetski hiši« ter Smrekarjevo »Karikaturu« je izročil magistratu takoj. Druge slike: Sternen, Pogled na Grintovec in Kočno iz Cerkljan; Jurija Šubica, Portret mladega dečka s psom; I. Vavpotiča, Portret mlade dame (polakt); Ljud. Grilca, Blejsko jezero in Klanški jezera pa sta ostala v njegovem stanovanju do smrti, magistrat naj jih takoj zaznamuje, da so last mestne občine. Hribar je tudi želel, naj bo na slikah zaznamovano, da jih je daroval.²⁹

Oktober 1909 je ministrstvo za uk in bogočastje odkupilo v Jakopičevem paviljonu štiri slike: 1. kat. št. 10 — M. Jama, Zimsko sonce — 1000 K; št. 27 — I. Grohar, Jesensko sonce — 500 K; št. 58 — Rihard Jakopič, Križanska cerkev — 700 K; št. 59 — Matej Sternen, Golobi — 300 K.³⁰ Magistrat je zgoraj omenjene slike prejel v svojo oskrbo, čeprav so ostale državna last.³¹ Slike so vidno označili kot državno lastnino in jih tudi zavarovali.³² Obenem je R. Jakopič dobil tudi subvencijo 2000 K za stroške svojega paviljona.³³ Novembra je Hribar kupil na javni dražbi iz zapuščine dr. Ivana Milana Hribarja Žmitkovo kopijo Grešnice pred Kristusom po originalu ruskega slikarja Rjepina. Cena je znesla 400 K.³⁴

Objave vredno je uradno poročilo dr. Zarnika, datirano z 18. januarjem 1910: »Po naročilu g. mestnega župana dovoljujem si poročati o umetninah, ki so na II. umetniški razstavi (hrv. umetn. društvo ‚Medulić‘), in katere bi bile vredne, da se jih nakupi za kako javno zbirko. — Pravim ‚za kako javno zbirko‘, ker na to, da bi jih mestna občina kupila za svojo galerijo, je pač težko misliti radi premajhnih sredstev. Letni znesek 2000 K je premajhen, če se hoče redno razširjati fundus za galerijo. In ker je stvar lepa in največje hvale vredna, bi pač kazalo odslej to postavko povišati. Če ne, se bomo vrteli v krogu in vedno ostali le v položaju, da si nabljavamo proizvode enih in istih umetnikov. Za galerijo je pa treba imeti tudi kaj blestečega, kar se ne vidi med vsakdanjo, dobro srednje mero, temveč kar to mero nadkriljuje in kar gre človek zares rad pogledat in od česar se vrača z navdušenjem za umetnost v srcu. Po mojem okusu je najboljšo delo sploh »Pes« od Branislava Deškovića (št. 27 kataloga). To je lovski pes v naravni velikosti, ki se za ušesom praska. Kip je iz mavca, zato menim, da je cena 3000 K mišljena za proizvod v bronu. Drugače bi tudi nihče ne kupil kaj takega. Mavec od starosti sam začinja razpadati, ne glede na skrajno občutljivost pri kakem sunku. — Skoro enako vreden (a ne tako originalen) je kip istega mojstra št. 30: ‚Pod bremenom‘, dva zgarana konja, ki po klancu naporno vlečeta. Tudi vsa druga Deškovićeva dela so ‚di primo rango‘. Enakovreden po umetniški kakovosti je idejalnonadahneni, ljubki Meštrovićev ženski kip ‚Spomini‘ (št. 72, cena 4000 K), sklonjena sedeča ženska figura (torzo brez rok in nog), ki ima zlasti v profilu neizmerno mikavno in blagodejno linijo, izpričujočo rafiniran okus in ‚nobel‘ čut za lepoto. Baje je to le posnetek po mramornem izvorniku, in kot torzo bi bil tudi le upravičen, če je izklesan iz skale. Očividno je figura bila — kakor Maks Klingner rad dela — v obliki surovega kosa mra-

morja in potem iz tega po njegovih dimenzijah izklesana, tako rekoč iz njega ‚ven poiskana‘. Od hrbtni strani kip ne dela tako ugodnega utisa, kar pa ni morda posledica slabe anatomije, ampak tega, ker je poza gornjega života taka. Kip je najljubkejšo in najelegantnejše delo razstave. — Občudovanja vreden kipar je tudi Tomo Rosandić. Njegova glava iz granita ‚Mlad človek‘ (št. 149, cena 2000 K) ima nekaj monumentalno dekorativnega in bi bila pravi biser za nakit primerne arhitekture, bodisi da bi stala na primer ni konzoli v kotu kakega parka, bodisi v klasično odmerjenem vestibulu. Tudi za privatno stanovanje bi bila, le pretežka najbrže, ker je iz granita in vsaj dvakrat nadnaravna. — Če bi občina imela denarja: Ta tri dela naj bi kar pograbila! — Slikarji so deloma prav dobri, deloma vsaj srednje dobri. Slabih stvari je sploh komaj najti. Neka noblesa nam veje iz cele izložbe nasproti. — Vlaho Bukovac je sicer zelo znan, ker je bil po času eden prvih na Hrvaškem, ki so kaj znali. Vendar so njegove ženske figure in glave zelo sladke, tehnično dokaj mrzla dela, prav nič posebnega. Tudi jim škoduje neka efektna rumena osvetljava, ker je teatralična in nepotrebna. Izdelane so vse z neprimerno rutino, to se mora priznati. Ali takih aktov, kakor sta ‚Nedolžnost‘ in ‚Vroča kopel‘ (št. 17 in 16, cena á 3000 K) se dokaj vidi po izložbah trgovcev z umetninami in na razstavah velikih mest zginevajo, ker jih je preveč. — Tudi dobro znani Ivan Tišov ni srečno zastopan. Razstavil je sicer marljivo slikano velikansko platno ‚Pod javorjem‘ (št. 153, cena 2000 K), hrvaška dekleta ob studencu, a sliki manjka jednote in je dolgočasna do skrajnosti, v barvah sila navadna. Tudi njegova druga slika ni nič posebnega. — Krasno so pa nekatere marine od Emanvela Vidovića; V prvi vrsti ‚Ob zori‘ (št. 157, cena 1000 K — ni drago!), mesto Split z morske strani ob prvem jutranjem svitanju. Nепrecenljiva finesa v tonu diči to lepo, poetično delo. Enakih ima Vidović še nekaj, na pr. št. 164, ‚Ribiči na povratku‘ (500 K) in druge. Same lepe, dobre stvari. — Tomislav Krizman ima nekaj prav lepih radirb ‚Bosanski motivi‘ (št. 43—48, á 70 K), ki bi jih kazalo skupno kupiti; zelo čedna njegova radirba je tudi št. 52 (v katalogu pomotoma pod št. 50, cena 90 K) ‚Z dalmatinskega zagorja‘. — Naposled je še v Ljubljani živečega Marka Rašice posebej omeniti. Ima dokaj čednih stvari, žalibog da so ravno 3 daleko najboljše že privatna last, namreč g. dr. Krisperjeva, kateremu sem jih sam pomagal lani izbrati. Če bi se katero od teh dobilo in bi g. dr. Krisper prevzel zato od g. Rašice kaj drugega, bi prišli v posest prav lepe umetnine, Rašica pa bi tudi nekaj zaslužil. Najlepša je ‚Iz Hercegovine‘ (št. 143)

in ‚Dubrovnik z visočine‘ (št. 144), ki ima tako fino zračno perspektivo, da človek kar čuti morski vzduh, in je tudi sicer tehnično elegantno delo. — Ostali umetniki niso (vsaj po večini) nikakor slabi; z navedenimi se jih pa le ne da primerjati.³⁵

Odkupili so Vidovičevo sliko Ob zori, za 800 K in Ribiči na povratku za 400 K in šest radirank T. Krizmana za 420 K.³⁶

Iz tretje umetniške razstave v Jakopičevem paviljonu istega leta so odkupili Jakopičevo Jesen II (št. 29) za 450 K; Jamovo Mlado drevje (št. 46) za 600 K; in Petra Žmitka V svojem kotičku (št. 141) za 450 K.³⁷ V uradnem poročilu je dr. Zarnik navedel: »Vpoštevati bi bilo pred vsemi drugimi tri znane slovenske umetnike, od katerih občina doslej še nič kupila ni...« Cene so bile prvotno višje, vendar se je Zarnik sporazumel z Jakopičem in drugimi umetniki za zgornjo ceno. Tudi na magistratu so bili zadovoljni.³⁷

Avgusta 1910 je ministrstvo za uk in bogočastje odkupilo na III. slovenski razstavi v Jakopičevem paviljonu štiri slike: I. Grohar, Pod Triglavom (št. 1) za 800 K; R. Jakopič, Ikona (št. 30) za 800 K; M. Jama, Most (št. 41) za 800 K in P. Žmitek, Po sončnem zatonu (št. 177) za 150 K.³⁸ Te slike so odposlali Moderni galeriji na Dunaj.³⁹

Na jubilejni razstavi pred božičem leta 1910 so kupili v Jakopičevem paviljonu Vavpotičev Sejem v Idriji (št. 78) za 600 K in Jamove Mline (št. 250) za 450 K.⁴⁰

Septembra 1911 je avstrijsko ministrstvo zopet odkupovalo slike slovenskih umetnikov. Iz 6. umetniške razstave v Jakopičevem paviljonu so odkupili: Ivan Grohar, Pri delu (št. 12) za 600 K; Matija Jama, Cvetlice na oknu (št. 50) za 500 K; Ivan Vavpotič, V zgodnji pomladi (št. 129) za 300 K. Z blejske razstave so odkupili Groharjevega Sejalca, (št. 23) za 1200 K; Groharjev Hribček, (št. 25) za 800 K; R. Jakopiča Poletje, (št. 50) za 450 K in njegove Breze (št. 44) za 250 K.⁴¹ Magistrat je smel odkupljene umetnine shraniti sam, niso pa bile vse njegova last.⁴²

Po Aškerčevi smrti je M. Gaspari ponudil v odkup risbo Aškerca na mrtvaškem odru. Delo so odkupili za 40 K.⁴³

Avgusta 1912 so odkupili lesorezni portret Anastazija Grüna, Kdo je delal to sliko, ni razvidno: kupili so jo v Berlinu pri Alfredu Schlesingerju.⁴⁴ Istega meseca je za 300 K ponudil v nakup Lojze Dolinar doprnski kip Antona Aškerca. V vlogi pravi Dolinar, da bi denar potreboval v študijske namene. »Portret omenjenega pesnika sta si ogledala gospod dr. Zarnik in gospod Fran Govekar ter drugi merodajni kritiki, ter izrekli o delu najboljšo sodbo.«⁴⁵ Portret so odkupili. — Oktobra so kupili risbo slikarja Jožeta Kopača iz Prage O Božiču za 50 K.⁴⁶ — Od kiparja Antona

Štefica so kupili 2 plaketi za 400 K. Predstavljali sta Tolažbo in Hrvat in zmagovalec.⁴⁷

Decembra 1912 sta si župan in dr. Zarnik ogledala razstavo v Jakopičevem paviljonu. Ker sta imela na razpolago le še nekaj čez 900 K, sta izbrala cenejše umetnine, predvsem risbe: Ivan Napotnik, (št. 82) Egipčanka, 455 K; Hinko Smrekar, (št. 189) Pravljica, akvarel za 150 K; Ferdo Vesel, Kmečki starac, tuširana perorisba za 230 K (je ni v katalogu) in Maksim Gaspari, (št. 16) Stara šola, akvarelni motiv s Koroškega za 60 K. Račun so plačali Jakopiču, ki je zastopal vse umetnike. Za Egipčanko pa so se pogodili, da jo plačajo, ko bo Napotnik dostavil figuro ulito v bronu na magistrat.⁴⁸

Enajstega januarja 1913 je dr. Zarnik datiral tole uradno poročilo: »Slikar Peter Žmitek leži v Leonišču na smrt bolan in je brez vseh sredstev. Ker ima mestna občina od nje ga šele eno samo sliko in lasti, naročil mi je g. mestni župan, naj izberem eno izmed njegovih del. Izbral sem v Jakopičevem paviljonu izmed kakih 8 del oljnato sliko »V parku« za ceno 300 K. Predlagam torej nakup te slike za to ceno. Denar bi bilo iz zadevnega kredita takoj po poštni nakaznici odposlati umetniku...«⁴⁹ Sliko so kupili in Žmitku poslali denar.⁴⁹

Februarja 1913 so kupili Gasparijevo karikaturo Slovensko gledališče 1913 za 200 K.⁵⁰ Aprila je Ministrstvo za uk in bogočastje odkupilo nekaj slik: R. Jakopič — Zima, 600 K in Jesen, 1000 K; Ivan Zajec — Kip mlade deklice, 300 K; Matej Sternen — Vas ob morju, 700 K in Počivajoča, 800 K; Ivan Vavpotič — Tihe stopinje, 600 K. Slike so morali dobro zamotane izročiti deželni vladi, da jih ta odpošlje v državno galerijo na Dunaj.⁵¹

Velikokrat so si umetniki izposojali svoja pa tudi dela drugih, ki jih je hranil magistrat. Na prvem mestu je bil seveda Jakopič. Za jesensko jubilejno razstavo 1910 si je izposodil 16 slik. Zanimivo je, kje vse so visele: v tajnikovi, županovi pisarni, v arhivu, v knjigovodstvu, v dekliškem liceju, v mestni dvorani, v županovem stanovanju.⁵²

Septembra 1913 so odkupili: R. Jakopič, Za rdečim zastorom — 800 K; M. Gaspari, Berači — 200 K; F. Klemenčič, Pri Kosezah — 200 K; I. Vavpotič, Otroška glava (Punčka) — 200 K.⁵³

Aprila 1914 je kipar Anton Štefic daroval magistratu dve deli, Magdaleno in portret Moško glavo. Dar je motiviral s tem, da namerava potovati v tujino, pa se mu zde umetnine bolje shranjene na magistratu kot pa v Jakopičevem paviljonu, kjer bi kipa polagoma razpadla ali pa se razbila. Magistrat je dar rad sprejel.⁵⁴

Takratne razmere ob začetku vojne nam predočuje tole Zarnikovo uradno poročilo,

datirano 17. XI. 1914: »Slikar Ivan Vavpotič ponuja v nakup svoje delo »Regulacija Ljubljance«, večjo oljnato sliko z okvirjem za 1000 K. — Povabljen je bila komisija za nakupovanje umetnin, da se izjavi. G. Dostal ni prišel, gg. Šubic in Pammer ter podpisane pa se strinjajo z nakupom in s ceno. Predlaga se torej nakup. Občina ima v take namene letos še okrog 1700 K kredita, torej pravzaprav ni potreba odobritve občinskega sveta. Pripominja pa se, da reflektira g. slikar Jakopič še vedno na 1000 K, ki so se mu obljubile iz tega kredita, seveda v namen, da napravi jesensko razstavo. Razstave ni bilo, a Jakopič pravi, da temu ni sam kriv, temveč vis major v obliki vojnih razmer. Jakopič tudi raditega teži (menda) za to subvencijo, ker dolguje občini ca 500 K vodarine, gostiščine, itd.«⁵⁵ — Magistrat mu je subvencijo dal, vendar mu je odbil vse dolgove, tako da je Jakopič prejel le okrog 240 K.⁵⁶

Novembra 1914 je Lojze Dolinar ponudil mrtvaško masko Davorina Jenka za 140 K. Magistrat je ponudbo odklonil, ker so bila sredstva za tisto leto že izčrpana.⁵⁷

Januarja 1915 se je zglasila na magistratu deputacija umetnikov s prošnjo, naj magistrat kaj odkupi iz takratne razstave. Dr. Zarnik je sklical komisijo (Dostal, Pammer, Šubic in Zarnik) in iz razstave v Jakopičevem paviljonu so odkupili: R. Jakopič, Gorenjska jesen in Pri klavirju, obe za 1000 K; M. Jama, Donava pri Dürnsteinu, 750 K; M. Sternen, Pri toaleti, 750 K.⁵⁸

Januarja 1915 je Ciril Globočnik ponudil v odkup sliko Cesarska družina, ki jo je naslikal njegov oče leta 1885 za cesarsko slavnost v čitalnici. Slike niso vzeli.⁵⁹ — Februarja je ponudil F. Tratnik svojo risbo Delo na polju za 600 K. Zarnik pravi v uradnem poročilu, »da razstavlja že mnogo let tudi v Ljubljani, a da ni občina doslej od njega kupila še nič, dasi je imel o svojih umotvorih še povsod najlaskavejše kritike. Zato je sedaj zagotovo pričakoval, da se bo to sliko kupilo, na čemer bi mu bilo ležeče še temveč, ker je vsled vojske s svojo rodbino v najmučnejšem položaju in niti dolžnega stanovanja ne more plačati, tako da bo deložiran, če se mu ne posreči to sliko prodati...«⁶⁰ Komisija se je z nakupom strinjala, 600 K so izplačali Tratnikovi ženi.⁶⁰

Junija so odkupili več del Hinka Smrekarja. Štiri bakroreze, Straši, Rajska ptica, Močvirje in Coprnica je prodal po 25 K za kos. Obe veliki kolorirani risbi z motivom Zaklada, pa je magistrat hotel odkupiti po 150 K za kos.⁶¹ Taka cena pa se je zdela Smrekarju prenizka. Magistratu je pisal šaljivo pismo. Med drugim piše: ... »Ceno 200 K za 1 komad sem stavil, (imenoval sem jo izrečno ,kompromisno — vojno' ceno): 1. da mestne-

ga gospodarstva preveč ne obremenim; 2. da izključim pogajanja za ceno. Želim torej, da me sl. gremij za mojo obzirnost napram mestnim financam ne kaznuje z občutno globo, — tj. z odbitkom vsote 100 K od stavljenе cene. To željo okrepi še s tem-le pristavkom. Računi mestnega knjigovodstva pričajo, da nisem pogosten in požrešen »škodlivec«, — ne prikažem se niti vsako »kebrovo leto«, — poglojem nekaj malih listov (i. e. bankovcev) pa se spet zabubam. Ut exempla docent! — Doceant!...«⁶² Magistrat je popustil in za sliko plačal 400 K.

Avgusta je Lojze Dolinar ponudil za 300 K v nakup bronasti relief Magdalene.⁶³ Magistrat je delo, za katerega je rekel dr. Zarnik, da bi se bolje nazivalo »Mater Dolorosa«, odkupil.⁶⁴

Oktobra so kupili za 600 K Gasparijevo sliko Motiv z Ljubljanskega gradu,⁶⁵ Dolinarjeve plastike generala Borojeviča pa niso odkupili zaradi izčrpanosti fonda.⁶⁶

Aleksander Toman je decembra ponudil magistratu slike s prizori zapornikov na ljubljanskem gradu. Zarnik poroča: »Predlagam, da občina kupi od g. Aleks. Tomana, ki je bil na Gradu interniran, ponudene, z oljem slikane prizore in tipe iz grajskega poslopja. Umetniške vrednosti sicer nimajo niti najmanje, pač pa so zadostno dobre, da jih bo čez leta vsak lokalni zgodovinar študiral z največjim zanimanjem. Predlagam ceno 120 K, ker je ponudnik star in velik revež.«⁶⁷ Slik je bilo devet in so prikazovale najrazličnejše prizore, ki jih je Toman popisal v svojem pismu. Ni pa razvidno, ali so kupili vse prizore.⁶⁸ Toman je bil ameriški Slovenec in ameriški državljani in je s kupnino potoval nazaj v Ameriko.

Marca 1916 so na Tratnikovo vljudno prošnjo odkupili njegovo risbo Starca za 150 K.⁷⁰

Aprila 1917 je dr. Tavčar izbral pri Franketu sliko Ljubljance pri Fužinah in jo plačal 500 K.⁷¹

Tako smo prišli h kraju zbiralne aktivnosti magistrata v tem prvem obdobju. Slik je bilo že precej, raztresene so bile po raznih prostorih, zato je prišel čas, da se zbirka nekje postavi. To nalogo je župan zaupal Ivanu Franketu.⁷² Kot kaže iz Franketovega pisma direktorju magistrata, so ga takoj po postavitvi razstave prijemali, češ, zakaj je obesil vse slike in ni izbral le najboljših: »Gospod župan mi je dal nalogo slike obesiti; slike izbrati ni nikdo kaj omenil... Sedaj so obesene izven štirih prav malih iz zapuščine pokojnega Emila Gutmanna vse. Sestavljal sem jih predvsem po načelu barvene stike (harmonije in uspešnega kontrasta). Oziral sem se tudi na način prednašanja, ki se izraža v časovni produkciji. Ozirati sem se pa moral

tudi na umetniško vrednost (zato so nekatere slike v senci). Sestavljene so torej po kompromisu predstojećih momentov.« V nadaljevanju pisma navaja razne težave zaradi nepravilnih okvirov, nevarnosti sten in druge objektivne težave. »Zbirka, kakoršna je, seveda ni elitna; o tem tudi nisem od nobene strani niti besedice čul; predstavlja pa prav dobro, kakor je bilo dejansko stanje slovenskega slikarstva in obče naziranje o njem, izraženo v sodobni literaturi o umetnosti. Torej je po moji misli dokument časovnih umetniških razmer, ki naj ostane toliko časa, da bo mogoče spremeniti polagoma s dobavo nadaljnjih umetnin sedanji stan galerije v elitni, z drugimi besedami je izrazil g. župan isto misel.« V Ljubljani, 11/5. 17. Z odličnim spoštovanjem Ivan Franke, prof. v. p.

Še zanimivejše je drugo pismo, ki ga je Franke pisal županu Tavčarju.⁷³ Nameravnega seznama umetnikov z njihovimi rojstnimi in smrtnimi letnicami ni utegnil končati, ker ni dobil vseh podatkov (manjkali so podatki za S. Šantla in Ažbeta). Strossmayerjevo sliko je osvežil, Ažbetove Pevske vaje pa ni dokončno očistil. Očistil je še »Silfido« iz Gutmannove zapuščine in tudi sliko Jurija Šubica. Vse te slike so bile prevlečene z jajčnim beljakom, sedaj pa jih je prevlekel z balzomom, ki mu ga je pri Šubičevi podobi zmanjkalo in jo je začasno zopet lakiral z beljakom. »Omenjam tole tehnično stvar zaradi tega, če bi jaz ne učakal, da bo drugi za menoj se vedel ravnati in, da ne bo prišel morda kdo na nesrečno misel podobe z oljem mazati. Obenem priložim svoj račun za delo pri mestni galeriji, pri katerem sem okušal neprijetne lastnosti nekaterih obrtnikov. N. pr. je gospod Götzl zahteval od mene plačila kot naročnika takoj, sicer ne bo šel okvir iz njegove delavnice, da on ne mara čakati mesece ali celo pol leta na plačilo od magistrata...«. Sledi detajliran račun, ki je znašal skupaj s tapetarji 369 K.⁷⁴ Enostaven popis slik je dodal pri obračunu:⁷⁵

Katalog mestne galerije v Kresiji, šolski dreved št. 2, I. stopnjice, I. nadstropje. Umotvori brez opazke so mestna lastnina.

I. SOBA

1. Jakopič Rihard, Gorenjska jesen. — 2. Grohar Ivan, Ob Ljubljani. — 3. Jama Matija, Donava pri Dörensteinu. — 4. Jama Matija, Ob Donavi. — 5. Grohar Ivan, Jesensko sonce, državna lastnina. — 6. Jama Matija, Cvetlice na oknu, državna lastnina. — 7. Sternen Matevž, Pri toaleti. — 8. Jama Matija, Mlado drevje. — 9. Sternen Matevž, Jutro. — 10. Jama Matija, Zimsko sonce, državna lastnina. — 11. Sternen Matevž, Golobi..., državna lastnina. — 12. Berneker Franc, Žrtve. — 13. Zajc Ivan, Kozakove

sanje. — 14. Grohar Ivan, V kopeli sredi gozda. — 15. Grohar Ivan, Ob potoku. — 16. Šantel Henrieta, Ženski portret. — 17. Jakopič Rihard, Jesen. — 18. Jakopič Rihard, Pri klavirju. — 19. Jakopič Rihard, Za rdečim zastorom. — 20. Jakopič Rihard, Cerkev nemškega viteškega reda, državna lastnina. — 21. Grohar Ivan, Starološka cerkev. — 22. Grohar Ivan, Mlini. — 23. Grohar Ivan, Cvetoča jablana, motiv iz Stareloke. — 24. Grohar Ivan, Sv. Jakob v Ljubljani.

II. SOBA

25. Ažbe Anton, Pevska vaja. — 26. Štefic Anton, Hrvaški seljak. — 27. Štefic Anton, Magdalena. — 28. Šubic Jur, Sv. Ciril in Metod (darilo Ivana Hribarja). — 29. Kobilica Ivana, Strossmayer (darilo Ivana Hribarja). — 30. Grohar Ivan, Sv. rodbina. — 31. Grohar Ivan, Njegova mati. — 32. Vidović Emanuel, Ob zori. — 33. Vidović Emanuel, Ribiči se vračajo. — 34. Grohar Ivan, Brna na svatbi. — 35. Grohar Ivan, Hiša na vrtu. — 36. Gvajc Anton, Angelika. — 37. Žmitek Peter, V parku. — 38. Ažbe Anton, Ženski akt. — 39. Grilc Simen, Most degli apostoli v Benetkah. — 40. Ažbe Anton, Portret starega Gorenjca. — 41. Žmitek Peter, V svojem kotu.

III. SOBA

42. Grohar Ivan, Studija moza. — 43. Šubic Janez, Pri mrliču. — 44. Šubic Janez, V rimskem parku. — 45. Vavpotič Ivan, Sejem v Idriji. — 46. Šantel Saša, Mlin na Solinah. — 47. Grohar Ivan, Deklica s šalom. — 48. Kuntl Pavel, Ljubljana s Kamniškimi Planinami. — 49. Grohar Ivan, Planinske koč. —

Iz cerkvenega altara, v Cerkljah, darilo Ivana Hribarja, bivšega župana v Ljubljani.

50. Grohar Ivan, Devinski grad. — 51. Grohar Ivan, Colnar na Barju. — 52. Grohar Ivan, Ob košnji. — 53. Grohar Ivan, Pri Devinu. — 54. Grohar Ivan, Na Koprivniku. — 55. Grohar Ivan, Rožnik. — 56. Franke Ivan, Ljubljana na Fužinah pod Ljubljano. — 57. Vavpotič Ivan, Ob urejanju Ljubljanice. — 58. Klemenčič Franc, Znamenje pri Kosezah. — 59. Vavpotič Ivan, V zgodnji pomladi. — 60. Grohar Ivan, Gorska vasica. — 61. Karinger, V južnih Alpah. — 62. Iz 17. stoletja, Sv. Sebastijan. — 63. Iz srede 19. stoletja, Silfide v romantični krajini. — 64. Žmitek Peter, Zakonolomnica pred Kristusom. — 65. Sternen Matevž, Kočna in Grintavec. — 66. Grohar Ivan, Ob mlatvi. — 67. Grohar Ivan, Brv v Škofji Loki.

IV. SOBA

68. Grohar Ivan, Pomlad. — 69. Tavtscher G. (?), Alpiska krajina.

RISBE, PERORISBE, PASTELNE SLIKE IN AKVARELI

70. Gaspari Maksim, Motiv iz Ljubljane. — 71. Tratnik Franc, Starec. — 72. Tratnik Franc, Na polju. — 73. Smrekar Hinko, Črnošolec. —

75. Krizman Tomislav, Motiv iz Bosne. — 76. Smrekar Hinko, Rajska ptica. — Kopija po originalu, V. Poljanova. — 77. Smrekar Hinko, Močvirje. — 78. Gaspari Maksim, Siromaki pri znamenju. — 79. Vesel Ferdinand, Ded Tropinar. — 80. Šantel Saša, Knjigobrska. — 81. Smrekar Hinko, Pri znamenju straši. — 83. Smrekar Hinko, Zaklad. — 84. Grohar Ivan, Na sadnem trgu v Ljubljani. — 85, 86, 87. Krizman Tomislav, Motivi iz Bosne. — 88. Gaspari Maksim, Iz Dravske doline na Koroškem. — 89, 90. Krizman Tomislav, Motivi iz Bosne. — 91. Štefic Anton, Hrvat. — 92. Štefic Anton, Zmagalec. — 93. Napotnik Franc, Egipčanka. — 95—99 in 101—107. Smrekar Hinko, osebne karikature. — 100. Gaspari Maksim, Slov. gledališko osebje leta 1912 in 1913. — 108. Šantel Saša, Staro mesto. — 109. Gaspari Maksim, Aškerc na mrtvaškem odru. — 110. Smrekar Hinko, Miha Vošnjak. — 111. Franke Ivan, Študija. — 112. Dolinar Alojzij, plaketa — Magdalena, državna lastnina.

V. SOBA

113. Berneker Franc, osnutek za Trubarjev spomenik. — 114. Sever Anton, plaketa — Prešeren.

PRIVATNA LASTNINA UMETNIKOV

1. Franke Ivan, Pri Podrečem — 200 K. — 2. Franke Ivan, Madona — 200 K. — 3. Franke Ivan, Savski mlin — 200 K. — 4. Franke Ivan, Družica — 150 K. — 5. Franke Ivan, Pri Smledniku — 200 K. — 6. Franke Ivan, Savlje — 150 K. — 7. Sternen Matevž, V salonu — 2000 K. — 8. Sternen Matevž, Magdalena — 3000 K. — 9. Sternen Matevž, Motiv iz Devina — 800 K. — 10. Gospa Sternen Roza, Dom v Sibeniku — 250 K. — 11. Franke Ivan, Dolenjska pokrajina — 100 K. — 12. Sternen Matevž, Ob Ljubljani — 300 K. — 13. Gospa Sternen Roza, Študija — 100 K. — 14. Sternen Matevž, Kolodvor na Krasu — 500 K. — 15. Gospa Sternen Roza, Trogir — 200 K. — 16. Franke Ivan, V mestnem logu — 200 K. — 17. Franke Ivan, Pri Kranju — 200 K. — 18. Franke Ivan, Ljubljana leta 1877 — 100 K. — 19. Franke Ivan, Luna vzhaja — 200 K. — 1. Dolinar: Aškerc (doprsni kip).

Najbolj nemogoče postavljena se je zdela zbirka dr. Zarniku. V uradnem poročilu je 12/7. 1917 zapisal celo vrsto energičnih pripomb in opazk...⁷⁶ »Kup slik razobesiti zna tudi obrtnik.« Groharjeve skice po njegovem niso sodile v izbor. »Daruje se jih (skice namreč o. p.) temu ali onemu prijatelju, da se jih spravi proč. Občina je Groharjeve skice dobila od Umetnostnega društva, ko je poginilo, v last — toda le v last, brez vseh namenov, naj bodo za galerijo.« V galerijo po njegovem tudi ne sodijo slike iz Gutmanove zapuščine, ki niso slovenske provenience. »Slike je Gutmann bil kupil nekoč v Parizu; najbrže je kopija starejše francoske »salonske«

slike, kakor jih je vsako leto v Parizu po razstavah na stotine in ki gredo pri bogatih trgovcih dobro v denar, ker predstavljajo nage ženske (navadno se pri kupu izve tudi adresa modela). Kaj naj poreče javnost, če bo v slovenski umetnostni zbirki visel tak neslan »kič« tujega proizvoda? (in čigavega?).« Slik se mu je zdelo preveč razstavljenih, zato je predlagal, naj bi nekatere razobesili nazaj po sobah magistrata. »Od vsakega umetnika bi bilo javno razstaviti le najboljše, najprezentativnejše njegove stvari, kar jih imamo, seveda od boljših ljudi več, nego od skromnejših talentov. — Niti trgovec z umetninami ne obeša dobrega, prav dobrega in srednjega tako skupaj, marveč enake kvalitete loči, da se stvari ne bijejo. To je zlasti v prilog slabejšim. — Vsekakor ne gre, da bi se sedanjo razporedbo predalo javnosti brez korekture.«

Iz nadaljnjih spisov ni razvidno, koliko so postavitev galerije predrugačili. Verjetno pa ne dosti, saj je bila ustanovitev Narodne galerije tako rekoč že pred vrati. Sledili so le še nekateri nakupi. Decembra 1917 so od Danila Cerarja kupili oljno sliko Franca Jožefa iz mladeniške dobe za 350 K⁷⁷ za mestno jubilejno ubožnico. Sliko naj bi obesili v vestibulu ali pa v oskrbnikovi pisarni.

Junija 1918 so odkupili zadnjo sliko za nastajajočo galerijo, Tratnikove Slepce na soncu, ki so zbudili posebno pozornost na razstavi Hagenbunda na Dunaju.⁷⁸ Spisu je dodan tudi oglas za Slovenski narod, Slovenca, Naprej in Domovino. Občina je želela, »da bi tudi naši premožnejši privatniki nekoliko podpirali vpodablajočo umetnost ter bodisi zase, ali pa za mestno galerijo od časa do časa kupovali kaj umetniških del. Seveda bi kazalo, pri nakupih za javno galerijo ne dali voditi zgolj po zasebnem okusu, temveč si dali svetovati od umetniško izobrazjenih ljudi, ker v javno zbirko spadajo le dela, ki umetnike dobro in karakteristično reprezentirajo. Čujemo, da se je započela akcija, da se sploh položi temelj *Narodni galeriji*, ki naj bi združevala najboljše stvari naše umetnosti. Čas bi bil, da se narod kot tak vzdrami tudi v tem oziru!«

Jeseni 1918 je odbor Narodne galerije že deloval. Seje je imel v mali posvetovalnici na magistratu.⁷⁹ Kranjski deželni odbor je že oktobra 1918 obljubil društvu Narodna galerija dela slovenskih umetnikov, ki jih je hranil Deželni muzej. Zato je društvo Narodna galerija prosilo občinski svet, da bi mu prepustil svojo galerijo — prostore in slike — kjer bi združili obe zbirki.⁸⁰ Reševanje spisa ni razvidno.

Vendar je Narodna galerija že leta 1919 v petih stanovanjskih sobah drugega nadstrop-

ja Kresije odprla prvo javno galerijsko zbirko. Vse kaže, da je Magistrat nekatere slike odstopil za to razstavo, oziroma jih celo daroval Narodni galeriji. Narodna galerija je tudi prosila magistrat, naj denar, namenjen za odkup umetnin, nakažejo odslej kar njej.⁸¹

Leta 1921 je nastopilo še enkrat vprašanje o lastnini umetnin. Narodna galerija je želela prodati manj pomembne umetnine, da bi prišla do denarja. Na magistrat so naslovili zapored kar dve prošnji podobne vsebine. Prodajo so podprli Viktor Steska, Izidor Cankar in Ivan Zorman v imenu Društva Narodne galerije.⁸² Magistrat se je z akcijo strinjal, saj se je problem manj pomembnih umetnin pokazal že pri Franketovi postavitvi. Modificirali so še nekatere točke dogovora. Izkupiček pa so morali odvesti mestni občini, ki bo za ta denar zopet kupila slike; te pa bodo ostale last občine, ker so se takrat še bali privatiziranja Narodne galerije.⁸³ »Ako postane ‚Narodna galerija‘ kdaj javna last (državna, pokrajinska), bo občina rada stopila v pogajanja o načinu prepustitve svojega umetniškega inventarja tej uradni narodni umetnostni zbirki.«⁸³

OPOMBE

1. Reg I. fasc. 1550, f. 642. — 2. f. 693. — 3. f. 682. — 4. f. 683, 695, 702. — 5. f. 660. — 6. f. 629. — 7. f. 630. — 8. 632. — 9. f. 633. — 10. f. 636—639. — 11. f. 641. — 12. f. 643. — 13. f. 652, 653. — 14. f. 653. — 15. f. 655. — 16. f. 644. — 17. f. 646. — 18. f. 645. — 19. f. 650. — 20. f. 659. — 21. f. 660. — 22. f. 660. — 23. f. 663. — 24. f. 664. — 25. f. 665. — 26. f. 666. — 27. f. 668. — 28. f. 678. — 29. f. 673. — 30. f. 675. — 31. f. 679, 680. — 32. f. 681. — 33. f. 690. — 34. f. 686. — 35. f. 696, 697. — 36. f. 699. — 37. f. 700, 701. — 38. f. 705. — 39. f. 708. — 40. f. 709. — 41. f. 727. — 42. f. 743. — 43. f. 742. — 44. f. 746. — 45. f. 747. — 46. f. 750. — 47. f. 751. — 48. f. 757. — 49. f. 764. — 50. f. 765. — 51. f. 767, 768, 769. — 52. f. 773, 780. — 53. f. 776. — 54. f. 781. — 55. f. 782. — 56. f. 783. — 57. f. 784. — 58. f. 787, 788. — 59. f. 790. — 60. f. 791. — 61. f. 794. — 62. f. 796. — 63. f. 800. — 64. f. 802. — 65. f. 804. — 66. f. 808. — 67. f. 810. — 68. f. 811. — 69. f. 816. — 70. f. 814. — 71. f. 819. — 72. XIX/7, št. 10361/1917, naknadno preneseno iz Reg. I fasc. 1566, kjer je bilo vloženo pod XX/7, spis je nadalje foliran. — 72. f. 820. — 73. f. 821a. — 74. f. 821b. — 75. f. 821c. — 76. f. 821h. — 77. f. 822. — 78. f. 824. — 79. — Reg. I, fasc. 1591, V/4, št. 14118/1918. f. 397. — 80. f. 389. — 81. f. 400. — 82. f. 405, 406. — 83. f. 412.

Slovenščina v dokumentih skozi stoletja Razstava Arhiva Slovenije ob 25-letnici njegovega samostojnega delovanja.

Ocenjevalec razstave Slovenščina v dokumentih skozi stoletja je zapisal, da je bila ta postavljena veliko prepozno.¹ Prepozno zato, ker so časi, ko se je vprašanje jezika potiskalo ob stran, že minili in torej ni mogla imeti več tistega pomena, kot bi ga utegnila imeti kdaj prej. V sedanjem času, ko se narodnostna in jezikovna vprašanja rešujejo z odprtostjo, širokosrčnostjo ter občutljivostjo, je bila postavljena brez kakih razburljivih posledic. A vendar smemo trditi, čeprav je nočemo s tem povzdigovati, da je pri obiskovalcih zbudila zanimanje, jezikoslovce in druge zainteresirane strokovnjake pa je opomnila na potrebo po sistematičnem zbiranju, obdelovanju in objavljanju slovenskih dokumentov. Razstava je namreč pokazala, da bi bilo mogoče s široko zastavljenim zbiranjem poiskati po domačih in tujih arhivih še veliko starejših slovenskih dokumentov, ki bi prav gotovo pomagali izpopolniti sliko o razvoju slovenščine in njenega uveljavljanja v cerkvi, šoli, uradu, sodnijski, poslovnem življenju in sploh v javnem življenju, kar bi moglo razložiti tudi nekatere pojave v razvoju knjižnega jezika. Z objavami slovenskih dokumentov bi obogatili tudi slovar besed, ki nam manjkajo za označevanje pojavov in stvari, ki dandanes niso več prisotne v našem življenju in za katere mora zgodovinar mnogokdaj skovati besedo po svoji presoji ali pa po tujem vzoru. Doslej so bili deležni posebne pozornosti in obdelav le najstarejši slovenski teksti (brižinski spomeniki, celovski ali rateški rokopis, stiški rokopis). Drugi so bili objavljeni po raznih listih in strokovnih časopisih, vendar brez kakšne širše zasnove. Večji del teh objav je za današnje potrebe malo poraben. Potrebna bi bila torej kar najbolj obsežna in kritična izdaja slovenike v arhivskem gradivu skupaj z najstarejšimi leposlovnimi deli, ki so ostala v rokopisih.

Večina gradiva na razstavi je bila taka, da je deloma znana, a še neobjavljena, mnogo gradiva pa sploh ni bilo mogoče uvrstiti v razstavo. Za primer povejmo, da je moč samo v blejskih sodnih zapisnikih od srede 17. stoletja dalje najti več desetih slovenskih pričevanj pod prisego. Slovenska besedila v dokumentih se množe od 17. stoletja dalje. Najdemo jih v dokumentih, ki so nastali pri delovanju raznih uradov, sodnij, v zasebni korespondenci in v cerkvenem življenju, slovenščino najdemo v prisežnih obrazcih štajerskih plemičev v Gradcu, loški mestni sodnik je poslal kranjskemu vicedomu račun

svojega mesta ali »samerkuanie« v slovenščini. Opazno je, da so se svetna besedila stalno množila. Znanje slovenščine in pisanje v slovenščini je bilo dokaj bolj razširjeno, kot si navadno mislimo. Leta 1599 je ljubljanski škof Hren poročal papežu, da so vse pridige ob nedeljah in praznikih v ljubljanski stolnici slovenske in da jih ima on sam ali kdo od kanonikov,² slovenjegraški vikar je moral na gornjegrajskem cerkvenem zboru leta 1653 opraviti izpit iz slovenščine, da je smel obdržati svoje mesto, tudi mnogo let kasneje, leta 1827, so pri kresijskih komisarijih in konceptnih praktikantih preverjali znanje slovenščine, v drugi polovici 16. stoletja se je začela vrsta uradnih razglasov v slovenščini, na razširjeno znanje slovenščine in njeno pisanje pa končno kaže tudi zelo razširjena raba bohoričice od 18. stoletja dalje za pisanje osebnih in krajevnih imen na primer v matičnih knjigah in davčnih operatih. Boj za rabo slovenščine v uradih in sploh v javnem življenju oživi z marčno revolucijo leta 1848, ko se pojavijo zahteve po uvedbi slovenščine v šole, sodnije in urade. Zlasti intenzivno se je boj za slovenščino v uradni rabi nadaljeval od konca 60. let prejšnjega stoletja. Razstava je pokazala tudi nekaj dokumentov tega boja. Pot slovenščini v sodnije in urade je zagotavljalo več zakonskih odlokov, vendar jih takratne oblasti niso nikoli popolnoma izpolnile. Že sodnijski red iz leta 1780 je določal, da se mora pri sodiščih uporabljati jezik, ki je v deželi navaden v govoru ljudstva,³ torej tudi v slovenščini. Sedemdeset let kasneje, leta 1850, je notranje ministrstvo ukazalo, da »praviloma ima na Kranjskem kakor tudi v slovenskih okrajih Koroškega ne samo nemški, ampak tudi slovenski jezik kot sodnijski jezik veljati.«⁴ Leta 1867 je pravosodno ministrstvo dopolnilo svojo uredbo iz leta 1862 glede rabe slovenščine na sodiščih ter ukazalo, da se naj slovenski jezik uporablja ustno in pisмено v tožnih in netožnih civilnih zadevah pri zaslišanju samo slovenskega jezika večjih prič.⁵ Ustavno pismo avstrijskega cesarstva iz leta 1848 je v 4. paragrafu določalo: »Vsakimu narodu je čisto ohranjenje njegove narodnosti in njegoviga jezika zagotovljeno«, 19. člen zakona o splošnih državljskih pravicah iz leta 1867 pa je določal enakopravnost jezikov v šoli, uradu in javnem življenju. Rabo slovenščine v političnih in finančnih uradih na Kranjskem so urejali ukazi deželnega predsedstva in predsedstva finančnega vodstva iz let 1869, 1870 in 1878.⁶ Objavljanje uradnih razglasov v slovenščini, ki se je začelo, kot smo že omenili, v drugi polovici 16. stoletja, je dobilo

svojo zakonsko podlago z določilo, iz leta 1849, s katerim je bilo odrejeno, da se morajo državni in deželni zakoni izdajati v vseh »deželnih navadnih jezikih«, ter da so teksti v različnih deželnih jezikih »vsi enako verjetni«. ⁷ Zahteve za uveljavitev slovenščine v urade in sodnije ter sploh v vsem javnem življenju so prihajale z vseh strani. Zlasti zanimivo je pri njih slediti tiste zahteve, ki so prihajale, rečemo naj, od spodaj. Omenimo jih nekaj. Gornjegrajski so leta 1868 zahtevali slovenske učitelje v celjske šole in pisane zapiskov pri okrajnih uradih v slovenščini. Prav posebej značilno je pismo županstva v Rateževem brdu, ki pravi: »Če na slovenski zemlji prebivamo, tedaj se tudi moramo Slovenci imenovati, če se pa Slovenci imenujemo, zakaj pa nas z nemškim jezikom kličejo? Ali je mar Bog nemški jezik za gospodarja, vse druge pa le njemu za hlapca dal? In clo u svetim pismu se bere: Usi narodi bodo Boga hvalili. Ka pa tadaj naš ne bo Boga hvalil, ki se ga še clo zmetuje...« Potem ko se župan sklicuje na zakonsko enakopravnost jezikov, nadaljuje: »Tadaj od današnjega dneva naprej, če bo kaj pisanja od ura(d)nije prišlo v nemškem jeziku, bom vselej nazaj poslal. Zakaj nemško pisana pisma veliko več stroškov županiji delajo.« Podobno je pismo horjulskega županstva: »Gospoške še zmirom delajo tako, kakor da bi bili mi na Nemškem, in res le bela vrana je kako slovensko pisanje... Tako ravnanje je veliko martra za nas, nam dela pota in naklada verh drugih obilnih davkov še nov davek za plačevanje človeka, ki nam prestavlja nemško pisanje. V teh nadlogah oberremo se zaupljivo do slavnega deželnega zbora, naj nam pomaga, da ne ostanejo naše prošnje za pravico našega jezika v kanclijah do sodnega dne neuslišane, ampak da se nam da, kar nam po Božji volji gre, ki nas ni za Nemce vstvaril(a), in pa po postavi cesarjevi, ki nam zagotavlja enakopravnost.« Leta 1875 je enajst županov v Vipavskem prav tako hotelo uradovanje v slovenščini. Deželnemu zboru so poslali pismo, v katerem so med drugim zapisali: »Po vsej Vipavskeji dolini se ne čuje v drugem nego le v slovenskim jeziku govoriti, a vendar od c. kr. vrhov se večidelj le v nemščini našemu ljudstvu dopisava; kar prizadeva velike sitnosti, ker jih zelo malo je, ki bi bili zmožni nemškiga jezika.« Tudi občine v župniji sv. Barbare v Halozah so leta 1881 zahtevale, naj okrajno glavarstvo in okrajno sodišče poslujeta v slovenščini. Vseh zahtev za slovensko uradovanje ne moremo navajati, omenimo le še nekatere, najprej interpelacijo na deželnega predsednika v Ljubljani, ki so jo leta 1880 poslali slovenski prvaki z dr. Bleiweisom na čelu. Z njo so ugotovili, da se naredbe in ukazi glede rabe

slovenščine v uradih niso spoštovale in da je tako ravnanje v nasprotju »zakonu in vsakemu narodu prirojenim pravicam«. Leta 1884 je kranjski deželni zbor sklenil, da naj postane s 1. januarjem 1885 slovenščina uradni jezik v njemu podrejenih uradih. Šest let pozneje (1890) je kranjski deželni zbor, v katerem so že dolgo tekale razprave v slovenščini, z resolucijo zahteval poslovanje vseh uradov v krajih s slovenskim prebivalstvom izključno v slovenščini. Mnoge podeželske občine so svoje spise sestavljale v slovenščini, najstarejšega zasledimo pri občini Gorevnica (1819). Mestne občine so začele uradovati v slovenščini kasneje, tako je na primer Ljubljanski magistrat sklenil uradovati v slovenščini leta 1882. ⁸ V cerkvi so začeli pisati matične knjige v slovenščini v glavnem med leti 1892 in 1895 (v Celju, Mariboru in Ptujju pa šele po letu 1918). Ponekod so jih pisali v slovenščini že prej, prvi pa jih je začel leta 1850 pisati župnik v Poljanah nad Škofjo Loko. ⁹ Tudi sostrski župnik je začel pisati matično knjigo v slovenščini, a mu je to škof ob vizitaciji leta 1876 prepovedal. Zato je vpise prevedel, »da bo nemška knjiga original«, slovensko knjigo pa odložil na ugodnejši čas. ¹⁰ Od osrednjih organov je pred letom 1918 uradoval v slovenščini samo kranjski deželni odbor, vsi drugi pa izjemoma. Šele narodna vlada je na svoji prvi seji 1. novembra 1918 na predlog dr. Janka Brejca sklenila: »Notrajni uradni jezik je slovenski; slovenske in nemške vloge se sprejemajo, reševati jih je slovensko.« S tem sklepom si je slovenščina dokončno zagotovila svoje mesto v šoli, uradu, sodniji in v vsem javnem življenju.

Na razstavi je bilo 114 dokumentov. Od njih jih je bilo 25 takih, ki govore o rabi slovenskega jezika. Razstavljeni so bili originali in manjše število reprodukcij vseh najstarejših znanih slovenskih dokumentov do konca 16. stoletja, mlajši dokumenti pa so bili za razstavo zbrani glede na svoj vizualni učinek, svojo redkost in specifičnost. Postavljeni so bili po vsebinskih oziroma provenienčnih skupinah. Največ razstavljenih dokumentov je bilo iz fondov Arhiva Slovenije, ljubeznivo pa so jih posodili Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Pokrajinski arhiv v Kopru, Zgodovinski arhiv v Ptujju, Arhivski oddelek v Idriji in zlasti veliko zelo pomembnega gradiva Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Za razstavo je bil pripravljen kronološko urejen katalog s kratkimi vsebinskimi oznakami dokumentov, s podatki hraniteljev in morebitnih objav. V njegovem dodatku je objavljenih tudi 22 doslej neznanih slovenskih dokumentov, ki so nastali med leti 1573 in 1819.

Razstava je bila odprta 8. februarja 1971 na slovenski kulturni praznik in bila tako po-

vezana s Prešernom, ki je slovensko besedo postavil v vrsto z drugimi jeziki, in zaprta 17. februarja. Pripravljena je bila v počastitev petindvajsetletnice samostojnega delovanja Arhiva Slovenije. Bila je dobro obiskana.

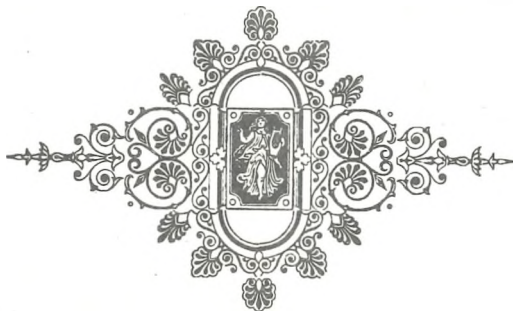
OPOMBE

Viri za podatke, ki jih na tem mestu ne navajamo, so navedeni v razstavnem katalogu Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije, Ljubljana 1971.

1. Breda Pogorelec, Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Naši razgledi, XX, 1971, št. 4, str. 109. — 2. Nadškofijski arhiv Ljubljana, Kapiteljski arhiv, Ljubljana 41. — 3.

Arhiv Slovenije, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut 42, spis 1415/1880. — 4. Deželni zakonik in vladni list za Kranjsko kronovino XXXIV, Del II. Tečaj 1850, str. 472. — 5. Arhiv Slovenije, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut 42, spis 1415/1880. — 6. Arhiv Slovenije, Deželno predsedstvo za Kranjsko, konvolut 42, spisa 1280/1869 in 1415/1880. — 7. Arhiv Slovenije, Zbirka normalij, fasc. Verschiedene Curende 1771—1850, 4. marec 1849. — 8. Arhiv Slovenije, Deželno predsedstvo za Kranjsko, spis 16386/1882; M. Lah, Borba ljubljanske občine za slovensko uradovanje, Kronika V — 1957, str. 139. — 9. Arhiv Slovenije, Matične knjige, župnija Poljane nad Škofjo Loko, rojstna knjiga 1838—1864. — 10. Mestni svet Ljubljana, Uprava za upravno politične zadeve, matične knjige, župnija Sostro, poročna knjiga 1907—1938.

Janez Kos

Časopis za zgodovino in narodopisje. Nova vrsta, 6. (XLI) letnik, zvezek 1, 2. Maribor, Obzorja 1970. 355 str. V. 8°

Šesti letnik nove vrste Časopisa za zgodovino in narodopisje je izšel v dveh zvezkih in se s tem ne le po kvaliteti, ampak tudi oblikovno močno približal svojemu predvojnemu predhodniku. Sicer pa je izhajanje dvakrat letno veliko ugodnejše tako za avtorje, urednika in ne nazadnje tudi za bralce, ki bi drugače morali dalj časa čakati na objavo posameznih prispevkov.

Pričujoči letnik uvajata dva spominska članka, prvi je posvečen Janu Šedivýju, drugi pa Antonu Vončini, dvema dobrima poznavalcema zlasti mariborske preteklosti in plodnima sodelavcema ČZN.

S področja arheoloških raziskovanj sta dva prispevka. Iva Mikl-Curkova podaja nove podatke o rimski naselbini v Dolgi vasi pri Lendavi, do katerih je pripeljalo raziskovalno delo Pokrajinskega muzeja za Pomurje, ki je jeseni 1968 z nekaj sondami posegel na prej malo raziskani del te naselbine. O Mariboru v rimski dobi je napisal obsežno razpravo Stanko Pahič. Poudaril je, da v Mariboru prvotno ni nastalo neko večje enotno naselje, temveč skupek pristav in vasic; prebivalci so bili avtohtoni ali priseljeni romanizirani domačini, eni zemljiški posestniki, drugi anonimni svobodni prebivalci, libertini in sužnji. Celotno prebivalstvo mariborskega okoliša je po ugotovitvah avtorja štel le nekaj sto ljudi. Večina najdb pa sega v 1. in 2. stoletje n. št.

Izključno srednjeveško problematiko obravnava Jože Koropec v članku Majšperk v srednjem veku, kjer podrobno analizira zgodovino majšperške gospoščine, ki je po podatkih imenjske cennitve iz prve polovice 16. stoletja veljala za najimenojnejšo dravskopoljsko gospoščino.

Med najzanimivejše prispevke zadnjega ČZN moremo uvrstiti razpravo Jožeta Curka Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji. Sedanja naselitvena podoba severovzhodne regije je rezultat vrste historičnih dejstev, avtor se dotika antične tradicije, zlasti pa razčlenjuje različne kolonizacijske valove od 6. stoletja dalje. Po orisu regionalnih razmer, važnih za nastanek in razvoj ter obliko ruralnih naselij, prehaja razprava na analizo splošnih razlogov za nastanek urbanih naselij. Sledi podrobnejša zgodovinska obdelava 30 krajev s srednjeveško tradicijo.

Jakob Richter sodeluje z dvema prispevkoma. V prvem obravnava opis Rusije iz 17. stoletja izpod peresa B. Glavinica de Glamoč,

dvornega tolmača za ruski jezik pri cesarju Leopoldu I., kasnejšega župnika v Slovenskih Konjicah (kjer je ohranjen njegov nagrobnik) in senjskega škofa. Omenjeni rokopis je bil doslej malo znan, hrani ga dunajska Nacionalna biblioteka, se pa po Richterjevem mnenju glede kvalitete ne more primerjati s skoraj sto let starejšim Herbersteinovim opisom Rusije. J. Richter objavlja tudi članek o ustanovitvi lavantinske škofije, kjer kritizira najnovejšo datacijo nastanka lavantinske škofije, ki jo avstrijski zgodovinarji K. Amon, F. Posch in J. Wodka v svojih zadnjih delih postavljajo v leto 1225, medtem ko Richter meni, da ni razloga, da ne bi ostali pri stari dataciji tj. pri letu 1228.

V obdobje narodnega preporoda posega več avtorjev. Še vedno je zanimiv članek Frana Ilešiča Graščinski oskrbnik, sreski komisar Josip Hercog v Podčetrtku († 1860), »stric« Stanka Vraza, čeprav je bil napisan pred tridesetimi leti in namenjen za ČZN že leta 1940. Članek tudi danes pomeni prispevek h krajevni zgodovini Podčetrтка in donesek k zgodovini ilirizma na Štajerskem. Kratak zapisek v Vrazovi in Macunovi literarni zupščini je prispeval Janko Orožen, medtem ko je Jože Rajhman v članku Vloga Petra Danjka v zgodovini slovenskega knjižnega jezika opisal Danjka kot jezikoslovca in slovenskega preroditelja. Z zgodovino šolstva na mariborskem področju se je uspešno ukvarjal pokojni Jan Šedivý, ki je že v prejšnjih letnikih ČZN objavil nekaj tovrstnih razprav. V 6. letniku sta dva njegova prispevka s tega področja. V prvem je opisal deset profesorjev klasične gimnazije v Mariboru, med njimi B. Raiča in D. Trstenjaka, obsežno delo pa še ni objavljeno v celoti in lahko pričakujemo nadaljevanje v naslednjem letniku. V drugem delu z naslovom Zgodovina visokega šolstva v Mariboru do 1941 pa se dotika filozofskega študija, namenjenega benediktinskim redovnikom v Fali (ok. 1628—1638), boja za ustanovitev liceja v Mariboru pred 150 leti in ustanovitve lavantinskega bogoslovja (1859).

Ivan Škafar objavlja Kovačičeve spomine na Prekmursko iz leta 1893, ki jih hrani rokopisni oddelek mariborske študijske knjižnice in so zanimivi kot dokument časa, saj nam dajejo neposreden vpogled v narodopisne, politične, verske, kulturne ter šolske razmere v Prekmurju ob koncu 19. stoletja.

S krtačnega odtisa ČZN XXXV, št. 3-4, 1940, je članek Franja Baša Pisma dr. Antona Korošca dr. Franu Jankoviću. S tem sestavkom je uredništvo zaključilo objavo prispevkov, predvidenih za zadnjo predvojno številko ČZN. Drugi Bašev prispevek pa go-

vori o okupatorski upravi na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem.

O oblikah etnografskih raziskovanj na območju Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti piše Vlasta Koren. Poleg arheoloških, zgodovinskih, jezikoslovnih in etnografskih prispevkov je v novi številki ČZN tudi nekaj geografskih razprav in člankov. Vladimir Bračič pričenja svojo razpravo Belski vrh — fenomen haloških goric s prikazom zemljiško-posesstnih odnosov od 1542 dalje, ko je Belski vrh prvič omenjen v imenjski cenitvi gospoščine Borl. Prikaže ga kot izrazito naselje kočarske posesti, kjer so imeli večino vinogradniških površin kmetje s Ptujskega polja, ter ugotavlja, da je še dandanes Belski vrh primer vinogradniškega naselja s prevlado nenaseljenih zgradb »vrhov«. Težišče študije Boruta Belca, Zemljiškoposestne razmere v Jeruzalemskih gorinah leta 1824, njihov razvoj in učinek na današnjo regionalno agrarnosocialno diferenciacijo, je v prikazu razmerja med domačo in tujo posestjo na tem območju. Jakob Medved je prispeval razpravo Tipi in smeri spreminjanja izrabe zemljišča v Pohorskem Podravju, kjer je podal pregled razvoja zemljiških kategorij na osnovi primerjav katastrskih podatkov iz leta 1900 in 1962.

Olga Jansa

Celjski zbornik 1969—70. Svet za kulturo in znanost skupščine občine Celje. Uredil uredniški odbor, odgovorni urednik Vlado Novak, Celje 1970, 464 str. V. 8°.

Trinajsti zvezek Celjskega zbornika je izšel izjemoma kot dvojni letnik za leti 1969 in 1970, kar se kaže v njegovi zajetni obsežnosti in velikem številu priobčenih prispevkov (29). Moto zbornika je tudi tokrat posvečanje problemom in budno spremljanje kulturnega življenja na širšem področju celjske regije.

Precejšnje število prispevkov se ukvarja z gospodarsko oziroma socialno problematiko širšega celjskega področja ali samo občine. Taki sta analizi M. Nateka (Razvitost celjskega področja v okviru SR Slovenije, Sezonski delavci na celjskem področju), ki je v prvi z razčlenitvijo podatkov o prebivalstvu, o gospodarstvu in še nekaterih činiteljih pokazal vlogo in položaj celjskega prostora (sestavljva ga 10 občin) v širšem slovenskem prostoru, hkrati pa podaja jasno sliko o njegovi močni diferenciaciji. Isti avtor je poskušal v drugi študiji analizirati vzroke za sezonsko zaposlovanje in ga primerjati s sezonskim drugje v Sloveniji. O problemih, ki nastajajo s procesom deagrarnizacije in s problematiko zemeljskih plazov na ozemlju celjske občine nas seznanja dr. A. Sore.

Kmečko problematiko zajemata študiji J. Marolta in dr. A. Hrašovca Hribovske kmetije v zahodnem delu Šaleške doline (kjer analizira izrazito hribovske katastrske občine Bele vode, Šentvid in Zavodnje) in Kmečko pokojninsko zavarovanje.

O sedanjem stanju rekreacije na širšem celjskem področju, njenih pestrih oblikah in perspektivah v povezavi s poudarkom, ki ga je v letu 1968 dal rekreaciji v najširšem pomenu besede VI. kongres jugoslovanskih sindikatov, je spregovoril J. Zupančič.

Slovstveno problematiko zajema komparativna študija F. Jesenovca o Jurčičevi in Tomičevi Veroniki Deseniški in razprava B. Orožnove o tem, kakšno mesto so našli slovenski kraji in ljudje v spisih starejših čeških leposlovcev (Ana Rehaková, Marija Gebauerová).

F. Roš, v letu 1970 dobitnik Žagarjeve nagrade, je objavil dva krajša prispevka (Učitelstvo v boju za napredek šolstva s podnaslovom Ob obletnici obvezne osemletne šole na Slovenskem in Šlandrova družina). Ko smo v letu 1969 praznovali stoletnico obvezne osemletne osnovne šole na Slovenskem, ne bi smeli mimo širšega celjskega območja, saj je bilo tu čutiti živahno delovanje prosvetnih delavcev tedaj in pozneje. Že Konškove Celjske slovenske novine v letih 1848 in 1849 so zahtevale ločitev šole od cerkve, leta 1870 dobi Celje svoje učiteljsko društvo, čez pet let pa prvo slovensko osnovno šolo s slovenskim jezikom za občino Celje okolica. Tudi prvi trije letniki Popotnika, najstarejše slovenske pedagoške revije, so izšli v Celju. Ne moremo mimo, če zasledujemo slovensko učiteljsko problematiko, ne da bi poudarili akcije celjskega učiteljskega društva za ustanovitev enotne slovenske učiteljske organizacije in mimo njenega glavnega propagatorja Armina Gradišnika. Zaradi celjskega gimnazijskega vprašanja sredi devetdesetih let 19. stoletja (nemško-slovenske vzporednice v nižjih razredih) je padla vlada nemških nacionalnih liberalcev s knezom Windischgrätzom. Zelo znana je Celjska deklaracija JUU o orientaciji učiteljske stanovske politike iz leta 1926. Tudi glasilo učiteljskega pokreta Prosveto je urejal rojak s tega področja, učitelj v Šmartnem ob Paki, Oskar Hudales. Vso to bogato šolsko strukturo so po aprilu leta 1941 uničili Nemci. O trgovskem šolstvu v Celju, o 100-letnici celjske nedeljske šole za trgovske praktikante in vajece govori prispevek L. Rebeuška.

T. Kolšek je v razpravi o odmevu marčne revolucije leta 1848 v celjskem okrožju priobčil in analiziral dva dokumenta zgodovinskega arhiva za kresijski urad Celje. Prvi dokument sodnega okraja Pukštanj pri Dravogradu govori o revolucionarnem nastopu

podložnih kmetov proti zemljiški gosposki, drugi dokument pa je poročilo okrajne gosposke iz Jurkloštra graškemu guberniju ob volitvah za državni zbor v Frankfurtu.

J. Orožen objavlja dva kratka prispevka: Novoceljska tragedija in Zapisek o Šentjungerti. V prvem govori o tragičnem propadu lastnika graščine Novo Celje Hausmanna, ki je postal žrtev preloma med dvega dobama po revolucionarnem letu 1848, drugi pa je zanimiva analiza spominske knjige cerkve sv. Kunigunde.

Nekaj tehtnih prispevkov se ukvarja z umetnostnozgodovinsko problematiko. Tako je M. Moškon prispevala pojasnila k heraldičnemu ekslibrisu Bernarda Mavrišiča. Zbornik objavlja govor dr. F. Steleta ob otvoritvi nove gotske kapele v celjski opatijski cerkvi decembra 1969, ki mu uredniška opomba obeta nadaljevanje v obširni študiji. Umetnostni zgodovinar I. Stopar je avtor dveh obsežnih razprav (Spomeniškovarstveni red za staro mestno jedro v Celju in Program za spomeniško obnovo velenjskega gradu). V prvi ekspertizi je izdelala spomeniška služba svoj prispevek k zazidalnemu načrtu starega mestnega jedra in naj bi služila kot osnova pri vseh gradbenih posegih. Opremljena je z obširnim zgodovinskim uvodom ter pregledom arheoloških con in spomenikov. Avtor pojasnjuje, da je bila analiza napisana z namenom, »da bi se novo in staro v Celju v do glednem času stkalo v lepo in ljubko celoto. Drugi Stoparjev prispevek ni le zelo natanko izdelana sanacija relativno dobro ohranjenega palacijskega velenjskega gradu, temveč je hkrati njegova izčrpna zgodovinska in umetnostnozgodovinska analiza.

M. Rybář je podal pripombe k Curkovemu topografskemu gradivu za občine celjske regije in sicer k zadnjemu IX. zvezku (obsega 21 sakralnih spomenikov). Avtor korigira nekatere napake in dopolnjuje pomanjkljivosti kot zgodovinar in poznavalec kraja.

F. Gradišnik piše o usodnih posledicah gostovanja celjskega gledališča leta 1907 v Šentjurju pri Celju. Razčlenjuje krizo gledališkega življenja v letih 1906 do 1908 v povezavi s takratno politično situacijo in jo opremlja z avtobiografskimi podatki.

G. Grobelnik poudarja velike pevske kvalitete komornega moškega zbora Celje, ki je že od marca 1939 nosilec Gallusove plakete, A. Stupica pa je priobčil zapisek o umetniku, specialistu medaljarske umetnosti, Vladimirju Štovičku. Članka J. Kislingerja in S. Terčaka govorita o pomembnem kulturnem snovanju tako reprezentativnih ustanov kot sta celjski likovni salon in muzej revolucije, V. Kolšek je analizirala postavitve nove stalne arheološke razstave v dvorani pritličja Študijske knjižnice, ki pomeni hkrati z lapidari-

jem na prostem in z že leta 1967 urejenim lapidarijem v stari grofiji eno najmodernejših in funkcionalno urejenih arheoloških razstav.

Znanstveno raziskavo problema o zdravju šolskih otrok je obdelal dr. M. Veber, tej pa sledi poročilo iz leta 1968 o onesnaženju atmosfere mesta Celja in Štor.

Gvido Stres

Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. VIII; DZS 1970, uredil uredniški odbor, 349 strani, nad 130 ilustracij.

Zbornik je razdeljen v tri dele: razprave, nekrologi in slovstvo ter galerije. Na koncu knjige je uredništvo pripisalo poleg drugega, da je bila redakcija zbornika zaključena že leta 1967 in so pozneje tekste le delno retuširali, kar se pri nekaterih člankih pozna.

Uvodni prispevek Naceta Šumija je posvečen umetnostnozgodovinski dediščini Izidorja Cankarja, čigar fotografija je na začetku knjige. Jubilejni članek Franceta Steleta ob 80-letnici Vojeslava Moleta je Steletu prerasel v široko zasnovan pregled jubilarne dela na področju umetnostne zgodovine in umetnostnozgodovinskih razmer, zato naslednji Steletov prispevek o slovenski umetnostni zgodovini po letu 1920, kar nadaljuje prejšnjega (pravzaprav tudi Šumijevega), saj se po tem letu umetnostnozgodovinska veda pri nas udomači, za kar ima velike zasluge trojica: Cankar, Mole, Stele, ki so utemeljitelji t. i. ljubljanske umetnostnozgodovinske šole kot nadaljevanje dunajske šole v najširšem smislu besede. Domača umetnostna zgodovina se je zaradi specifičnosti našega ozemlja nujno morala nasloniti na izsledke pokrajinskega umetnostnega raziskovanja (topografski prispevki) in pa na umetnostno zemljepisno metodo, ki je za naše etnično ozemlje nujna, da nismo krivični do naših spomenikov (pojmi provinca in periferija). S temi tremi prispevki smo pridobili nove temelje za študij slovenske »umetnostnozgodovinske teoretike«.

Umetnostni zgodovinar in profesor na AGFT Marko Marin je obširno popisal kartuzijo Bistvo in njen stavbno zgodovinski problem. Pri članku z obsežnimi opombami je izostalo nekaj novejša literature (prim. K. Kobe-Arzenšek), kar gre gotovo na rovaš uvodnih ugotovitev glede zamude pri tisku in bo avtor to drobno pomanjkljivost pri eventualnem ponatisu prav gotovo upošteval. Nace Šumi je primerjal cerkev v Novi Štifti pri Ribnici z Marijino cerkvijo v Lodiju pri Milanu in nam odkril nekatere novosti pri interpretaciji tega spomenika, ki je bil v zadnjih letih lepo restavriran.

Zanimiva je ugotovitev, da so nameravali cerkvi dodati zunanji obod, ki se kaže dograjen le v JV pazduhi stavbe. Polonca Vrhunc je popisala delo kvalitetnega miniaturista slikarja amaterja Simona Tadeja Volbenka Grahovarja (1710—1774), ki je posebno znan po iluminacijah Spominske knjige bratovščine sv. Dizme. Emilijan Cevc je dognal pravo ikonografsko vsebino dvema baročnima slikama, Metzingerjevemu Titulusu Manliusu Torquatusu in pa Cantarinijevi sliki — Oidip se v Kolonu pripravlja na smrt. Z dognano analizo je korigiral tudi inozemsko gradivo v zvezi s tem problemom. Slikar Anton Postl iz Št. Ruperta na Dolenjskem je bil doslej komaj znan. Tu nam ga je obširneje predstavil Ivan Komelj. Dela tega slikarja, ki bolj ali manj uspešno nadaljuje baročno tradicijo naših baročnih mojstrov (posebno Jelovška), so predvsem na Dolenjskem, nekaj tudi v Beli krajini. Mogoče se bo pokazal še kje? Kiparja Svitoslava Peruzzija je obdelala Bojana Hudales-Kori in ga vsaj delno rešila prezgodnje pozabe. Razpravi je dodan katalog kiparjevih del. Slikarja Josipa Germa se je lotila Eva Malnarič-Gspan. Tekstu je dodan katalog. Oba umetnika sta bila stilno le sopotnika moderne. O pozabljenem reliefu iz Mariborskega muzeja madžarskega kiparja Jozsefa Szentpéterija je napisal Sergej Vrišer. Da je občasno Jožef Tominc slikal v Ljubljani, je dokazala Ksenija Rozman. Umetnostnozgodovinske izpiske (račune) iz Kapiteljskega arhiva v Ljubljani je priobčil Janez Höfler.

Nekrologi so posvečeni dr. Franu Šijancu, dr. Janezu Veidru, dr. Antonu Vodniku, dr. Karlu Dobidi, Franju Bašu, dr. Josipu Korošču, dr. Josipu Klemencu. Tuji umrli, za Slovence pomembni umetnostni zgodovinarji pa so: arhitekt Ejnar Dyggve iz Danske, dr. Antonín Matějček, profesor Karlove univerze; prof. Giuseppe Marchetti iz Vidma; dr. Otto Benesch, direktor Albertine na Dunaju; dr. Rochus Kohlbach, prelat v Gradcu; prof. Remigio Marini iz Trsta ter še Gabriel Millet iz Pariza, poznavalec bizantinske umetnosti in dr. Fritz Saxl iz Londona, specialist za ikonografijo. Luc Menaše je tem nekrologom dodal izčrpen popis tujih umetnostnih zgodovinarjev in drugih piscev o likovni umetnosti, umrlih med leti 1945—1967.

Posebno dva prispevka v zadnjem poglavju o slovstvu in galerijah sta vredna, da bi stala med razpravami. Luc Menaše je utemeljeno pokritiziral zagrebško Enciklopedijo likovnih umetnosti I—IV. Sproti navaja tudi popravke. Emilijan Cevc pa je napisal premišljene dopolnitve k Zadnikarjevi knjigi Znamenja na Slovenskem. Isti komentira tudi Steletovo Umetnost v Primorju. Istarske freske Branka Fučića komentira Ksenija Rozman, Sergej Vrišer pa našteva in karakteri-

zira inozemske knjige o zgodovini mode. O vodnikih in katalogih pomembnejših razstav v Ljubljani je napisal Nace Šumi, o Narodni galeriji in njenem delu (razstave, katalogi) pa piše Ksenija Rozman, ki je s tem prispevkom zapolnila manjkajoče objave podatkov po letu 1945. Umetnostnozgodovinsko bibliografijo za leto 1967 je sestavil Mirko Jutršek. Čeprav pravi avtor sam, da je bibliografija selektivnega značaja, je za splošne potrebe dobro uporabna.

Založniku Umetnostnozgodovinskemu društvu želimo, da bo zbornik redneje izhajal, saj je iz prispevkov in števila avtorjev razvidno, da jim dela ne manjka.

France Stuki

Österreich Lexikon I-II, Wien-München 1966

Pred časom je izšlo v Avstriji zanimivo delo o preteklem in sedanjem snovanju v sosednji državi. Še posebej nas v tem okviru zanimajo opozorila tega dela o Slovencih onstran Karavank, zanimiva pa je tudi koncepcija samega leksikona, ki želi slediti prikazu avstrijske državne in narodnostne zavesti v novi luči. Tako je tudi razumljivo, da je bilo v njem vidno mesto namenjeno narodnim manjšinam na območju Avstrije, med njimi koroškimi Slovincem. V prvotni zasnovi naj bi delo prineslo pri orisu narodnega sestava južnokoroških občin z ozemlja nekdanjega obveznega dvojezičnega šolstva narodnostni prikaz, izdelan na podlagi ljudskega štetja iz leta 1951. Tudi imena krajev tega območja bi bila v celoti dvojezična nemško-slovenska. Komaj pa je izšel prvi zvezek leksikona (od črke A do črke K), je prav tako upoštevanje slovenskega vprašanja zbudilo vrsto ugovorov avstrijskih nemško nacionalno usmerjenih krogov, zbranih večinoma okrog svobodnjaške stranke Avstrije. Ugovori so celo zahtevali umik prvega zvezka leksikona iz prodaje (gl. Südpres — Pressedienst der Arbeitsgemeinschaft für Südkärnten 18. aprila 1966, Kärntner Nachrichten 14. maja in 11. junija 1966, Neue Front 25. junija 1966, Wiener Montag 29. avgusta 1966 idr.), kar pa je zbudilo ogorčenje avstrijsko usmerjenega dela avstrijske javnosti (prim. Die Österreichische Nation iz avgusta 1966, Der Österreichische Standpunkt iz septembra tega leta), ki je ob ugovorih nemško nacionalnih krogov poudarjala, da se za zahtevo po prepovedi prvega dela leksikona skriva na strani teh krogov nasprotovanje osnovni koncepciji tega dela, zajemajoči poudarek na avstrijski naciji in avstrijski državnosti. Vsekakor je bil val nemško nacionalnih krogov dovolj močan, da se redakcija leksikona ni le ogra-

dila od avtorja podatkov o slovenski manjšini, ampak, kot je poročal takratni tisk, celo najavila dodatni zvezek leksikona z ustreznimi popravki in dopolnili.

Tako tudi ni čudno, da so iz drugega zvezka izpadla omenjena, za nemško nacionalne avstrijske kroge neprijetna dejstva o slovenski skupnosti na Koroškem. Zanimivo je, da je po izidu tega zvezka oficiozno glasilo koroške deželne vlade Die Kärntner Landes-Zeitung 25. avgusta 1967 z obžalovanjem ugotovilo, da se je pri pripravi drugega zvezka založnica leksikona umaknila pri slovenskem vprašanju »od vročega, ... manjšinskega vprašanja na Koroškem«. Za glavne nasprotnike slovenskega vprašanja pa je list označil »ozek krog večno včerajšnjih« ter spraševal, ali se izdajatelj leksikona niso morda pri pripravi zvezka preveč uklonili tistim, »ki iščejo v povezovanju preteklosti svoje izgubljene pozicije«. Ob koncu je list še pribil, da emocije tega kroga niso nikakršno merilo za narodnostno (»etnografsko«) orientacijo na Koroškem.

Tone Zorn

Peter Tosoni, Martin Wutte — Leben und Werk eines Kärntner Historikers, tipkopisna disertacija, Gradec, oktober 1966

Pred petimi leti je predložil P. Tosoni filozofski fakulteti graške univerze razpravo o življenju in delu znanega nemško-koroškega zgodovinarja dr. Martina Wutteja. Zanimivost daje delu predvsem dejstvo, da v celoti potrjuje oceno Wuttejevega dela, kot jo je pred leti pripravil Lojze Ude (Dr. Martina Wutteja duhovna podoba, Koledar Slovenske Koroške za leto 1958, Celovec, str. 45—50). Res, da Tosoni brez rezerve povzema Wuttejevo delo in njegove ocene slovenskega vprašanja, posebej še koroškega, vendarle se prav iz te podaje lušči Wuttejeva podoba, kakršno smo na slovenski strani vedno podčrtovali in opozarjali na njegova nemško nacionalna, Slovencem nasprotna stališča. Iz disertacije je videti, da Wuttejevo močno nemško nacionalno čustvo in nasprotovanje Slovencem izhaja še iz njegovih dijaških let in tako ni čudno, da ga v letih 1911—1916 najdemo kot načelnika koroškega okrožja (okrožje XVI) znanege nemškega šolskega društva, Deutscher Schulvereina (Tosoni, str. 16). — Očitno je, da je Wutte prav v tem času spoznal za koroške Slovence raznarodovalno vlogo utrakvistične šole, v zagovor katere se je ponovno vračal s publicističnim peresom (npr. leta 1919). Znano je tudi, da je ob petdesetletnici nemškega šolskega društva leta 1930 Wutte znova podčrtal, da je delo tega društva na Koroškem usmerjeno predvsem k dvema ciljema: po eni strani h krepitvi »jezikovnih otokov

nemštva v obmejnih občinah«, po drugi pa k obrambi »nemško mislečih vindišarjev v njihovih prizadevanjih pred vsakršnimi (slovenskimi op.) napadi«. Ob tej priložnosti je Wutte tudi s priznanjem govoril o zaslugah tako popolnoma nemških, kot tudi utrakvističnih šol za koroško nemštvo (Freie Stimmen 11. maja 1930). — Drugo Wuttejevo izhodišče, ki nam celostno pojasnjuje njegov odnos do slovenstva, pa je Tosonijevo opozorilo, da je bil Wutte v letih 1924—1930 (Tosoni, str. 26) načelnik osrednje protislovenske organizacije na Koroškem, Kärntner Heimabunda! To načelstvo je Wutte vodil ne le kot politik, ampak tudi kot publicist, saj je 1927 izšla prav izpod njegovega peresa »strokovna« utemeljitev »vindišarske« teorije.

Prav to dejstvo pa nam skupaj s Tosonijevo razpravo znova razjasni tisto stran Wuttejeve politične, strokovne in znanstvene dejavnosti, ki se je posredno ali neposredno dotikala slovenske skupnosti tako na Koroškem, kot na ostalem slovenskem etničnem prostoru in ki je izhajala iz neposrednih nemško nacionalnih Wuttejevih stališč. Da je iz teh stališč vse do danes vodilni koroški historik ocenjeval tudi svoje strankarske nasprotnike, priča plastičen očitek, ki ga je nedavno prineslo koroško časopisje (Kärntner Tageszeitung 21. aprila 1971, str. 10).

Tone Zorn

Dr. Metod Mikuž, Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov. Založil zavod »Borec«, Ljubljana 1969. 316 str. 8°

S to knjigo smo Slovenci dobili prikaz naše »partizanske ekonomike«, ki je v našem narodnoosvobodilnem boju igrala pomembno vlogo poleg partizanske borbe na položajih, ker je morala zagotoviti osvobodilnemu gibanju najpotrebnejša materialna sredstva. V tem prikazu nam je prof. dr. Mikuž podal izčrpen pregled, kaj vse je še moral mali slovenski narod žrtvovati poleg številnih krvavih žrtev za svojo nacionalno in socialno osvoboditev.

Kakor naš NOB se tudi partizanska politika ni razvijala enako v vseh slovenskih pokrajinah in je na splošno prednjačila ljubljanska pokrajina, za njo Primorska in potem Gorenjska, Štajerska in Koroška. Tako nam je tudi prikazan razvoj po pokrajinah.

Dr. Mikuž se je držal razdelitve, ki jo je podal na kočevskem in črnemeljskem zasedanju dr. Marijan Breclj: od začetka NOB do nekaj mesecev pred kapitulacijo Italije, od nekaj mesecev pred kapitulacijo Italije do prvega zasedanja SNOS, od prvega zasedanja SNOS do osvoboditve.

V uvodu se seznanimo, s kakšnimi problemi se srečuje gospodarski zgodovinar v zvezi s partizanskim gospodarstvom.

Za partizansko gospodarstvo v prvem obdobju je bila značilna skrb, da se osvobodilnemu gibanju zagotove tista najpotrebnejša materialna sredstva, ki so nujna za ureditev NOV in OF. V tem času je SNOO izdal prve odloke: odlok o narodnoosvobodilnem davku, odlok o posojilu svobode, pozivi za prostovoljne prispevke.

S prvim svobodnim ozemljem se pojavi še vprašanje preskrbe civilnega prebivalstva in IO OF je postavil osrednjo gospodarsko komisijo ter 10. julija 1943 izpeljal organizacijo gospodarskih komisij do svojih temeljnih organizacij, terenskih odborov OF. Odsek za gospodarstvo in prehrano pri upravni komisiji za osvobojeno ozemlje v ljubljanski pokrajini je natanko določil naloge gospodarskih komisij vseh stopenj (vaške, rajonske, okrožne, osrednja GK).

Vzporedno je tekla gospodarska dejavnost glavnega štaba, ki je imel svoj ekonomski štab.

Z italijansko kapitulacijo je nastal povsem nov položaj in IO OF ter zatem kočevski zbor se že lotita »načrtnega gospodarstva«, ki je imelo namen, »da v sedanji narodnoosvobodilni borbi razreši najbolj pereče vprašanje gospodarstva in prehrane v kar največjo korist skupnosti. Zato ti gospodarski ukrepi nikakor ne posegajo v vprašanje zasebne lastnine, pač pa se dotikajo prostega razpolaganja z zasebno lastnino le toliko, kolikor to zahteva vojni čas in korist slovenske skupnosti v tem vojnem času«, kakor je izjavil dr. Breclj že na kočevskem zboru. To je tudi že čas uveljavljanja pravega finančnega poslovanja (obveznice, boni, lira, posojila) in pri upravni komisiji se ustanovi še odsek za finance.

V tem delu zvemo o partizanskem gospodarstvu v ljubljanski pokrajini (civilne partizanske oblasti in gospodarska dejavnost 7. korpusa), na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem.

Tretje obdobje je že prehod v urejeno finančno gospodarstvo, katerega temelj so trije odloki (odlok o izdaji plačilnega bona vseh nominalnih vrednosti, odlok o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije in odlok o pobiranju narodnoosvobodilnega davka). Finančni odsek pri predsedstvu SNOS pa se je razširil.

To obdobje je zelo obširno podano tudi po okrožjih za ljubljansko pokrajino, Primorsko in Gorenjsko ter za celotno Štajersko. Prav tako zvemo o pomoči Hrvaški in o izmenjavi z njo. Na koncu je še splošen pregled denarnega prometa v letu 1944 ter opombe (viri, literatura).

S tem prikazom smo spoznali, da partizansko gospodarstvo na Slovenskem ni bilo posnemanje ali zavestno prenašanje elementov iz revolucionarnih sovjetskih gospodarskih sistemov. Tudi tu se je pokazala marsikdaj naša originalnost, ker smo bili Slovenci glede materialne pomoči največkrat navezani predvsem nase in je pri tem največji delež nosil mali človek.

Jože Ožura

Jože Šircelj, Koroška znamenja — Današnji in jutrišnji dan koroških Slovencev. Slike sta posnela: Egon Kaše in Joco Žnidaršič, ČGP Delo, Ljubljana 1970. 264. str. V. 8°

Redko katera knjiga je v preteklem letu še pred izidom zbudila toliko zanimanja v matični Sloveniji in v zamejstvu kot ravno Šircljeva po videzu in vsebini reprezentančna publikacija. Knjiga je sicer izšla z nekajmesečno zamudo in je tako izgubila vlogo protiteži številnim nemškim slikanicam ob 50-letnici koroškega plebiscita, to pa tako ali tako ni njen edini namen in njena vrednost.

V knjigi je avtor zbral vrsto reportaž o koroških ljudeh. Zapiski so bili že prej objavljeni v reviji »Tovariš« in nedvomno so pripomogli k porasti zanimanja za zamejske probleme, ki smo ga lahko opazili prav v času Šircljevih reportaž. Sam priznava, da se mu je »iskanje poslednjih Mohikancev sprevrnilo v srečanje z radoživim rodom rojakov«. Njegova želja je, da bi se to zgodilo še čimvečjemu številu Slovencev.

»Koroška znamenja« niso zgodovinska knjiga. Z njimi smo končno spet enkrat dobili knjigo, ki govori o koroški sedanosti, o vsakdanjosti nevsakdanjih ljudi in usod. Pričuje o ljudeh — znamenjih. O slovenskih kmetih, učiteljih, župnikih, o arhitektu, o pravniku. Pripovedujejo nam »o sebi, o svojih zdregah in tegobah, o svojih koreninah in poganjkih, o svoji žalosti in upanjih — in o pogumu«. Širclju je iz drobcev uspelo ustvariti odlično mozaik. Upravičeno lahko trdimo, da mu to ni uspelo le zaradi njegove novinarske spretnosti, ampak tudi zaradi njegove lastne občutljivosti, posluha, obsedenosti od želje po iskanju resnice. In prav te odlike so potrebne v primeru Koroške, kjer resnica še zdaleč ni lepa ali enostavna.

Na koncu knjige sta pridana intervjuja z voditeljema obeh glavnih slovenskih koroških političnih organizacij (dr. Francijem Zwittrom in dr. Reginaldom Vospernikom), Spomenica koroških Slovencev iz leta 1955, tehtne in znanstveno argumentirane avtorjeve sklepne besede o položaju koroških Slovencev, kazalo osebnih imen in krajev ter shematičen zemljevid južne Koroške, kar vse pa nikakor ne zmanjšuje intenzivnosti sporočila knjige in

njene umetniške vrednosti, publikaciji pa daje znatno večjo težo.

Odlične črno-bele fotografije nedvomno prispevajo k celoti, medtem ko nekatere barvne

reprodukcije — verjetno zaradi tiskarske tehnike in ne po krivdi fotografov učinkujejo neokusno in kičasto.

Janez Stergar

SOMMAIRE

Vasja Melik, Professeur sans chaire à la Faculté des Lettres, Ljubljana: La Commune de Paris — ses influences et ses échos en Slovénie — CDU 944.361.1"1871":949.712 — p. 65

Timotej Knific, Étudiant, Kranj: Les sites archéologiques à Kranj — CDU 930.36(497.12 Kranj) — p. 70

Dušan Ludvik, Professeur à la Faculté des Lettres, Ljubljana: Les princes d'Éggenberg et leurs archives — CDU 930.25:929.2 Eggenberg — p. 77

Vlado Valenčič, Adjoint scientifique aux Archives historiques de la ville de Ljubljana: Histoire de la propriété foncière et de maisons à Krakovo (un faubourg médiéval de Ljubljana) — CDU 333(497.12 Ljubljana-Krakovo) (091) — p. 82

Tone Zorn, Associé d'études à l'Institut pour l'étude des nationalités, Ljubljana: Les Allemands d'origine non-Yougoslave dans la »Ba-

novine de la Drave« (Slovénie Yougoslave avant la Deuxième Guerre mondiale) et le censément de 1931 — CDU 312.95(497.12=30"1930" — p. 88

Tone Ferenc, Directeur de l'Institut d'histoire du mouvement ouvrier, Ljubljana: Les origines d'une institution »scientifique« (Institut für Kärntner Landesforschung) — CDU 323.13(=30) (497.12—16) "1941/1945" (06) — p. 93

Niki Brumen, Bibliothécaire au Musée à Murska Sobota: Les librairies et papeteries dans le pays au bord de la Mura — CDU 655.4(497.12—18) (091) — p. 105

France Stukl, Archiviste, Škofja Loka: Contributions à l'histoire de la Galerie municipale de Ljubljana — CDU 7.073(497.12 Ljubljana) "1907/1921" — p. 110

Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés — CDU 061.055 — p. 118

Publications nouvelles — CDU 930(048.1) — p. 121

ZAVAROVALNICA SAVA

S

MIRNO IN SREČNO ŽIVLJENJE JE IDEAL VSAKE DRUŽINE

TODA STRAH PRED SMRTJO ALI NESREČO, O KATERIH SLIŠITE IN ČITATE VSAK DAN, VZNEMIRJA
TO SREČO. VSAK TAK USODNI DOGODEK POVZROČI TUDI DENARNE SKRBI.

PRIMERNO ŽIVLJENJSKO ZAVAROVANJE

UBLAŽI MATERIALNO STISKO IN ZAGOTOVI DRUŽINI MIRNO ŽIVLJENJE.

ZAVARUJTE SE, DOKLER NI PREPOZNO!

DOPOLNILNO NEZGODNO ZAVAROVANJE POVEČA ZAVAROVALNO ZAŠČITO OB NEZGODI.

ENA SAMA PLAČANA PREMIJA

LAHKO ZAGOTOVI IZPLAČILO CELE ZAVAROVALNE VSOTE.

ZAHTEVAJTE POJASNILA, KI JIH NUDIJO ZAVAROVALNICA SAVA,
CENTRALA LJUBLJANA, MIKLOSICEVA 19/I IN NJENE POSLOVNE ENOTE:

CELJE, NOVA GORICA, KRANJ, KRŠKO, LJUBLJANA, MARIBOR, MURSKA SOBOTA, NOVO MESTO,

POSTOJNA, KOPER, JESENICE, MENGES, TRBOVLJE, ČAKOVEC, KOPRIVNICA

TER POSLOVALNICE: ZAGREB, RIJEKA, BEOGRAD

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

Nikolaj Pirnat: UPOR

OB 30-LETNEM JUBILEJNEM PRAZNIKU
DNEVU VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA

čestitajo

*gospodarske organizacije, zavodi in ustanove
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje sodelovanje
na gospodarskem in kulturnem področju*

1941 — 1971

ZAVOD ZA RAZISKAVO MATERIALA IN KONSTRUKCIJ

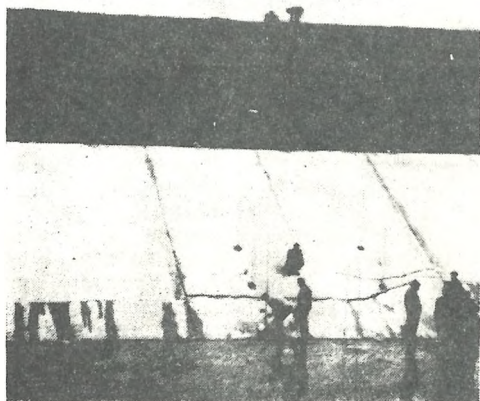
LJUBLJANA, DIMIČEVA 12

izvršuje v okviru svojih preiskav tudi vsa geotehnična dela.

Navajamo nekaj primerov.

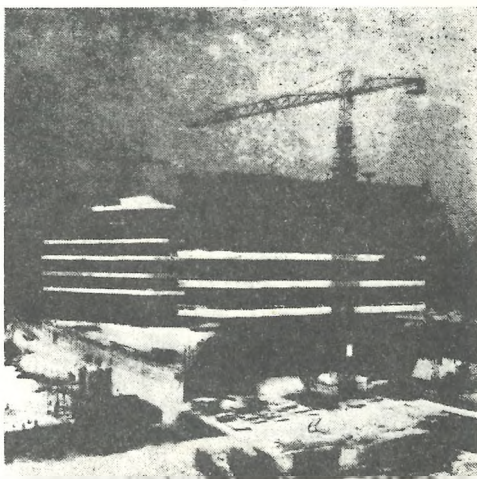
INJEKCIJSKA SIDRA

Ob rekonstrukciji železniške proge Ljubljana—Dobova je bil del opornih zidov v plazovitih pobočjih pri Hrastniku zgrajen kot sidrani oporni zid. Material v teh pobočjih je iz starih plazov in je sestavljen iz zmesi gline, laporja in dolomitskega grušča. Izkop za klasični težnostni oporni zid z zunanjim opiranjem odkopa bi bil zelo težaven in drag ter se je zato izvedel z gnanim opažem in sidranjem. Vgrajena injekcijska sidra so nosilnosti 18—25 ton. Tak sistem gradnje je omogočil široko delovišče v zaporednih etažah, varno delo in uporabo mehanizacije, ker v samem odkopu ni bilo nobenih razpor. Razen tega je bila tudi preprečena možnost aktiviranja plazov, saj se zaradi prednapenjanja sider ni porušilo obstoječe ravnotežje v pobočju.

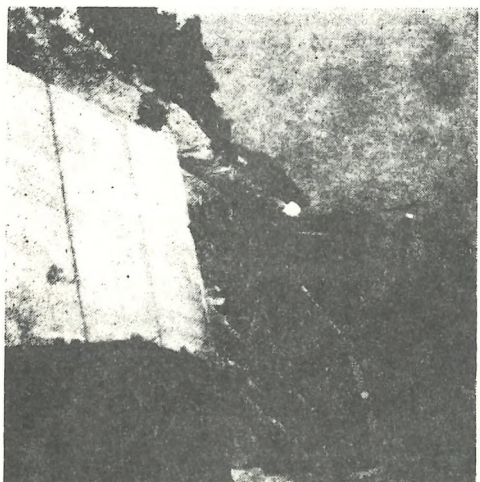
KOMPENZACIJSKO TEMELJENJE STOLPNIC NA TRGU REVOLUCIJE V LJUBLJANI

Zemljišče, na katerem se gradijo objekti Trga revolucije, sestavlja savski prodni nanos, ki sega do globine 6 m pod površjem. Temu sledijo holocenski sedimenti sivih srednje gnetnih meljnih glin, ki segajo do globine ca. 15 m. Nižje sloje sestavljajo ponovno savski nanosi. Podtalnica se pojavlja v dveh horizontih približno v globini 5 m in v globini 15—17 m. Temeljenje stolpnice je izvedeno v globini 10,4 m pod površjem, kjer imamo geološke pritiske 20,44 t/m². Objekt je temeljen s šesterkotno temeljno ploščo s stranico 25 m in višino 4,5 m. Pri tem je obtežba z objektom pri normalni obremenitvi enaka teži izkopa. Kontaktni pritiski pod togo temeljno konstrukcijo so pri dimenzioniranju plošče upoštevani. Meritve useđanja objektov kažejo lepo soglasje z računsko dobljenimi vrednostmi.

MERITVE POD BETONSKO OBLOGO DOVODNEGA KANALA HE SREDNJA DRAVA 1

V spodnjem pasu betonske obloge brežin dovodnega kanala HE v Zlatotičju so po hudem naliivu z dne 17. 7. 1967 nastale razpoke. Da bi ugotovili vzrok teh razpok, je bil napravljen poskus, ki je simuliral enake pogoje, kot so bili ob naliivu. Za poskus je bilo v betonsko oblogo brežine (plošča št. 105) vgrajenih 6 piezometrov ter še 2 v globini dna, s katerimi je bil merjen vodni pritisk, ki je nastal pod ploščami. Voda je bila v enaki intenzivnosti kot katastrofalni dež nalivana iz rezervoarjev, postavljenih na kroni nasipa. Poskus je popolnoma potrdil domneve o nastanku razpok, saj je bilo dokazano, da je bil edini vzrok vodni pritisk, ki je ob naliivu nastal pod še nedograjeno podlogo. Na temelju poskusa je bila projektirana sanacija poškodb in predpisana hitrost praznjenja kanala, ki bo nujno ob vsakem remontu elektrarne.

nama

Srebrni jubilej trговskega podjetja NAMA, Ljubljana

V jubilejnem letu naše revolucije, ob 30-letnici vstaje jugoslovanskih narodov, ob obletnici, ko se je slovenski narod odločil za drugačno družbeno ureditev in za boljše življenje, proučevlja tudi delovna skupnost trговskega podjetja NAMA v Ljubljani svoj praznik: 25. obletnico obstoja, plodnega dela in uspešnega razvoja.

Petindvajset let ni veliko, za zgodovino prav gotovo ne, vendar pa pomeni za podjetje obdobje, na katerega je lahko ponosno. Teh 25 let namreč ni le živelo, temveč tudi ustvarjalo, se razvijalo in si tako pridobilo takšen položaj, da zavzema danes pomembno mesto v detajlistični trgovini.

Pot do današnjega stanja ni bila lahka. Centralizirano vodenje, pomanjkanje blaga, nezadostna akumulacija, pomanjkanje zadostnega števila sposobnih kadrov, iskanje načinov za vodenje socialistične trgovine ter še vse polno temu podobnih elementov je dolga leta onemogočalo razvoj trgovine nasploh, hkrati pa tudi našega podjetja. Vendar pa se je v Nami že od vsega začetka pričelo zbirati jedro predanih delavcev, ki so zdržali težave prvih let in so pripravljeno dočakali čas, ko je trgovina ovrgla svojo prvotno vlogo distribucije, ko je dosegla svoje mesto v gospodarstvu in ko je delovna skupnost pričela sama deliti ter usmerjati sadove svojega dela.

Nedvomno pomeni pričetek poslovanja veleblagovnice pri pošti v Ljubljani bistven preokret v razvoju podjetja, šele od leta 1965 naprej namreč lahko govorimo o poslovanju po modernih blagovniških principih prodaje. Zato je bilo nujno potrebno prilagoditi organizacijsko strukturo spremenjenim zahtevam poslovanja, predvsem pa način prodaje čim bolj približati najširšemu krogu potrošnikov z uvedbo samopostrežne in — še pomembneje — samoizbirne prodaje, v kateri z vedno večjim uspehom uvajamo svetovanje potrošnikom pri izbiri blaga, namesto prejšnjega togega, lahko bi rekli celo neugodnega odnosa med potrošnikom in prodajalcem.

Tako začrtana poslovna politika v nabavi in prodaji je podjetju omogočila, da je tako rekoč čez noč »zaslovelo« v pozitivnem smislu pri proizvajalcih-dobaviteljih in kupcih. Pri prvih je znano kot dober plačnik tudi v najbolj kritičnih

situacijah splošne nelikvidnosti, pri drugih pa kot najcenejše trговsko podjetje v Sloveniji.

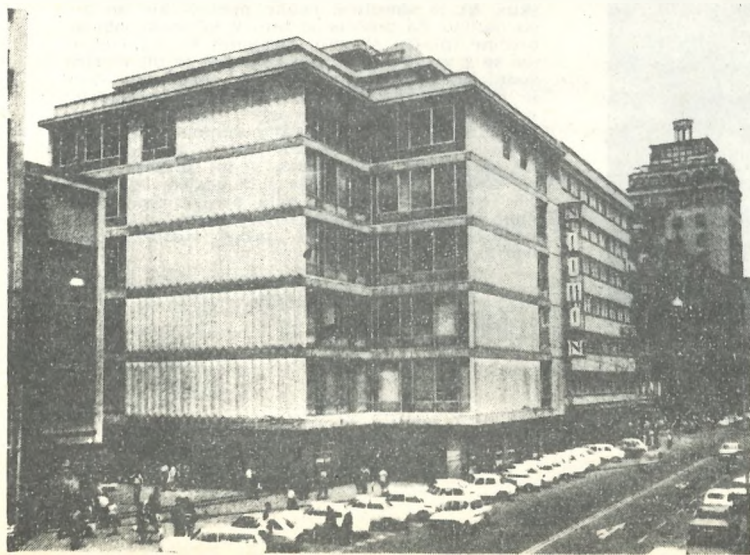
Tako ustvarjeni sloves in seveda prizadevanost delovne skupnosti je v naslednjih letih prinesla podjetju več kot pričakovane poslovne rezultate. Tako rekoč čez noč sta zrasli blagovnici v Skofji Loki in v Kočevju. Medtem je podjetje zgradilo svoje lastne skladiščne prostore in v veleblagovnici pred pošto uredilo podprtiličje za prodajo živil, delikatesnega blaga in pijač. V gradnji je spet nova blagovnica v Velenju, tik pred začetkom pa tudi gradnja velike in moderne veleblagovnice v Mariboru.

Delovna skupnost podjetja šteje danes 770 redno zaposlenih delavcev in 200 učencev. Ta podatek kaže, da se podjetje krepi tudi kadrovsko, tako številčno kot tudi strokovno. Podjetje se dobro zaveda, da je strokovni kader eden izmed osnovnih pogojev za nadaljnji uspešni razvoj, zato v svojih vsakoletnih gospodarskih planih redno zagotavlja sredstva za dopolnilno izobraževanje zaposlenih delavcev n s tem iz leta v leto izboljšuje kvalifikacijsko strukturo.

Delovna skupnost podjetja ima danes jasno začrtano razvojno pot. Njena namera je razširitev mreže blagovnic in veleblagovnic v vse tiste kraje, kjer razvoj drugih gospodarskih panog daleč prehitava trgovino in gostinstvo, pa tudi tja, kamor se bodo usmerili moderni tokovi blagovnega prometa. Tu so v mislih predvsem »shopping centri«, ki bodo v nekaterih večjih mestih prav gotovo postali središče trговskega in potrošniškega življenja.

S še primernejšim asortimentom, kvalitetnim izborom blaga in prodornostjo bo podjetje lahko doseglo nov vzpon pri prodaji, ki ne bo le rezultat novih prodajnih površin, ampak tudi zaupanja potrošnikov v ugodnost nakupa pri nas, s tem pa istočasno zaupanja naših dobaviteljev. Tako bomo ustvarili nekakšen most medsebojnih odnosov, znan kot »public relations«, iz katerih bo imelo zadovoljstvo in korist podjetje, naši potrošniki in naši dobavitelji.

Bodočnost bo prinesla nov način poslovanja, marketinga in človeških odnosov, ki se bodo predvsem upoštevali, česar se zavedamo že zdaj, in prav gotovo bomo te elemente vpeljali v naše poslovanje čimprej.

Petindvajset let projektivnega podjetja Slovenija projekt

Vsa gradbena projektantska dejavnost v SR Sloveniji po osvoboditvi je ozko povezana z osvajanjem, razvojem in delovanjem projektantskih organizacij, ki so bile v raznih oblikah predhodnice projektivnega podjetja SLOVENIJA PROJEKT

Po osvoboditvi leta 1945 je ministrstvo za gradbeništvo LR Slovenije sprejelo med svoje sodelavce za projektiranje pri obnovi mest, vasi, cest in poti, večino strokovnega osebja tehničnega oddelka bivše banske uprave, samostojnih ateljejev in privatnih gradbenikov.

Za opravljanje teh nalog je ministrstvo za gradbeništvo osnovalo oddelke za visoke gradnje, urbanizem, konstrukcije, nizke gradnje in geodetska merjenja. Projekti so bili brezplačni.

Po odločbi vlade LR Slovenije z dne 4. 6. 1946 so bili ukinjeni krediti za osebne dohodke za opravljanje tehničnih del, zato je bil osnovan PROJEKTIVNI ZAVOD LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE z nalogo, da s plačilom izdeluje projektne elaborate za vse vrste gradenj v republiki. Projektivni zavod z oddelki za arhitekturo, urbanizem, ceste in mostove, konstrukcije, hidrocentrale, instalacije in geodetska merjenja, je bil predhodnik današnjega SLOVENIJA PROJEKTA, ki je do današnjega tehničnega profila prehodil še dolgo pot.

Ze aprila 1947 se je oddelek za ceste in mostove osamosvojil in prešel v Podjetje za ceste LR Slovenije, oddelek za geodetska merjenja pa v novo osnovani "GEO ZAVOD". Istega meseca so odprli v Mariboru podružnico ljubljanskega zavoda, ki je imela nalogo, da projektira vse objekte, predvidene z investicijskim načrtom mariborskega bazena.

Obdobje od leta 1946 do 1949 lahko imenujemo obdobje planskega planiranja in varčevanja. Zavod je sprejemal projektne naloge direktno od investitorjev. Programi so bili razmeroma še nerazčiščeni in so se stalno menjavali.

Leta 1949 so PROJEKTIVNI ZAVOD z odlokom vlade z dne 26. 1. 1949 preimenovali v SLOVENIJA PROJEKT — Republiško podjetje za projektiranje.

Opravičena je bila nova reorganizacija s tem, da je Biro za hidrocentrale prešel v sestav "Elektroprojekta" v Ljubljani, oddelek za urbanizem pa v sestav ministrstva za komunalne zadeve SRS. V marcu se je vrnil v podjetje Biro za nizke gradnje. V projektivnem oddelku za visoke gradnje se je osnovala skupina za "Hitre gradnje", ki je takrat šele orala ledino za montažno gradnjo (o tem obdobju je širše spregovorila samostojna publikacija URBANIZEM ARHITEKTURA KONSTRUKCIJE, ki sta jo napisala in likovno uredila Dušan Grabrijan in Zoran Didek, Ljubljana, 1947). Naloge je še vedno dodeljevalo ministrstvo za gradnje.

Dne 23. 9. 1950 je delavski svet s 27 člani (prvi predsednik je bil ing. arh. V. Glanz) na slovesen način prevzel v svoje roke podjetje in izbral 5-članski upravni odbor.

S tem se je v podjetju začelo obdobje plodnega sodelovanja celotnega kolektiva pri upravljanju podjetja. Vpliv administrativnega načina pri vodenju podjetja je začel slabeti, ustvarjalna moč delavskega samoupravljanja pa je kaj kmalu prinesla dobre rezultate.

Za dokončno osamosvojitvev pa so bili potrebni še novi kadrovske reorganizacijski ukrepi. Leta 1951 so se vrnili še poslednji od 35 inženirjev in tehnikov iz drugih republik, kjer so v letih 1947—1951 pomagali pri tehnični pomoči manj razvitim bratskim republikam.

Leta 1952 sta se osamosvojila biroja za ceste in mostove ter podružnica v Mariboru. V podjetju je ostala glavna dejavnost — visoke gradnje, ki je še danes osnovna dejavnost podjetja.

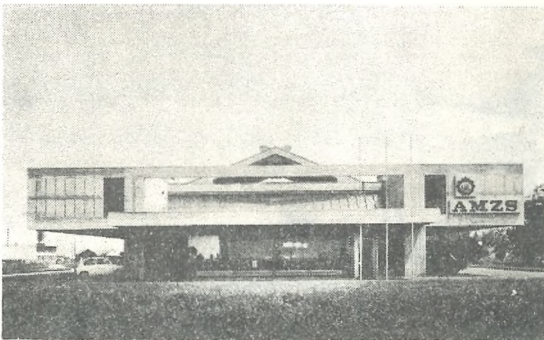

Tovarna gumarskih izdelkov "Sava" v Kranju

Izoblikovanje lastne organizacijske strukture, ki so jo spremljali večletni organizacijski napori, so se pozitivno odrazili v vse večjem in kipečem ustvarjalnem zagonu projektantov. S pravilnim usmerjanjem projektantskih kapacitet in dodeljevanjem nalog podobnega karakterja projektantom, obogatim z večletnimi izkušnjami, je SLOVENIJA PROJEKT dosegel znatno specializacijo projektantskih skupin za industrijske objekte in splošno arhitekturo.

Ce bi poskusili podati zgoščeno analizo 25-letnega ustvarjalnega razvoja, kot ga kažejo realizacije, potem se moramo najprej ustaviti ob prvi etapi, ki jo karakterizira obdobje "nujnih nalog" — povojne obnove. O tem govore realizacije obnovljenih Dražgoš, Srednje vasi v Bohinju, tipske stanovanjske stavbe s "hitro gradnjo", Litoštroj, Kidričevo itd. Drugo obdobje karakterizira intenzivna industrijska izgradnja: projekti za te objekte so bili zelo racionalno zasnovani, kot izpričujejo: Tekstilna tovarna v Stipu, tovarni papirja v Vidmu-Krškem in Sremski Mitrovici, tovarna avtomobilov TOMOS v Kopru, železarni in Stora in na Jesenicah, Strojne tovarne v Trbovljah, vinski kleti v Kapeli in Dobroven v Goriških Brdih, Silos hmelja v Zalcu itd.

Zadnje obdobje je že povezano s sedanjimi projektantskimi prizadevanji, kvalitetno je najuspešnejše, saj so številne realizacije dobile javna družbena priznanja za odlične ustvarjalne dosežke v arhitekturnem projektiranju. O tem govori novo zgrajeno Novo Velenje, pa Nuklearni inštitut v Podgorici, tiskarna Mladinske knjige v Ljubljani, preurejeni "Rotovž" v Ljubljani, osemletka v Kočevju, projektne realizacije v doljenjskem industrijskem bazenu, tehnično turistični cen-

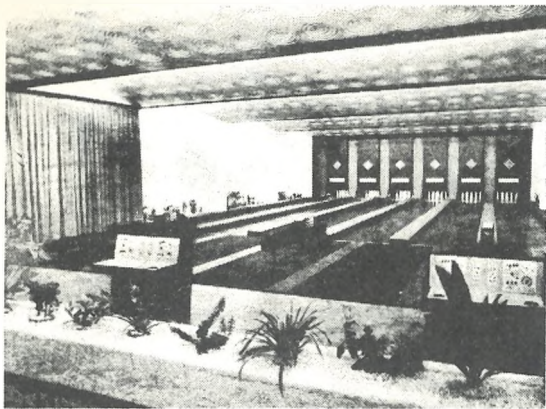
Turistični center "AMZS" v Ljubljani

ter AMZS v Ljubljani, poslovno-trgovski center "Astra" v Ljubljani, preurejeni hotel "Slon" v Ljubljani kot še mnogi drugi objekti, ki jih je SLOVENIJA PROJEKT predstavil javnosti v lastni publikaciji (SLOVENIJA PROJEKT 1946—1971, Ljubljana, 1971, uredil A. Cevc, likovno opremil J. Brumen).

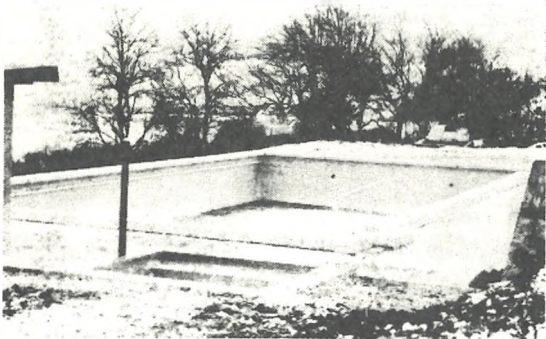
Kakšni so načrti za v prihodnje?

Perspektivni program SLOVENIJA PROJEKTA izhaja iz zahtev nove gradbene tehnologije in projektiranja. Zato vstopa kolektiv v novo obdobje z odgovornostjo, ki mu jo še večja dosedanja prehojena pot kot tudi vključitev v plan celotne izvedbe: od programiranja gradbenih investicij in projektiranja pa do izvedbe. Novi načini organizacije in izvedbe nalog terjajo od projektantov širšo povezavo z elektronskimi računskimi centri, odhajanje preizkušenih sodelavcev pa pomladitev strokovnih kadrov z dobro pripravljenimi diplomanti. Čeprav nove naloge ne predstavljajo globlje cezure v dosedanjih prizadevanjih sodelavcev SLOVENIJA PROJEKTA, pa moramo videti v uresničitvi postavljenih ciljev izpolnitve teženj o projektantski organizaciji, ki bo v povezanosti z drugimi specializiranimi projektantskimi organizacijami uspevala tudi vnaprej prevzeti in reševati še tako zahtevno gradbeno nalogo doma ali v tujini.

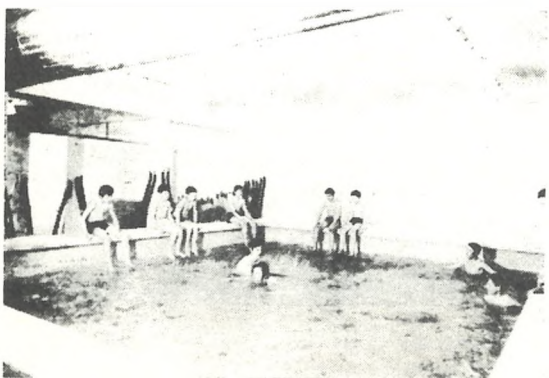
BP. TC.

Sodobno avtomatsko keglišče

Letni plavalni bazen

Zimski plavalni bazen

Tovarna baterij in baterijskih naprav ZMAJ Ljubljana

Po oceni domačih in tujih strokovnjakov je do leta 1965 tovarna Zmaj Ljubljana kot proizvajalec baterij zaostala v razvoju za svetovno priznanimi proizvajalci baterij za 10 do 15 let. Danes pa se ta delovna organizacija uvršča med najrazvitejše proizvajalce baterij v Evropi.

Na vprašanje, kako jim je to uspelo, smo dobili naslednja pojasnila.

Raziskava svetovnega in domačega trga je pokazala, da so naprave na baterijski pogon in s tem baterije zaradi hitrega razvoja rekreacijskega in službenega turizma izredno perspektiven artikel.

Da bi dohiti svetovne proizvajalce baterij, so se odločili za nakup najodobnejših znanstvenih in tehničnih dosežkov v svetu. Tako so od svetovno najpriznanejše angleške firme VIDOR za proizvodnjo baterij kupili know how (razširjeno licenco), novo tehnologijo in avtomate za proizvodnjo Leclanchéjevega sistema.

S tem se je kvaliteta baterij različnih tipov povečala za 50 do 100 odstotkov. Novi kvaliteti so dali tudi novo obleko. V letu 1969 so prejeli drugo jugoslovansko nagrado za dizajn, v letu 1970 pa jugoslovanskega Oskarja.

Od ruske institucije Licencintorg so kupili know how (razširjeno licenco) za nov elektro-kemijski-zračnodepolarizacijski sistem. V kratkem bo stekla proizvodnja 9 V baterij po novem sistemu, njihova kvaliteta pa bo za 350 odstotkov boljša od sedanjih baterij, znanih na svetovnem tržišču (razen francoskem, ki je tudi kupila navedeni know how).

Pred kratkim pa je tovarna Zmaj dala na tržišče tudi alkalne in živosrebrne baterije. Kakovost alkalnih baterij je za okrog 300, živosrebrnih pa za 450 odstotkov višja od baterij Leclanchéjevega sistema. Te baterije so patentirane in jih proizvaja samo ameriška firma Mallory, s katero ima Zmaj pogodbo kot generalni zastopnik za Jugoslavijo, pripravljajo pa vse potrebne za dolgoročno poslovno tehnično sodelovanje.

Da so lahko izrabili vse prednosti nove tehnologije in avtomatizacije ter znižali uvoz surovin, so osvojili tudi proizvodnjo negativnih elektrod (cinkovih čaš), manganovega dioksida, ki ga proizvajajo v obratu Sentvid ter elektrolitskega papirja, ki ga proizvajajo v Aero Celje.

Opisani revolucionarni razvoj je tovarna dosegla zaradi jasno oblikovane poslovne in kadrovske politike, razširjene in poglobljene samouprave ter uvedbe sodobne organizacije dela in poslovanja.

Človek se lahko prepriča, da se v tovarni Zmaj resnično ravna po načelu »znanost v prakso«, saj razen z navedenimi inozemskimi firmami sodelujejo še z raziskovalnim centrom Ekonomske fakultete, Fakultete za naravoslovje, Metalurškim inštitutom, Zavodom za produktivnost dela, Zavodom za organizacijo in revizijo poslovanja, Centrom za napredek trgovine in embalaže v Ljubljani ter drugimi znanstvenimi in strokovnimi institucijami v državi.

sport

oprema

LJUBLJANA, TACENSKA 29

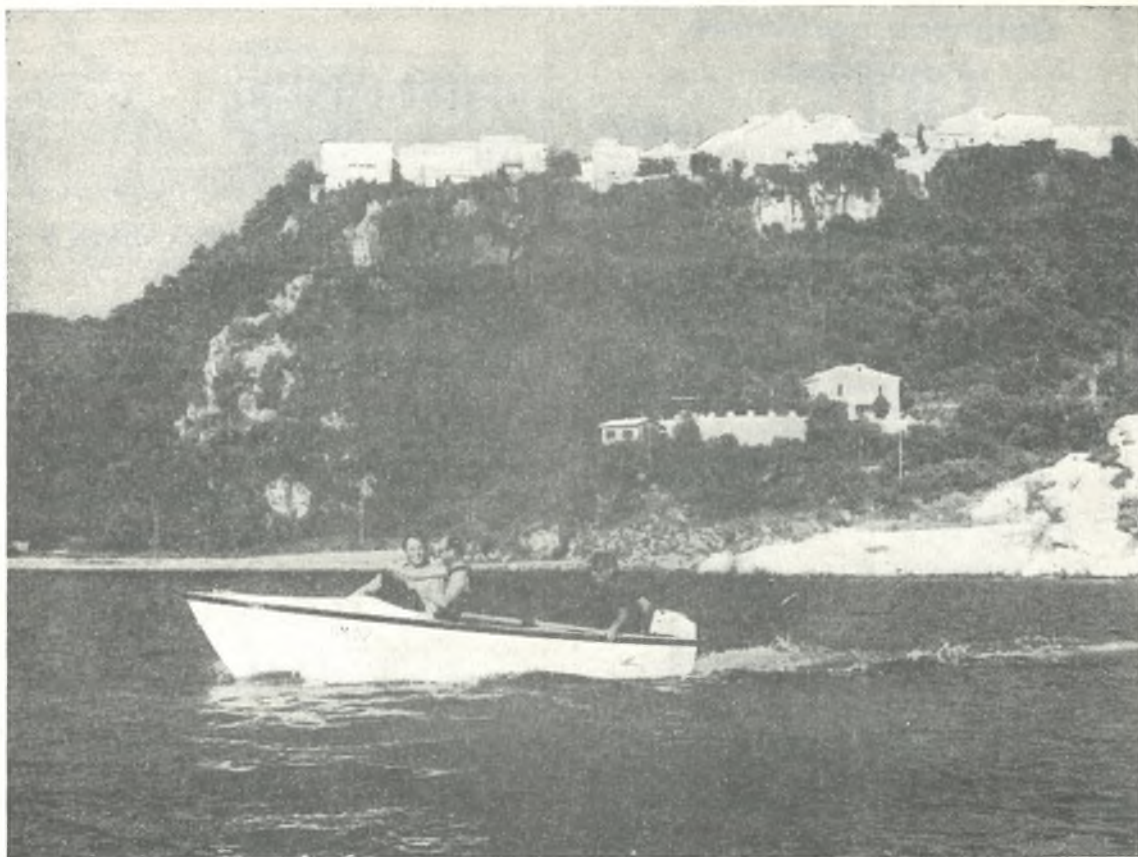
Telefon 51 455

Ima v svojem proizvodnem programu:

- kvalitetno telovadno orodje,
- opremo za letna in otroška igrišča,
- rekvizite za lahko in težko atletiko,
- razno rekreacijsko in camping opremo,
- "MELOPLAST" šolske table s priborom,
- avtomatska keglišča,

ZAHTEVAJTE CENIKE IN PROSPEKTE!

Vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ter dobaviteljem čestitamo za praznik 30-letnice ljudske vstaje na Slovenskem!

LIBIS · LJUBLJANA Celovška cesta 258 Ziro račun 501-1-402-4

Telefoni: direktor 56 309, tajništvo 56 988, prodaja 56 282, servis 56 246

PROIZVODNI PROGRAM

1. *Sektor plastike:*

Izdelava in prodaja plastičnih športnih čolnov za lov ob vodi, ribolov ter smučanje na vodi. Izdelava plastičnih cistern, bazenov, planšet, prevoznih plastičnih vozičkov, čelad ter razne plastične embalaže.

2. *Sektor kovine:*

Izdelava hidravličnih paletnih viličarjev nosilnosti 2000 kg.

3. *Sektor elektronike:*

Izdelava ročnih generatorjev enosmernega toka dveh napetosti, 6 in 12 voltni tip GR-1A in GR-2A. Izdelava avtomobilskih alternatorjev v dveh napetostih in to od 12—14 volt. in 24—28 voltov.

4. *Sektor servis:* BMW in RENAULT

Vsa servisna popravila ter druge usluge za omenjena vozila.

OBIŠČITE NAS IN ZADOVOLJNI BOSTE!

Daljinsko ogrevanje v Ljubljani

Prve zamisli o gradnji toplarne v Ljubljani so se pojavile že pred vojno, vendar je prišlo do konkretnjših študij o njej šele po letu 1948. V letu 1959 je bil izdelan investicijski program za toplarno in toplotno omrežje. Gradnja toplotnega omrežja se je pričela leta 1961. Istega leta je bila preurejena tudi termoelektrarna v Slomškovi ulici za ogrevanje. Na preurejeno termoelektrarno so bili priključeni predvsem potrošniki, ki bi morali sicer graditi svoje lastne kotlarne. S tem je nova toplarna pridobila večje število potrošnikov, obenem pa je bila zagotovljena večja stopnja izrabe kapacitet že takoj ob pričetku obratovanja nove toplarne.

Gradnja toplarne se je pričela spomladi leta 1963, montaža opreme poleti leta 1964, spomladi 1965 pa so bila dokončana glavna gradbena dela.

Toplarna v Mostah je pričela redno obratovati v letu 1967 in ima kapacitete, ki omogočajo istočasno proizvodnjo 64 MW električne energije, 100 Gcal/h toplote za ogrevanje in pripravo potrošne vode in 80 t/h tehnološke pare. Osnovno energetske gorivo je lignit in rjavi premog s spodnjo kalorično vrednostjo 2300—3100 kcal/kg.

Prvotno zamišljen koncept, da bo toplarna v Mostah ogrevala predvsem center mesta, se je zaradi intenzivne gradnje objektov v Šiški spremenil. Leta 1968 so bili s cevovodom od Slavije prek kolektorja na podvozu Celovške ceste priključeni na toplarno tudi novi objekti v Šiški.

Vse večje zahteve po ogrevanju so privedle do odločitve, da se že letos prične in konča predvidoma v začetku leta 1972 gradnja novega vira toplote na meji med Šiško in Bežigradom ob kamniški progi. Toplotna moč novega vira bo v prvi fazi znašala 100 Gcal/h in bo predvidoma zadostovala le do leta 1973 oz. 1974, kasneje pa naj bi se kapaciteta tega vira podvojila.

Do konca leta 1970 je bilo zgrajenega že 32 km vročevodnega omrežja in je znašala priključna moč vseh odjemalcev 146,2 Gcal/h.

Poleg vročevodnega omrežja je iz toplarne speljano tudi parno omrežje, ki zajema industrijsko področje Most ter sega do Kliničnih bolnic. Z gradnjo tega omrežja smo začeli leta 1966. Dolžina zgrajenega parnega omrežja je znašala ob koncu leta 1970 okrog 4700 m, konica potrošnje pa na ca. 35 t/h.

Pomen in prednosti daljinskega ogrevanja za mesto

— ekonomičnejša proizvodnja toplotne in električne energije,

— večja zanesljivost dobave,

— do desetkratno zmanjšanje onesnaženja zraka in s tem zmanjšanje korozijskih vplivov ozračja,

— razbremenitev mestnega prometa in zmanjšanje stroškov za vzdrževanje cest, ker odpade transport goriva in pepela za potrošnike, ki se oskrbujejo iz toplarn,

— odpadejo stroški za gradnjo individualnih kotlarn oziroma peči, dimnikov in naprav za skladiščenje goriv,

— razbremenitev dela v gospodinjstvih,

— možnost za zaposlitev oseb, zaposlenih pri klasičnem načinu ogrevanja v drugih gospodarskih dejavnostih.

»CHEMO-EXPRES«

KEMIČNA ČISTILNICA

NEŽA ING. PENCA-SUŠNIK

LJUBLJANA, VIDOVDANSKA CESTA 2

Svojim cenjenim strankam
se priporoča še vnaprej!

VARNOST PODJETJE ZA CUVANJE LJUDSKEGA PREMOZENJA

LJUBLJANA, KREKOV TRG 10/T

želi svojim poslovnim partnerjem ob dnevu vstaje slovenskega naroda 22. juliju veliko poslovnih uspehov in se s svojimi uslugami pri zavarovanju družbenega premoženja še vnaprej priporoča!

AGROSTROJ LJUBLJANA

LJUBLJANA, DRAGA 41 — JUGOSLAVIJA

Podjetje za izdelavo in popravilo kmetijske in gozdarske mehanizacije

Konstruira, projektira in izdeluje naj sodobnejše naprave za namakanje z umetnim dežjem v stabilnih, polstabilnih in premičnih sistemih.

Z lastno mehanizacijo opravlja vsa melioracijska dela, opravlja servis kmetijske mehanizacije in gozdarskih strojev ter avtomobilov Skoda, Simca, Saab in Land Rover. Izdeluje epoxy smole in kite, odporne proti kislinam in alkalijam za uporabo v elektro. strojni in gradbeni ter živilski industriji.

Projekt - nizke zgradbe

LJUBLJANA, PARMOVA 33

Telefon 312 029

Izdeluje projekte za vse vrste nizkih gradenj: ceste, mestne ulice, mostove, viadukte, predore, aerodrome, regulacije, melioracije, vodovode, kanalizacije, jezove, pregrade, črpalnice, čistilne naprave industrijske in druge visoke zgradbe. Opravlja geodetske izmere in ekspropriacijske laborate

montažno
podjetje
za izolacijo

Ljubljana

toplotna izolacija — hidroizolacija
— izolacija hladilnic — zvočna izolacija — antikorozijska — klima naprave — ključavničarska dela — opravljanje zunanje trgovskega prometa in investicijskih del v tujini — zastopanje tujih firm

Ljubljana, Bratov Rozmanov — Tel.: hišna
centrala 315 471, 315 120

kemična čistilnica in barvarna

Labod

LJUBLJANA

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim cenjenim strankam za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem!

GENERALNI REMONT AVTOMOBILOV

AVTOOBNOVA

LJUBLJANA — Titova 136

Uporabnike motornih vozil OBVEŠČAMO, da strokovno, dovršeno in s kvalitetnim materialom:

opravljamo servisne preglede na vozilih: TAM, FAP, OM in MERCEDES;

obnavljamo vsem težkim vozilom spodnje ustroje, karoserije, sklope, električne instalacije in glave motorjev.

Na zalogi imamo obnovljene motorje za vozila: TAM 4500, TAM 2000 in FAP, zanje dajemo tudi garancijo.

Brusimo motorne gredi, valje in bloke motorjev, rezkarje in orodja.

Rezkamo glavne in ojnične ležaje,

Obratujemo ves dan!

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom
čestitamo

ZA 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE
NA SLOVENSKEM

TEOL

Ljubljana

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 311 522, direktor 316 642

izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva, sintetična lepila,

detergente, sredstva za hlajenje v kovinski industriji ter proizvode na bazi etilenoksida.

Imamo lasten servis za uvajanje naših izdelkov pri odjemalcih.

*Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom
čestitamo*

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

KOVINSKA INDUSTRIJA IG

Ig pri Ljubljani

Teleks: 31-180

Telefoni: Ig 6, Ljubljana 320 360

Železniška postaja: Škofljica

PROIZVAJA:

- SODOBNO MONTAŽNO OPREMO ZA TRGOVINE,
- DEKORATIVNE PLOČEVINASTE STROPNE OBLOGE,
- KOVINSKE GARDEROBNE IN PISARNIŠKE OMARE, KOVINSKO GALANTERIJO,
- RADIATORJE.

Elektromedicina

LJUBLJANA, KOMENSKEGA 12
Jugoslavija

TELEFONI: hišna centrala 321 395

— tehn. sektor 310 762 — direktor 322 223

TELEGRAM: Elektromedicina Ljubljana
Poštni predal: 245

Podjetje za izdelavo ter popravila domačih in tujih elektromedicinskih aparatov in instrumentov. Zastopanje inozemskih firm. Opravljanje zastopniških storitev.

Proizvaja: rentgenske aparate s priborom in zaščito, aparate za fizioterapijo, aparate za laboratorije, aparate za dezinfekcijo in sterilizacijo.

Opravlja servis, remont in montaže: rentgenskih aparatov in vseh drugih medicinskih aparatov.

Zastopamo na področju SFRJ francosko firmo Thomson Medical Telco 82 — St. Cloud — Paris,

ki proizvaja najmodernejše elektronske aparature za zdravstvo:

- naprave za merjenje raznih parametrov pri kontroli pacientov med operacijo, pri kateterizaciji srca in v drugih kritičnih trenutkih,
- aparate sistema VIGIL za intenzivno nego bolnika (tako imenovana elektronska medicinska sestra),
- aparate sistema »CARDIOTOP« (sestav: Kardioscop, Defibrilator in elektronski kardiosimulator) za oživljanje pacientov na mestu prometne nesreče, požara ipd.

Na željo pošiljamo prospekte, cenike, dajemo navodila, svetujemo pri nabavah medicinskih aparatov.

ŽIMNICA

LJUBLJANA
TOBACNA 3

TAPETNIŠTVO IN DEKORACIJE
Telefon 22 665

Izdeluje vse vrste tapetniških izdelkov; vse vrste zavese ter montira karnise; oblaža tla z vsemi plastičnimi materiali in podi, kot so: Tapison, Debatex, Fulda, Caril, Mipolan in podobno, oblaža stene s tapetami; izdeluje brezkončne transportne, pogonske in formatne trakove iz sukanca

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in delovnim kolektivom

čestitam o

ZA 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM

TRGOVSKO PODJETJE

„Moda“

LJUBLJANA, RIMSKA CESTA 24
Telefon: 20 133

se priporoča s svojimi poslovalnicami:

MANON, Prešernov trg 3 — MODA, Nazorjeva 5
— OKRAS, Čopova 42 — MODA, Cankarjeva 7

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitam o

ZA 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE
NA SLOVENSKEM

KOMUNALNO PODJETJE

ŽALE

LJUBLJANA
MED HMELJNIKI
Telefon h. c. 316 961, direktor 316 365

Uprava in oskrbnišтво
pokopališča

Lastna vrtnarija
in cvetličarna

Vse potrebno za pogreb in prevoz
doma in v tujini opravi naše podjetje

Ljubljanski
investicijski
zavod - inženiring

LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 11/VI

Telefon 23 263

opravlja inženiring, projektantske in druge
investitorske posle pri gradnji poslovnih,
turističnih, industrijskih, stanovanjskih, komu-
nalnih in drugih objektov

Gozdno gospodarstvo Ljubljana

TRŽAŠKA CESTA 2

v svojih gozdnih obratih —
poslovnih enotah

proizvaja in prodaja vse vrste gozdnih
sortimentov, opravlja gozdno gojitvena
dela, gradi gozdne ceste ter obnavlja
gozdne plantaže in intenzivne nasade.

Stroji in oprema za lesno industrijo,
oprema za avtoservisne delavnice,
livarna barvnih kovin

ŽICNICA

LJUBLJANA, TRŽAŠKA CESTA 49

tel. 01 194, 01 686, 61 870

Splošni projektivni biro

V LJUBLJANI
Kidričeva 1

čestita

vsem poslovnim prijateljem in znancem
in vsem delovnim kolektivom

ZA 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE
NA SLOVENSKEM

INDUSTRIJSKO MONTAŽNO PODJETJE

LJUBLJANA, Titova 37
Telefon 314 957

PROJEKTIRA, MONTIRA IN PROIZVAJA

- centralno ogrevanje, sanitarne naprave, plin-
ske instalacije in prezračevalne naprave,
- električne naprave jakega in šibkega toka,
komandne in signalne naprave za industrijo
in komunalne zgradbe,
- regulacije,
- opravlja kalorične in električne meritve.
- odliva v lastni livarni visokokvalitetne odlit-
ke, ki jih po želji tudi obdela.

Slovenija Sadje

izvozno-uvozno podjetje

LJUBLJANA, Miklošičeva 10

Telefon:

311 325 Izvoz

311 327 Izvoz

311 326 Uvoz

Telegram: Slovsad Ljubljana

Poštni predal: 03/II

Telex: Ljubljana 03-179

Bančna zveza: 501-1-278

Hladilnica in zorišnica banan:

ZALOG PRI LJUBLJANI

Hladilnica:

BOHOVA PRI MARIBORU

Predstavnitva in skladišča:

MARIBOR — VOLČJA DRAGA — KANAL OB SOČI — KOPER — BEOGRAD — SUBOTICA — ZAGREB — BRČKO

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

ZA 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM

Slaščičarsko podjetje

Konditor

LJUBLJANA, Koblarjeva 3

vam daje veliko izbiro prvovrstnega domačega peciva: potice, krofe, torte, kekse, čajno pecivo, napolitanke, sladoled in druge slaščice

Izdelujemo po vaši želji in okusu specialne torte, ki so že tradicionalne in cenjene kot najbolj primerna darila za vsako priložnost

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

KOLEKTIV
GOSTINSKEGA
PODJETJA

LJUBLJANA, Cankarjeva 2

- Restavracija »ŠESTICA«
Ljubljana, Titova 16
- samopostrežna restavracija
EMONA
Ljubljana, Titova 11
- Restavracija »POD LIPO«
Ljubljana, Borštnikov trg 3

čestitamo

vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom
za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

Damski gola hop

KOMUNALNO PODJETJE

SNAGA

LJUBLJANA, Povšetova 6

Telefon 322 265

opravlja naslednje dejavnosti:

vzdrževanje javne snage (odvoz odpadkov, čiščenje javnih površin)

vzdrževanje in obnova cestnišč ter prometne signalizacije

izdelava nadgradenj na šasijah (smetarskih naprav, avtonakladalcev ipd.) in opravljanje raznih remontov

opravljanje zimske službe v mestu

Za vse navedene storitve ter naročila se obračate na naše podjetje

Papirografika

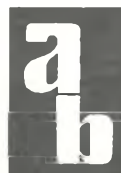
Ljubljana, Resljeva 30

Trgovina s papirjem in grafičnimi potrebščinami na veliko

vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

Agrokombinat Barje

Ljubljana

CESTA NA LOKO 4

Telefon 21 576 ali 21 624

v svojih obratih za poljedelstvo in živinorejo, sadjarstvo-vrtnarstvo, kooperacijo, farmo nerceev, trgovino in gostišča z mesnicami, gozdarstvo in strojni obrat z delavnicami, proizvajajo širok asortiment kvalitetnih kmetijskih izdelkov ter daje svoje izdelke in storitve po konkurenčnih cenah. Proizvajamo in prodajamo tudi kvalitetna krzna nerceev, strojena po »Thorer procesu« v ZR Nemčiji — primerna darila za slavnostne priložnosti.

Telefon: 313 131, 311 595.

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA - LJUBLJANA

Poleg lastnih proizvodov: marmorni bloki, marmorne in granitne plošče, izdelki iz marmora, teraco plošče, izdelki iz betona in umetnega kamna ter peska za teraco in peska za malte nudi naročnikom tudi druge gradbene materiale kot: cement, keramične plošče, salonitne izdelke. Se priporočamo

ZOBNA KREMA Signal

TRAJNO VARUJE VAŠE ZOBE

LJUBLJANA, NAZORJEVA 5

Trubar

Trgovsko podjetje na veliko in malo

LJUBLJANA, Trubarjeva cesta 29

Telefon 316 441 — p. p. 478

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

TRGOVSKO PODJETJE

Izbiza

LJUBLJANA, TOMSIČEVA 2/V

Telefon: 25 523, 22 571

Kupujte vse modno blago v naših poslovalnicah:

ROKAVICAR, Titova cesta 17, telefon 23 415
Pletenine, trikotažo, rokavice

PIONIR, Titova 17, telefon 21 597
Vsa oblačila za otroke, igrače

NOGAVICAR, Nazorjeva ulica 3, telefon 23 414
Nogavice vseh vrst

JELKA, Miklošičeva 34, telefon 314 134
Modno blago vseh vrst

MAJA, Miklošičeva 10, telefon 312 024
Specialna trgovina za ženske rokavice, nogavice, perilo, pletenine

dental

podjetje za promet z zobarskimi potrebščinami

LJUBLJANA, Titova cesta 25 a

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

KOMUNALNO PODJETJE

Kanalizacija

Ljubljana, Ambrožev trg 7

Telefon 315 533, 322 738

projektira
gradi
in vzdržuje
javno
kanalizacijsko
omrežje
ter naprave

Delovna skupnost

»KANALIZACIJE«

čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem!

SPLOŠNO
GRADBENO PODJETJE

TEMELJ

LJUBLJANA-ČRNUČE 89 b

Telefon 343 281, 343 269, 343 298

- Izvajamo vsa dela na visokih in nizkih gradnjah
- Poleg tega smo specializirani za izgradnjo minigolf igrišč, kakor tudi drugih športno rekreacijskih objektov

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

č e s t i t a m o

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

Specializirano podjetje za razsvetljavo

Javna razsvetljava

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 42

Telefon: h. c. 321 598, kom. 321 571, dir. 312 936

Izdelujemo, projektiramo in montiramo vse vrste svetlobnih napisov. Izdelujemo svetlobna telesa (plafoniere) vseh vrst zahtevanih dimenzij. Montiramo in vzdržujemo semaforizacijo križišč in ostalih semaforških znakov po vsej Jugoslaviji. Naši izdelki so iz najnovejših in najkvalitetnejših materialov.

Obveščamo vse občinske skupščine kakor tudi vse gospodarske organizacije, da dajemo usluge podjetjem in projektivnim birojem pri izdelavi projektov in gradnji javne razsvetljave: razsvetljavo športnih objektov, igrišč in kopališč, osvetlitve raznih monumentalnih zgradb, fasad, cest, mostov, spomenikov in dvoran. Opravljamo usluge pri izdelavi in montaži reklame in izložbene razsvetljave, transparentov, semaforjev in drugih prometnih znakov. Vzdržujemo in opravljamo vse servisne storitve za vse vrste obstoječe razsvetljave in osvetlitve.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

COMMERCE

ZASTOPSTVO INOZEMSKIH TVRDK

IZVOZ-UVOZ

LJUBLJANA

Titova cesta 81

Telefon h. c.: 322 241

Zastopamo priznane tuje tvrdke, ki oskrbujejo našo kemično, tekstilno, papirno, gradbeno in druge industrije s surovinami, stroji in orodji ter kmetijstvo z zaščitnimi sredstvi za rastlinstvo in gnojili. Spremljevalne dejavnosti (servisne, tehnično-posvetovalne in druge službe) zaokrožujejo našo dejavnost.

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

č e s t i t a m o

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

Š T A M P I L J K E

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Telefon 316 542

Nasl. Marija Blejce

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3

Delavnica: Resljeva cesta 6

INDUSTRIJA PLUTOVINASTIH
IZDELKOV

Plutal

LJUBLJANA
Celovška cesta 32

Telefoni: centrala 311 266 — komerciala 310 778

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

za 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM

GALIS

LJUBLJANA

Lepodvorska ulica 23 a

trgovsko podjetje z igračkami,
galanterijskimi izdelki
in otroško konfekcijo
na debelo

Telefoni: direktor	310 061
komerciala	311 314
oddelek pletenin — blagajna	311 315
skladišče	311 306

GRADITELJI POZOR!

GRADBENO PODJETJE »BEŽIGRAD« VAM DAJE PO KONKURENCNIH CENAH:

1. GAŠENO KARBIDNO APNO,
2. GROBO APNENO MALTO
3. BETONE VSEH KVALITET.

1. Gašeno karbidno apno po ceni 170,00 din za cisterno velikosti 4 m³ franco naročnik v okolišju 10 km (atest o kvaliteti od ZRMK). Možen je tudi lasten odvoz in odjem v manjših posodah 30 din/m³.
2. Grobo apneno malto za zidanje in omete z dostavo po ceni 185,00 din za 1 m³ franco naročnik v okolišju 10 km. Možen manjši odjem z lastnimi posodami 165,00 din za 1 m³ franco maltarna.
3. Beton MB 70 po ceni 185,00 franco betonarna
MB 110 po ceni 202,00 franco betonarna
MB 160 po ceni 221,00 franco betonarna
MB 220 po ceni 245,00 franco betonarna
MB 300 po ceni 263,00 franco betonarna

Naročila sprejemajo pomožni obrati G. P. »Bežigrad«, Crnuče, telefon 341 910.

Na vse gornje cene se zaračuna 21,5 % prometnega davka.

Tak način dostave polizdelkov vam omogoča hitro gradnjo, prihranek na delovni sili in nabavi posameznih materialov.

DRAGO ABERŠEK

LJUBLJANA, Krakovski nasip 26

Telefon 20 628, 61 948

GALVANIZACIJA

opravlja vsa v to stroko spadajoča dela.

Istočasno pa čestita vsem svojim poslovnim prijateljem in znancem ter drugim občanom

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

industrija transportnih in hidravličnih strojev

INDOS

LJUBLJANA-MOSTE
Industrijska cesta 3

izdelujemo:

BATERIJSKE VILICARJE VE 600 kp
BATERIJSKE VILICARJE VE 1000 kp
BATERIJSKE VILICARJE VE 1200 kp
BATERIJSKE VILICARJE VE 1500 kp
BATERIJSKE VILICARJE VE 2000 kp
DIESEL VILICARJE ED 1500 kp
DIESEL VILICARJE VD 2000 kp
DIESEL VILICARJE VD 2500 kp

Priporočamo se za cenjena naročila!

Tovarna usnja Kamnik

proizvaja vse vrste svinjskega usnja za oblačilno in obutveno stroko

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

SMELT

Skupnost metalurške, kemijske
in elektro tehnologije

LJUBLJANA, TITOVA 136

tel. 342 271, 342 572

telex 31 376 Yu Šmelt, p. p. 465

Člani:

LITOSTROJ, Ljubljana — METALNA, Maribor — STT, Strojna tovarna Trbovlje, Trbovlje — DJURO DJAKOVIČ, Slavonski brod — VATROSTALNA, Zenica — RADE KONCAR, Zagreb — ŽELEZARNA, Store — SLOVENIJA-PROJEKT, Ljubljana — ELEKTROPROJEKT, Ljubljana — GOSTOL, Nova Gorica — KOSTROJ, Slovenske Konjice — KEMO-OPREMA, Trebnje — ITAS, Kočevje — HELIOS, Domžale — PRIMAT, Maribor — BORIS KIDRIČ, Maribor — KLIMA, Celje — ŽIČNICA, Ljubljana — SIP, Strojno industrijsko podjetje, Šempeter v Savinjski dolini — AGROSTROJ, Ljubljana — STROJNA, Maribor — ATMOS, Maribor — INDOS, Ljubljana — Združeno podjetje slovenske železarne, Ljubljana.

Nudi:

ekonomske ekspertize, projektiranje, izgradnjo in dobavo investicijskih objektov na področju črne in barvne metalurgije, procesne industrije, energetike in industrijskega transporta.

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom čestitamo

za 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM.

TRGOVSKO PODJETJE

MEDEX LJUBLJANA

nudimo vam naraven cvetlični in gozdni med, pristno domačo medico, preparate na osnovi matičnega mlečka in cvetnega prahu, kot so: MELBROSIN, GELEE ROYALE, POLLJUVEN, MELBROSIA pld. — čebelarski reprodukcijski material

Se priporočamo!

TRGOVSKO PODJETJE **BONBONIERA**
LJUBLJANA, MESTNI TRG 25 I

Uprava: telefon 23 023

postreže cenjenim odjemalcem v svojih poslovalnicah:

na TITOVCI CESTI 14, tel. 21 231
na CELOVSKI CESTI, tel. 55 523
na NJEGOSEVI CESTI 6, tel. 323 916
na MESTNEM TRGU, v Rotovžu, tel. 21 080

s prvovrstno »KAVINO MEŠANICO« v zrnju, mletu in ekspres, z vsemi vrstami keksov, čokolade in čokoladnih proizvodov ter s toplimi in hladnimi osvežujočimi pijačami. Obiščite nas!

Veletekstil

UPRAVA IN EN GROS
PRODAJNA SKLADIŠČA

LJUBLJANA, Masarykova 17

tekstilno blago vseh vrst — kemično obdelane tkanine — linolej — trikotaža in pletenine — tekstilna in druga galanterija — moško, žensko in otroško perilo, splošna konfekcija.

POSLOVALNICE NADROBNE TRGOVINE:

SVILA — Kresija 1,
Adamič-Lundrovo nabrežje
SVILA — Kresija 2
Adamič-Lundrovo nabrežje
CVETA — Stritarjeva 6
PERLON — Copova 12
AJDOVŠČINA — Gosposvetska 1
CVETA — Miklošičeva 22
MOSKA IN ŽENSKA MODA — Trubarjeva 27
MODNA KONFEKCIJA — Tavčarjeva 1
VELETEKSTIL — Celovška 99
VELETEKSTIL — Zalog
VELETEKSTIL — Črnomelj
VELETEKSTIL — Ljubljana, Tržaška 37/a
VELETEKSTIL — Tržič
VELETEKSTIL — Soseska 6 — Celovška c.

TOVARNA POZAMENTERIJE, POZAMENTNIH
STROJEV IN IZDELKOV IZ PLASTIKE

TOTRA

LJUBLJANA, ZG. HRUSICA 14
Telefon: h. c. 311 635

komerciala za tekstil 48 041
komerciala za plastiko 51 535
direktor 314 775

Vam daje po konkurenčnih cenah:

vse vrste vezalk in elastike, izdelke iz plastike, okiten cevi in spojke za vodovodne in druge napeljave, embalažo in tehnične artikle iz plastike, in sicer PVC, polietilena, polipropilena in drugih materialov, plastificirane izdelke in trakove, perilne vrvi, ščipalke, gospodinjne mrežice, pripenjače za avtomobile in motorna kolesa, storitvene orodjarne in drugih delavnic.

Gradbeno
industrijsko podjetje

GRADIS

LJUBLJANA

Korytkova 2 • Telefon 323 641

s svojimi enotami doma in v tujini

izvaja:

vsa gradbena dela industrijskih objektov, objektov družbenega standarda in gradi stanovanja za trg; izdeluje gradbene elemente, razne vrste betonskih izdelkov in opravlja montažo gradbenih konstrukcij; izvaja ključavničarska, kleparska in krovna dela; projektira vse vrste visokih, nizkih, vodnih, luških in stanovanjskih objektov

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom čestitamo

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

Impregnacijska sredstva za les ARBONITI trajno varuje vaš dom pred vsemi lesnimi škodljivci, celo pred termiti. Z ARBONITI lahko zaščitite vikend hiše, fasadne elemente montažnih stanovanjskih hiš, napušče, iverne plošče, lesene pode in strehe, stavbno pohištvo, ograje, kole za trte in hmelj, lesene posode za cvetje itd.

ARBONITE proizvaja

Tovarna kemičnih izdelkov

arbo

LJUBLJANA-POLJE, Podgrajska cesta 15

OBRATNO MONTAŽNO PODJETJE

OBLOGA SLIKOPLASTIKA

Oblaganje sten in podov s keramičnimi, keramičnimi, klinker ploščicami in mozaikom — pečarska, soboslikarska in pleskarska dela — oblaganje s tapetami, polaganje tlakov iz plastičnih mas in iglanih preprog

LJUBLJANA-POLJE

SEMENARSKI KOMBINAT
semenarna
LJUBLJANA

LJUBLJANA, Gosposvetska cesta 5
Telefon h. c. 20 261

export — import

s poslovnimi enotami v Celju in Mariboru ter predstavnitvi v Beogradu, Nišu, Novem Sadu, Reki, Skopju in Zagrebu vam nudi ob vsakem času po konkurenčnih cenah vse vrste semena detelj, trav, žit, drugih poljščin, krompirja, vse vrste vrtnin ter semena in gomolje cvetlic.
Naše seme — vaš uspeh

modna hiša

LJUBLJANA - MARIBOR - OSIJEK

Modna hiša v Ljubljani in Mariboru ima bogato izbiro moške, otroške in ženske konfekcije, izdelane po najnovejših modnih tendencah.

Razen tega si lahko ogledate tudi pestro izbiro naše modne konfekcije iz semiša in napa usnja.

ŽIVILSKI KOMBINAT ŽITO
LJUBLJANA, Šmartinska cesta 154

priporoča
svoje mlevske izdelke,
kruh in pecivo,
testenine,
bonbone in čokolado,
mehko pecivo in žvečilno gumo,
kar vse proizvaja
v svojih mlinih in pekarnah
ter obratih
DE Šumi in
Pekate Ljubljana,
Gorenjka Lesce ter
Imperial Krško

Žmuc Franc
pasarstvo

Ljubljana, Vižmarje
Tacenska cesta 96
Telefon 51184

IZDELUJE VSA V TO STROKO
SPADAJOČA DELA.
TUDI ČASTITI DUHOVŠČINI
SE PRIPOROČA SE POSEBEJ
ZA IZDELAVO CERKVENIH
PREDMETOV.

Vsem poslovnim prijateljem
in znancem in vsem delovnim
kolektivom
čestita
za 30-letnico ljudske vstaje
na Slovenskem

RAST KOMUNALNO PODJETJE

telefon 20 390

LJUBLJANA, Rimska cesta 24

- vzdržuje, ureja in projektira zelene površine;
  - vzgaja, prodaja okrasne rastline in rezano cvetje,
  - dekorira izložbe, lokale, dvorane in razne druge prostore.
- Izdeluje in prodaja opremo za vrtno pejsažne objekte (plošče, robnike, klopi, cvetlične posode, itd.)

Elektroobnova

LJUBLJANA-POLJE

Telefon 48 134

opravlja vse vrste elektroinstalacij na novih gradnjah in adaptacijah stanovanjskih in industrijskih objektov ter elektro servisno službo.

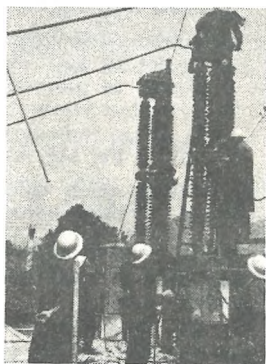
Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom

čestitamo

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

SAVSKE ELEKTRARNE LJUBLJANA

s svojimi enotami HE Moste, HE Medvode,
RTP Kleče in Službo zvez

RTP Kleče - vzdrževalna
dela na visokonapetost-
nih napravah

čestitajo

vsem poslovnim prijateljem in znancem
in vsem delovnim kolektivom
za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

Uradni list SRS

LJUBLJANA, VESELOVA 11

p. p. 369/VII

NA ZALOGI

imamo med drugim: Ustavi SFRJ in SR Slovenije, Register predpisov 1945—68 in 69—70. Predpise o narodni obrambi, Uvod v javno upravo, Konceptijo jugoslovanskih občin, Zakonik o kazenskem postopku, zakon o gospodarskih prestopkih, Odškodninska odgovornost avtomobilista in zavarovanje, Transport, predpisi o pomorskem, železniškem, cestnem in letalskem prevozu, Kazenski zakonik, Vprašanja sodobne organizacije in drugo pravno literaturo. Priporočamo tudi revijo Pravnik.

Čestitamo za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem!

**Vsem uporabnikom železniških storitev,
gospodarskim organizacijam, poslovnim prijateljem
in vsem delovnim ljudem**

čestita

ZDRUŽENO ŽELEZNIŠKO TRANSPORTNO PODJETJE LJUBLJANA

za 30-letnico ljudske vstaje na Slovenskem

PROMETNO PODJETJE

SAP LJUBLJANA

SREDIŠKA 4

opravlja

prevoz potnikov na rednih linijah
in po naročilu, prevoz blaga v tu
in inozemstvu;

organizira

prireditve, izlete po Jugoslaviji in
na tujem s sodobnimi avtobusi, letali,
ladjami in vlaki;

nudi

počitnice na morju in v gorah;

posreduje

nabavo potnih listov, menjavo valute,
rezervacije potovanj v letalih, ladjah
itd.;

priporoča

izposojanje luksuznih avtomobilov
znamke Mercedes in AUDI v lastni
Rent-a CAR službi.

TOVIL

TOVARNA VIJAKOV

LJUBLJANA, Tomažičeva 2

Telefoni h. c.: 61 053
61 533
61 088
direktor 61 272

Izdeluje vijačno blago od ϕ 2 do
 ϕ 6 mm iz materialov Fe, Ms, Al in

- vijake za kovine,
- vijake za les,
- vijake za pločevino,
- specialne vijake za čevljarstvo
in drugo industrijo,
- kovice Fe, Ms, Al, Cu, Ag

Kvaliteta naših izdelkov je splošno
znana — Cena konkurenčna!

Vsem poslovnim prijateljem in
znancem in vsem delovnim
kolektivom

č e s t i t a m o

za 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE
NA SLOVENSKEM!

GRADBENO PODJETJE

TEHNIKA

LJUBLJANA, VOŠNJAKOVA ULICA 8

telefon: 311 444

telex: 31429 YU — GPTEH

Predmet poslovanja:

- graditev, projektiranje vseh vrst visokih in nizkih zgradb,
- graditev objektov za tržišče in oddajanje poslovnih prostorov v najem,
- proizvodnja in prodaja gradbenega materiala in izdelkov,
- izvrševanje uslug tujim naročnikom in prodaja lastnih izdelkov
v obratih, opažarski obrat, železokrivski obrat, obrat mehanizacije,
mehanični servis, kovinski obrat (proizvodnja mehaničnih lopat
in pretovornih betonskih silosov) in avtopark,
- izvajanje investicijskih del v tujini,
- izvoz in uvoz blaga ter ostalega reprodukcijskega materiala zase
in za druge,
- zastopanje tujih firm

ZDRUŽENE PAPIRNICE LJUBLJANA-VEVČE

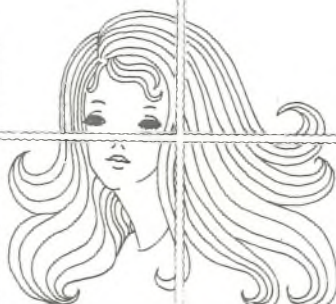

NAJKVALITETNEJSI PAPIR
ZA UMETNI TISK
IZDELUJEJO EDINOLE
V PAPIRNICI VEVČE

ASSO
ASSO
ASSO
ASSO

SODOBNI
PROGRAM
LASNE
KOZMETIKE

ŠČITI IN
NEGUJE
VAŠE
LASE

ASSO šampon
ASSO šampolin
ASSO subrina
ASSO santin

LIRIJA, Ljubljana

Splošno gradbeno podjetje Grosuplje

IZ GROSUPLJEGA, TABORSKA CESTA 13

gradi vse vrste gradbenih objektov ter stanovanjske in poslovne objekte za tržišče. Ima lastne centralne obrate z mehanično, kovinsko, mizarско, cementnarsko in železokrivsko delavnico. Ima tudi lastni projektivni biro.

Za naročila se priporoča.

TRGOVSKO PODJETJE

Cvetličarne

LJUBLJANA, TITOVA 38

nudi odjemalcem v svojih lokalih:

ORHIDEJA, Pasaža nebotičnika, ROŽA, Nazorjeva 3, CVETLICA, Titova 3, TELEFLORA, Wolfova 10, MIRTA, Čopova 24, VIJOLICA, Rozmanova 6, CIKLAMA, Titova 38, IRIS, Železniška postaja

cvetlične aranžmaje, razna darila iz stekla, keramike in drogerijskega blaga, okrasne lončke, balkonska korita za cvetje, vence iz svežega in umetnega cvetja, semena, čebulice in gomolje.

V specializiranem lokalu ZVONČEK ob Tromostovju nudimo za vrtničarje še posebej cvetlična in zelenjavna semena, sadike, sredstva za zaščito rastlin in umetna gnojila v vsaki količini.

V prodaji na debelo iz skladišča na Titovi 38 lahko nabavite cvetje in drugo blago po grosističnih cenah.

Strokovna služba podjetja nudi svoje usluge tako glede nasvetov kot tudi glede eventualne oskrbe na domu, vrtu ali grobu.

Sprejemamo in opravljamo naročila za darilne pošiljke cvetja za katerikoli kraj doma ali v tujini.

Podjetje je registrirano za uvoz oziroma izvoz cvetja in zelenja in s tem v zvezi sprejema ponudbe blaga domačih proizvajalcev za prodajo oziroma nakup doma ali v tujini.

Vsem poslovnim prijateljem in znancem in vsem delovnim kolektivom čestitamo za 30-LETNICO LJUDSKE VSTAJE NA SLOVENSKEM!

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

ima na zalogi naslednje publikacije:

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kompletni letniki IV/1956 do XVII/1970 po ceni 16 dinarjev za letnik, za inozemstvo 3 dolarje; posamezna številka velja 7 dinarjev, za inozemstvo 1 dolar. Naročnina za leto 1971 je prav tako 16 dinarjev.

Prve tri letnike odkupujemo po ceni 10 dinarjev za številko.

V seriji Knjižnica Kronike so izšle naslednje knjige:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), knjigotrška cena 2,50 dinarja.

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), knjigotrška cena 2 din.

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), knjigotrška cena 2 din.

Sergij Vilfan-Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), knjigotrška cena 2,80 dinarja.

Gradbeniki individualni graditelji!

Vse probleme toplotnih izolacij boste enostavno, hitro in poceni rešili s

KOMBI PLOŠČAMI
kombinacijo heraklita
in styropora

Pritrjujejo se na vse vrste podlag:

- z lepljenjem na **masivne stene** –
opeko, beton
- s pribijanjem na **leseno ogrodje**
- z vgrajevanjem med **opečne**
ali **betonske stene**

IZOLIRKA LJUBLJANA

KOMBI PLOŠČE

TOVARNA DEKORATIVNIH TRANIN LJUBLJANA — LJUBLJANA, Celovška c. 280

Za vaše udobje in dobro razpoloženje
sodobne in stilne pohištvene tkanine
evropske kvalitete

SLOVENIJALES

V preteklem letu dni je ljubljansko podjetje Slovenijales zopet doseglo nekaj uspehov, ki jih moramo zapisati in tako ohraniti poznejšim rodovom.

Slovenijalesu so se priključile nove tovarne: Tovarna pohištva Brežice, Lesna industrija Kočevje, Tovarna lesne galanterije Rimske Toplice, Tovarna stilnega pohištva in notranje opreme Stilles — Sevnica. Zgrajena in opremljena je nova žaga in ustanovljena nova proizvodna enota Troples v Kopru. Slovenijales je lani tudi zgradil

nove trgovine pohištva v Celju, Beogradu, Subotici, Zagrebu ter novi razstavni paviljon na Zagrebškem velesejmu.

Tudi nove trgovine za prodajo polfinalnih izdelkov je zgradil in odprl Slovenijales v Splitu, Zagrebu in Osijeku. To so najnovejši tovrstni objekti v Jugoslaviji.

Slovenijales opravlja v Centralno afriški republiki zadnja pripravljalna dela za začetek eksploatacije tropskih lesov.

V notranji trgovini je Slovenijales povečal obseg prodaje za 43 % in v zunanji trgovini za 19 %. Tudi podatki prvih mesecev letošnjega leta obljublajo nadaljnji napredek.

ljublјanska banka